

1
D'17

1+94(375.1)

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI ALOQA, AXBOROT LASHTIRISH VA
TELEKOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI DA VLAT QO'MITASI
TOSHKENT AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI**

O'zbek va rus tillari kafed rasi

O'ZBEK XALQINING BUYUK ALLOMALARI

2062124

Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti

Toshkent-2014

373343

Axborot Resurs Markazi

TATU AKT sohasida kasb ta'limi fakul'teti ilmiy-uslubiy kengashida tasdiqlangan (№ 10 son bayonoma 17 iyun 2014 yil)

Tuzuvchilar: K.A. Gayubova
N.D. Yulanova

Ushbu qo'llanma barcha yo'nalishda tahsil oluvchi rusiyza bon va o'zbek xalqining buyuk allomalari xronologik tarzda asrlar bo'yicha bo'lib berilgan. Barcha matnlar uchun topshiriqlar keltirilgan. Buyuk allomalarning hayot va ijod yo'li, ularnig qolamiga mansub asarlari juda qiziqarli mansub asarlari juda qiziqarli ma'lumotlar yordamida ochib berilgan.

V-XII ASRDA YASHAB IJOD QILGAN ALLOMALAR

MAXMUD ZAMAXSHARIY

Arabu a'jam ustози

Xorazmda kamol topgan bu zot Arab olamining yetuk olimlari ham jur'at qilmagan ishga qo'l urib, lug'atshunoslikda o'z maktabiga asos soldi. Allomalar o'n yillar davomida tafsir yozadilar, u esa "Kashshof" dek bebaho manbani juda qisqa muddatda imomiga yetkazdi. Mislsiz zakosi, serqirra ijodi bois "Faxri Xorazm", "Ustoz ul-anb val-ajam", "Jonullox", "Ka'bat ul-udabo" kabi sharafli nomlarga ega bo'ldi. Hazrat Alisher Navoiy ham ilmda yuksak rubaga ko'tarilgan allomani "Oncha tafsir ishida yo'q ogoh" deb ulug'ladi.

Abulqosim Maxmud Zamaxshariy hijriy 467 yili, rajab oyining 27 kuni (milodiy 1075 yil 19 mart Xorazmning Zamaxshar qishlog'ida tug'ilgan. Dastlabki ta'limni otasi Umar ibn Axmaddan olgach, o'z bilimlarini kamolga yetkazish niyatida Urganch shaxridagi madrasalardan birida ta'lim oladi. Madrasada yosh Maxmud o'z davrining yetuk olimlaridan tafsir, hadis, fiqh, adab, navhu sarf, balog'at kabi bilimlarni mukammal o'rganadi. Ilmga bo'lgan qiziqish uni madrasadan so'ng ma'rifat makazi-Buxoroi sharifga yetakladi. Ma'lumotlarga qaraganda, Zamaxshariy qishning ayozli kunlarida Buxoroga yo'l oladi, uning oyog'ini sovuq uradi. Bir oyog'ini kesib tashlashiga to'g'ri keladi. Ayrim kishilar Zamaxshariyning jismoniy kamchiligini yuziga soladilar. Olim esa ularga parvo qilmay, "Olijanoblik so'qmog'idan chaqqon o'rlaydigan oqsoqlarni va ezgulik yo'lida qadam bosolmaydigan oyog'i sog'larni ko'p ko'rganman", deb javob beradi.

Zamaxshariy hayoti davomida ko'p mamlakatlar, jumladan Isfaxon, Shom, Arabistonga safar qiladi. U xar bir to'xtagan joyida o'sha yerlik olimlar bilan muloqotda bo'lib, ularning ilmiy merosi bilan tanishadi. Ayni paytda ularning o'z bilimi zakosidan bahramand etadi. Maxmud Zamaxshariy ta'lim olgan olimlar qatorida uni ustoz deb e'tirof etgan yuzlab buyuk insonlar ham bor. Ular dunyo ilm-fani va madaniyatiga, tafsirshunoslik, qomusiy adab ilmi, balog'at, aruz, navhu sarf, lug'atshunoslik rivojiga katta hissa qo'shganlar.

Zamaxshariyning islomshunoslik, tafsirshunoslik, lug'atshunoslik, aruz, adabiyot, mantiq, geografiyaga oid yetmishga yaqin asari ma'lum. "Al-kashshof an haqiqi it-tanzil va uyun ul-aqovil fi vujuh it-ta'vil" ("Qur'ondagi berk haqiqatlarni va uni sharhlash orqali rivoyatlar ko'zlarini ochgich"), "Al-mufassal fi sa'nat il-i'rob" ("I'rob sa'nati bo'yicha mufassal kitob"), "Muqaddamat ul-adab" ("Adab ilmiga kirish"), "Atvoq uz-zaxab fil-mavo'iz va al-xutab" ("O'git va nasixatlarning oltin

shodalari”), “Rabi’ ul-abror va nusus ul-axyor” (“Taqvodorlar bahori va fozillar axbori”) kabi asarlar olim ijodining benazir namunalaridir.

Hijriy 522 yil. Ko’hna Urganch osuda hayot kechirmoqda . Shox qasri suv quygandek jirnjit. Yaqindagina taxtga chiqqan yosh shox Alouddavla Abulmuzaffar Otsiz derazadan tushgan oftob nurlariga temulib hayol surib o’tiribdi. Shu mahal uning oldiga vazir Nizomulmulk asta yaqinlashdi va bosiq tovush bilan so’z boshladi:

-Ulug’ shohim! Dilingizni qanday o’ylar band qildi? Ayting, shoyad u ravshanlashib, g’uboringiz tarqatay!

Xorazmshoh vazminlik bilan javob qildi :

-Nizomulmulk, siz marhum otamga ham sidqidildan xizmat qilgansiz. Uning barcha ezgu ishlariga xayrixoh bo’lib ko’maklashgansiz. Padari buzrukvorimning mana shu xayrli ishlarini davom ettirmoq, yurtni gullatib, obod etmoq, elni ma’rifatli qilmoq istagidadirmen.

-Ezgu ishlarinigizga Allohning o’zi madadkor bo’lgay, ilohim dunyo turguncha hukm surgaysiz! Shohim oldingizga kirib, tinchingizni buzganimning boisi bor edi . Bugun erta tongdan zamon allomalaridan bir guruhi saroyingizda to’plangan . Ular huzuringizga kirmoq istagidalar.

-Juda soz! Olimlar bilan suhbatlashish menga huzur bag’ishlaydi. Marhum padarim ham olimlar, adiblar, shoirlar bilan ko’p majlislar o’tkazar edilar. Men ularning aksariyatida qatnashib, nurhikmat so’zlar, nafis she’rlardan bag’oyat ta’sirlanar edim . Qani, ulami ichkariga chorlang, muntazirdurmen.

Nizomulmulk ohista yurib eshikni ochdi, olimlarni ichkariga chorladi. Xonaga tibbiy bilimlar sultoni Hakim Ali ibn Muhammad Hijoziy, tengi yo’q faylasuf, faqih Bahovuddin Abu Muhammad Xiraqiy, allomai zamon Rashiduddin Muhammad Votvot, nahvu sarf, aruz ilmlarining bilimdoni Abulhasan Ali Xorazmiy, fozillar hujjasi, adiblar sayyidi, mashoyixlar faxri Abulhasan Ali ibn Muhammad Xorazmiy, fiqh limning farid uz-zamoni Abu Muhammad Mahmud Xorazmiy, falakiyot ilmning sharnsi Muayyiddin Mahmud ibn Umar Xorazmiy, manzar ul-olam Alovuddin Abulfath Samarqandiy, barcha fanlarning bilimdoni Abu Muzar Zabbiy Xozazmiy va yana o’n besh nafarga yaqin kishi ta’zim ila kirib keldilar . Orqaroqda oddiygina kiyingan, cho’qqi soqol, 50 yoshlar chamasidagi Mahmud Zamaxshariy ham oqsoglanganicha kirdi.

Xorazmshoh o’rnidan turdi va “Assalomu alaykum, aziz yurtimning allomayu fozillari, qadamlaringizga hasanot, marxabo!”deya har biri bilan quchoqlashib ko’rishdi. Hukmdor Zamaxshariy bilan ko’rishar ekan, uning qo’lidan olib yuqoriga boshladi va taxtining chap tomonidagi kursiga o’tirmoqqa undadi. Hamma o’rniga joylashgach, fotixa qilindi. Barchadan hol-ahvol so’rab chiqqan Xorazmshox Zamaxshariyga yuzlandi:

-Mavlono, siz yaqinda Iroq, Shom, Arabiston safaridan qaytibsiz. Ziyoratingiz qabul bo'lg'ay! Yiroq o'lkalarning hukmdoru olimlari siz yaratgan betakror asarlardan bahramand bo'lib, sizni "Jorulloh", "Ustoz ul-arab valajam" kabi tabarruk nomlarga sazovor qilibdir. Eshitib ko'nglimiz tog'dek ko'tarildi. Yana. navhu sarf, balog'at, fasohat, aruz, lug'at ilmlarida ham nodir asarlar yaratibsiz. Siz buyuk Xorazm shonu shuhratini rub'i maskunga taratdingiz. Shu bu kundan e'tiboran "Faxri Xorazm" nomiga ham munosibdursiz. Muborak bo'lg'ay sharaflı unvon!

Allomalar o'n yillar davomida tafsir yozadilar, ammo Zamaxshariy "Kashshof" ni ikki yilda (1332-1334) yakuniga yetkazgan.

Zamaxshariy "Qulluq, ming bor qulluq", deya o'rnidan turib ta'zim qildi. "Sharafli unvonlar qulluq bo'lsin" deya yig'ilganlar allomani muborakbod etdilar.

Faxri Xozarm — deya so'zida davom etdi Otsiz, -siz shu kunlarda elni, xalqni adab va ma'rifatga oshmo etish niyatida "Muqaddamat ul-adab" asarini yozgan ermishsiz. Balog'at yetuk, ravon bo'lmish asaringizda arabiy, forsiy, turkiy tillardagi chog'ishmalar ham bor ermish. Xabaringiz borkim, padari buzrukvorimizdan bizga bebaho kitoblar xazinasi — ma'mura kutubxona meros bo'lib qolmishdir. Siz nafis husnixat sohibi hamsiz, o'zingiz yaratgan "Muqaddamat ul-adab"dan bitib, xazinamizga tuhfa qilgaysiz, toki avlodlarimiz durdona asaringizdan bahramand bo'lg'aylar va toabad haqqingizga duo qilg'aylar.

Ulug' shohim, ko'rsatgan oliy marhamatingizdan boshim osmonga yetdi. Darhaqiqat, ojiz bandagiz elga nafi bo'lar, degan umidda ushbu asarning qoralamasini yozib, fikrlarini bilmoq uchun ustoz Abu Muzarga bergan erdim. So'zingizga qaraganda, asarim ustozimga ma'qul bo'lgan chog'i, -dedi va Abu Muzarga asta o'grilib qaradi. Abu Muzar Zabbiy kulimsirab bosh egdi. Inshoolloh shu ondan e'tiboran Onhazratlariga atab asarimdan bir noyob nusxa biimaklikka ont ichurmen. Xudo xohlasa, bu kitob yaqin kunlarda xazinangizdan munosib o'rin oladi, degan umiddamen.

Shundan so'ng Xorazmshoh olimlar bilan mamlakatda madrasalar qurmoq, ular uchun darsliklar yaratmoq, qo'shni o'lkalardan olimlar taklif etmoq to'g'risida suhbatlashdi.

Kechga yaqin suhbat tugadi, olimlarning barchasi mamniyat bilan xayrlashib, saroydan chiqdi. Xorazmshohdan olgan vazifasining naqadar muhim va mas'uliyatli ekanligini anglagan Mahmud saroy hovlisida qoldirgan otiga minib, ona qishlog'i Izmixshir tomon yo'l soldi.

Eng baxtsiz odam kim deyilsa, men aytardimki, u mol-dunyosini saqlab, ehtiyot qiluvchi, obro'-e'tiborining bemalol to'kilishiga rozi bo'luvchi, qadr — qimmatini poymol qilishsa-da, boyligi but bo'lishini istovchi kishidir!

Mahmud Zamaxshariyning bebaho asarlari orasida "Muqaddamat ul-adab" muhim o'rin egallaydi. Bu asar adabiyotlarda "Adab ilmiga kirish",

“Adabiyotshunoslikka kirish”, “Soʻz ilmiga kirish” deb tarjima qilingan . Asarning mazmun-mohiyatini aniq va ravshan anglash uchun adab kalimasiga, aniqrogʻi, adab ilmi tushunchasiga nazar solish muhim . Ilmiy adabiyotlarda “adab” atamasi umumtaʼlim fanlarining yigʻindisi sifatida izohlandi. Oʻrta asr Sharq ilmida morfologiya, sintaksis, aruz, leksika, etimologiya, ritorika, stilistika va husnixat adab ilmi tarkibiga kiritilgan. Adabga bagʻishlangan asarlar juda rang-barang. Ammo ularni yaratishda muayyan ilmiy tartibga rioya qilish talab etilgan. Keng oʻquvchilar ommasiga moʻljallab yozilgan bunday asarlarda yuqorida nomi zikr etilgan ilmlar boʻyicha maʼlumotlar jamlangan, soʻzlarning turli maʼnolariga izoh berilgan.

Adab ilmini toʻliq egallagan kishi esa adib nomiga sazovor boʻlgan . Adib hamonki savodxon, madaniyatli, oʻqimishli kishi ekan, u shu darajaga munosib bilimlarni oʻzlashtirish uchun juda katta miqdorda soʻz boyligiga ega boʻlish lozim edi. Bu kabi masʼuliyatli vazifaning adiblar kaʼbasi Mahmud Zamaxshariyga yuklanishi bejiz emasdi . Chunki oʻz davrining ilmiy tili-arab tili hamda forsiy va turkiy tillarni mukammal egallagan ulugʻ alloma bu paytga kelib nafaqat Xorazmda, balki butun musulmon dunyosida maʼrufu mashhur edi.

Alloma ayni yetuklik davrida –1130-yillari tilshunoslikka oid noyob qomus – “Muqaddamat ul-adab” asarini yozdi . Atoqli adib Sadridin Ayniy bu kitobni “Mehnatkashlar ovozi “ gazetasida eʼlon qilgan maqolasida “dunyo xazinasiga teng asar” deb eʼtirofetadi.

Izmiyshir qishlogʻi. Mahmud Zamaxshariy Urganchdan muhim topshiriq olib qaytganiga ham chamasini uch-toʻrt yil boʻldi. Qishloq koʻchalarining u yer-bu yerida tomi loysuvoqlangan uylar koʻrinadi. Muallim Umar ibn Ahmadning uyi ham oʻzgalardan farq qilmaydi. Uy hujralaridan birida Zamaxshariy kitoblar uyumi orasida yozish bilan band. Mana bir necha yillardan beri tinimsiz ishlaydi . Ayni lahzalarda u yirik asarining oxirgi jumlarini yozmoqda : “tamma-l-qism ul –xamisu fi tasrifi-l-afol min muqaddamat ul-adab”. Mana shu jummalarni yozib, Zamaxshariy salqigan koʻzlarini biroz yumdi va qoʻlyozmani olib tashqariga chiqdi . Asarga boqib alloma “Alhamdulillah, alhamdulillah “ deya xitob qildi . Nafis nasx, suls va nastaʼliq xatlarida mohirona bitilgan, sarlavhalariga zarhal berilgan qoʻlyozma oʻzining ham havasini keltirdi. Alloma shu kuniyoq Urganchga – Xorazmshoh saroyiga yoʻl oldi. Zamaxshariy tinimsiz mehnatidan qoniqish zavqi bilan Urganchga yetib kelganini ham sezmedi . Saroyda uni Nizomulmuluk kutib oldi . Xos xonaga kirganlaridan soʻng Mahmud Zamaxshariy soʻz boshladi :

- Shohim, Yodingizda boʻlsa, kaminaga “Muqaddamat ul-adab “ asarimdan nusxa koʻchirishni buyurgan edingiz. Ana shu topshirigʻingiz, inshoolloh bitdi. Uni sizning muborak hukmingizga havola qilgani olib keldim . Hukmdor qoʻlyozmani qoʻliga olib, muqovasini zavq bilan tomosha qildi, soʻng asarni varaqlay boshladi .

Uning chehrasidan nihoyatda mamnunligi bilinib turar edi. Qo'lyozmani sinchiklab varaqlagan shoh g'urur bilan:

- Borakallo, ofarin sizga, Mavlono! Bu asar dunyo xazinasiga teng, balki undan qimmatliroq bo'lubdur. Bu qo'lyozma bizning kutubxonamizdan munosib o'rin olgay - dedi. Keyin Nizomulmulkka yuzlani b:

- Vaziri a'zam, siz darhol yurtdagi mohir xattotlarni jamlang! Tez fursatda kitobdan nusxalar ko'chirishga farmon bering. Toki bu noyob asar saltanatning barcha sarhadlariga tarqatilgay. Alalxusus, mavlono Zamaxshariyning sharaffli xizmatlarini munosib taqdirlash tadorigini ham ko'ring! - dedi.

Topshiriq:

1. Matndan notanish so'zlarning izohli lug'atini tuzing.
2. Matnni o'qing va quyidagi jadvalning har bir ustunchasiga matndan 3-5 tadan so'z topib, qo' shimchalari bilan yozing.

Fe'llar	Otlar	Sifatlar	Sonlar	Ravishlar	Olmoshlar

3. Zamaxshariy ilm-fanning qaysi sohasida ijod qilgan.
4. Zamaxshariyning adabiyotshunoslikka oid qanday asari bor?

AL- HAKIM AT- TERMIZIY HAYOTI VA IJODI

Bu allomaning to'liq ismi — Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Hasan ibn Bashir (ayrim manbalarda Bishr) al-Hakim at-Termiziy. Hakim at-Termiziyning ilmiy va ijodiy faoliyati haqida ma'lumot Tojiddin Subkiy ("Tabaqot ash-shafi'iyya al-Kubro"), Xotib al-Bag'dodiy ("Tarixi Bag'dod"), Ibn Hajar al-Asqaloniy ("Lison al-miyzon"), as-Sulamiy ("Tabaqot as-sufiyya") va boshqa bir qator olimlar asarlarida keltirilgan.

Hakim at-Termiziy o'z hayoti to'g'risida o'zining "Bad'u sha'ri Abu Abdulloh" asarida bayon etadi. Bu asar 1965 yilda Bayrutda Yahyo Ismoil tomonidan olimning "Xatmul avliyo" asari bilan birga chop etilgan. Hakim at-Termiziyning tavalludi va vafoti sanalari yozma manbalar hamda hozirgi adabiyotlarda turlicha keltiriladi. Ba'zi mualliflar, masalan, Hoji Xalifa "Kashf az-zunun"da Hakim at-Termiziy vafoti yilini milodiy 869 yil deb ko'rsatgan. Allomaning qabr toshida ham shu sana keltirilgan. Hakim at-Termiziy yuz yildan oshiq vaqt umr ko'rganidan kelib

chiqilsa. manbalarda ham u 112, 116, yoki hatto 120 yoshgacha umr ko'rgani keltiriladi, u holda alloma I taxminan 750-760 yillar oralig'ida tug'ilgan bo'lib chiqadi. Ayni mahalda bundan 30 yil oldin "Al-Hakim at-Termiziy va nazariyyatuhu fil valoyati" asarini yozgan misrlik mashhur olim Abdulfattoh Abdulloh Baraka Hakim at-Termiziy milodiy 820 yilda tavallud topib 112 yil yashab 932 yilda vafot etgan, deb yozgan.

Allomaning bo-lalik va yoshlik yillari haqida manbalarda batafsil ma'lumot berilmagan. "Tarjimai hol" iga ko'ra, u sakkiz yoshidan boshlab diniy ilmlar bilan jiddiy shug'ullangan, yigirma sakkiz yoshida esa Makkaga haj safariga jo'nagan. Safardan qaytgach, Hakim at-Termiziy sufiylik yo'lini tutgan: xilvatga ketib, nafi ammorani yengib, sufiyona risolalarni o'rgangan.

Uning padaribuzukvori Ali ibn Hasan bilimdon muhaddis olim bo'lgan, ilm izlab Bag'dodga borgan, o'sha davrning tanikli olimlari bilan xadisning turli masalalari borasida ilmiy munozaralarda faol ishtirok etgan. Validai muhtara-masi hamda tog'asi ham hadisi nabaviyyaning durust bilimdonlari hisoblanishgan. Binobarin, Hakim at-Termiziy o'z dunyoqarashiga ulkan ta'sir ko'rsatgan bilimli va ilmiy muhitda voyaga yetgan.

Yozma manbalarda Hakim at-Termiziy ustozlari haqida ishonchli ma'lumotlar keltirilgan. Uning dastlabki ustozlari otasi Ali ibn al-Hasan at-Termiziy bo'lgan. Al-Xotiyb al-Bag'dodiyning "Tarixi Bag'dod" asarida bir muncha ma'lumot keltirilgan. Ustozlari orasida Qutayba ibn Sa'id as-Saqafiy al-Balxiy (798 — 888 yillar), Ibn Xib-bonning "Mashxur kishilar to'g'risida kitob" asarida ancha dilbar gaplar aytilgan Solih ibn Abdulloh at-Termiziy, bir qancha vaqt Termiz qozisi bo'lgan Solih ibn Muhammad at-Termiziy, Sufyon ibn Vakiy' (vafoti 860 yil), Hasan ibn Umar ibn Shafiq al-Bahriy (vafoti 840 yil), Ahmad ibn Hadravayh (vafoti 854 yil), Abu Turob al-Naxshabiy, Yahyo ibn Maoz ar-Roziylar (vafoti 875 yil) bo'lishgan.

Hakim at-Termiziy xayoti va faoliyatini tavsiflovchi yozma manbalar ma'lumoti ga asoslangan holda uning uzun hayotini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin. Birinchi bosqich — sakkiz yoshgacha bo'lgan bolalik yillari. Taassuflar bo'lsinki, uning hayotining bu davri haqida aniq ma'lumotlarga ega emasmiz. Shunday bo'lsa-da, u o'z tengdoshlaridan farqli ravishda, shu yoshga xos turli o'yinlarga ko'ngil ko'ymagan, balki o'zini istiqboldagi ilmiy hayotga tayyorlab borgan — ustozlaridan ko'proq dars olgan, turli ilmlarni (ayniqsa kalom ilmini) o'rgangan, sirli ma'naviy hayotga o'zini chog'lagan, deb aytish mumkin.

Ikkinci bosqich Hakim at-Termiziyning sakkiz yoshdan yigirma sakkiz yoshgacha bo'lgan hayotini o'z ichiga oladi. Bu davrda u turli shayxlardan bilim o'rgangan. Ilm izlab Sharqning boshqa shaharlariga borgan, Makkada bo'lib. Baytullohni ziyorat qilgan. Hayotining shu davrida u hadis o'rganishga hamda fiqh masalalariga ko'proq e'tibor bergan.

Alloma hayotining uchinchi bosqichida Qur'oni karimni chuqur o'rganish bilan mashg'ul bo'lgan. U kalomullohni, uning mohiyatini chuqur o'rganish, ro'za tutish, ibodat qilish, taqvo va hokozolar bilan shug'ullangan. Al-Antokiyning "Qalb muolajasi" falsafiy-tasavvufiy asari unga ayniqsa qattiq ta'sir ko'rsatgan. Hakim at-Termiziyning shogirdlari ham ko'p bo'lgan. Bular: Abu Muhammad Yahyo ibn Mansur al-Qoziy (vafoti 960 yil), Abu Ali Mansur ibn Abdulloh ibn Xolid az-Zuhliy al-Hiraviy, Abu Ali al-Hasan ibn Ali al-Jurjoniy, Ahmad ibn Muhammad ibn Iso, Abu Bakr Muhammad ibn Umar al-Hakim al-Varroq, Muhammad ibn Ja'far ibn Muhammad ibn al-Xaysam ibn Umron ibn Burayda va boshqalardir.

Hakim at-Termiziyning ilmiy-ijodiy faoliyati uning boshqa mamlakatlar va shaharlarga sayohati bilan chambarchas bog'liq. U Balxda, Nishopurda bo'lgan, fan va madaniyat yuksak rivojlangan Bag'dodga borgan. Bu shaharlarda u mashhur olimlar bilan uchrashgan, ilmiy munozaralarda qatnashgan. Shunday bo'lsa-da, Hakim at-Termiziyning ilmiy-ijodiy hayotida uning ona shahri — Termiz juda muhim rol o'ynagan, o'zining asosiy asarlarini alloma shu yerda yaratgan. Uning mav'izayu xutbalari, shuningdek ayrim asarlari va, eng avvalo mu-sulmonlik marosimlari, Allohga oshiqlik, sufiylarning ayrim toifalari, "xotamul anbiyo" bilan bir qatorda bo'lgan "xatmul avliyo" to'g'risida mulohaza yuritilgan "Xatmul-avliyo", "Ilal ash-shari'a" faqihlar va arboblarning ma'lum qismida norozilik uyg'otgan. Hakim at-Termiziy badxohlar ta'qibidan qutulish uchun Balxda, so'ng Nishopurga ketishga majbur bo'lgan. U yerlarda allomani kuvonch bilan kutib olishgan. Keyinchalik u yerlarda tarafdorlari va izdoshlari ko'paygan.

Topshiriq:

1. Notanish so'zlar lug'atini tuzing.
2. Matndan kelishik affiksari ishtirok etgan so'zlarni yozing.
3. Al-Hakim at-Termiziy tarjimaiy holiga oid qanday ma'lumotga egasiz?
4. Al-Hakim at-Termiziy o'zining asosiy asarlarini qaysi shaharda yaratgan va bular qaysilar?

AT-TERMIZIY

(to'liq ismi-sharifi Abu Iso Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Shaddod al-Bug'iy at-Termiziy, tavallud yili noma'lum - 883 yoki 892-893 yillarda vafot etgan) - musulmon olamida mashhur yirik muhaddislardan hamda Qur'oni karim tafsirchilari orasida eng yetuklaridan biri. Bu insonni Abu Abdulloh al-Hakim at-Termiziy (X

asming birinchi choragida vafot eigan) va boshqa Termiziyalar bilan chalkashtirmaslik lozim.

At-Termiziy yoshligidan mukammal oliy musulmon ta'limini olgan. hadislar to'plash maqsadida Xuroson, Iroq, Hijoz diyorlarida sayohat va ziyoratda bo'lgan, yashagan. o'sha davrning ma'lum va mashhur olimlari rahbarligida tahsil olgan, mustaqil ijod qilgan. Uning dunyo tan olgan asarlari ko'p. Xususan, "Al-Jome' as-sahih", "Ash-shamoil an-Nabaviya" mashhurdir. At-Termiziy zuhd (toat-ibodat), kunya (ism-laqab), shuningdek, shariat, tarix, tafsir va tasavvuf ilmlari bilan shug'ullangan. balog'atli asarlar qoldirgan.

Payg'ambar hadislarini to'plash va o'rganishda Abu Iso at-Termiziy ikki yo'ldan borgan: birinchidan, hadislar isnodlari (nisbat berish zanjiri)ning bog'lanishiga tanqidiy yondoshgan. Ikkinchidan, har bir hadis atrofidagi mazhablararo nuqtai nazarlar kurashiga e'tibor qilgan, xolisona tahlil va talqin qilgan. Bu ishda u mashhur imomlar izidan borib, islomga maqsadga moslashish tamoyillarini kiritgan, musulmon Sharqidagi hurfiylik, ilmiy-falsafiy, diniy-ahloqiy tafakkurning keng qamrovligini, umuman, islomning zamon shart-sharoitlariga o'ta moslashuvchanlik qobiliyatini shakllantirganlardan biri bo'lgan. U shariatda insonparvarlik mayllarining kuchayishida katta rol uynagan.

Afsuski, istibdod davrida Imom at-Termiziy hayoti va ijodini o'rganish taqiq ostida edi, chunki u "reaksion falsafiy oqim tarafdori, mutasavvuf" deb e'lon qilingandi. Mustaqillik sharofatidan buyuk olimning asarlari uning Vatanida nashr etilmoqda, ha yoti va ijodi har tomonlama o'rganilmoqda.

Topshiriq:

1. **Matndan** juft so'zlarni ajratib yozing.
2. **Matn yuzasidan** savollar tuzing.
3. **At-Termiziyning** tarjimaiholiga oid qanday ma'lumotlarni bilasiz?
4. **At-Termiziyning** dunyoga mashhur asarlarini ayting.

AL-HAKIM AT-TERMIZIY ASARLARI

Xakim at-Termiziy qalamiga mansub asarlar soni to'g'risida yozma manbalarda turli raqamlar keltirilgan. Ba'zi mualliflar uning asarlari adadi to'rt yuzga boradi, deyishgan. Biroq ko'pchilik mualliflar uning asarlari soni saksonga yaqin, deb hisoblashadi.

Abdul fattoh Abdulloh Baraka yozishicha, Hakimat-Termiziyshshgto'rt yuz asaridan oltmishgacha qinini yetib kelgan.

Eng muhimi, bizgacha allomaning ilmiy-ma'naviy merosining asosini tasvirlaydigan asarlari yetib kelgan.

Ular orasidan, eng avvalo, 291 hadisni o'z ichiga oluvchi

"Navodir al-usul fi ma'rifat axbor ar-Rasul" nomli asarini ko'rsatib o'tish zarur. Bu asarda Hakim at-Termiziy dunyoqarashi muayyan darajada bayon etilgan. "Navodir al-usul"ning bir qo'lyozma nusxasi Toshkentda, O'zbekiston musulmonlari diniy idorasining kutubxona fondida saqlanadi. Allomaning nashr etilgan boshqa asarlaridan "Kitob haqiqat al-odamiya", "Adab an-nafs"ni sanab o'tish lozim.

Hakimat-

Termiziy asarlarining katta qismi bizgacha qo'lyozmalar ziday yetib kelgan hamdajahondagi turli qo'lyozma fondlarida saqlanmoqda. Chunonchi, alloma asarlarining qo'lyozmalari Parij, Qohira, Damashq, Iskandariya, Istanbul va Londonda saqlanmoqda. Parij Milliy kutubxonasida (arab bo'limida 5018-inventar ostida) Hakim at-Termiziyning quyidagi asarlari saqlanmoqda:

1. "Kitob as-salot va maqosidiho".
2. "Kitob al-hajj va asrorih".
3. "Kitob al-Ehtiyot".
4. "Kitob al-Jumal al-lozim ma'rifatiho".
5. "Kitob al-Furuq va man'at-taroduf".
6. "Kitob haqiqat al-odamiya".
7. "Kitob Urs al-muvahhadiy".
8. "Kitob al-A'zo val-nafs va yusammo kazalika g'avr al-umur".
9. "Kitob Manozil al-ibodat min al-ibodati".
10. "Kitob al-Aql val-havo".
11. "Kitob al-Amsol min al-Kitob vas-Sunna".
12. "Kitob al-Manohiy".

Damashkda, az-Zohiriyya kutubxonasida Hakim at-Termiziyning ikki asari va besh risolasi qo'lyozmalari (tasavvuf turkumi, 104-raqami ostida); Misrdagi Iskandariya shahrida uch risolasi (Maktabat al-baladiyya, 3585-raqami ostida) saqlanmoqda. Allomaning Londonda saqlanayotgan asarlari ro'yxatida beshta risola ko'rsatilgan.

Qohirada, "Dor al-kutub al-ilmiyya"da "Ilal al-u`budiyya" asarining qo`lyozma nusxasi mavjud. "Kitob as-salot" asarining qisqartirilgan varianti bo`lgan bu risola ko`proq "Ilal ash-shariy`a" nomi bilan mashhur.

Bulardan tashqari, Leypsig va Istanbulda ham uning ba`zi asarlari qo`lyozmalari mavjud. Xakim at-Termiziyning asosiy asarlaridan biri — "Xatmulavliyo" haqida biroz to`xtab o`tish maqsadga muvofiq. Ko`p vaqtgacha bu asar bizgacha yetib kelmagan, deb hisoblangan. Baxtimizga bu taxmin noto`g`ri bo`lib chiqdi.

Parijilmiy-tadqiqot markazining islom qadriyatlaribo`limia`zosi Usmon Ismoil Yahyo 1965 yilda Bayrutda "Xatmul-avliyo" ni chop ettirdi. 586 sahifadan iborat bu ulkan nashrga Hakim at-Termiziyning bir necha risolasi, shu jumladan tarjimai holiga oid o`ttiz ikki sahifadan iborat "Bad`u sha`ni Abu Abdullox" asari ilova qilingan. Uncha katta bo`lmagan ayni shu asarga asoslanib Hakim at-Termiziy hayoti xaqida haqiqatga bilimcha yaqin ma`lumotlarga ega bo`lin-di. Unda allomaning hayoti, u dastavval padari buzrugvoridan ta`lim olgani, Kufa va Basraga sayohati, Makka ziyorati haqida yozilgan. Ma`lum bo`lishicha, alloma hadisi nabaviyyani aynan Kufada chuqur o`rgangan ekan.

Termizga qaytar ekan, yo`l-yo`lakay Qur`oni karimning ma`lum qismini yod olgan. "Xatmul-avliyo" mazmuni haqida gapiriladigan bo`lsa, 6u asarning asosiy mazmunini valoyatning haqligi, shuningdek uning nubuvvat va risolat bilan bog`liq masalalari tashkil etishini qayd qilish darkor. Risola muqaddima hamda yigirma to`qqiz bobdan iborat. Uning asosiy mazmuni muridning savollariga shayxning bergan javobi tarzida bayon etilgan.

Hakim at-Termiziyning bu asarida valoyat masalalari sufiylik tarixida ilk bor mutlaqo tugal nazariya tarzida tavsiflangan. Bu asar Termiz va Balxda yoyilgan mashhur "xakimiyya" sufiylari uchun sufiylik tarixida o`ziga xos yangi hodisa bo`lgan. Bu ta`limot diniy vasiyatnoma yoki ma`rifiy dastur sifatida xizmat qilgan. "Xatmul-avliyo" Sharq musulmonlari dunyoqarashiga kuchli ta`sir qilgan, shunga qaramay, yuqorida ta`kidlanganidek, ayrim faqihlar hamda arboblarda norozilik uyg`otgan.

Hakim at-Termiziyning sufiylik tarixidagi ahamiyati asosan uning risolalari bilan belgilanadi. Ularda "rux" va uning "holati" hamda "harakati" to`g`risidagi, o`zini-o`zi takomil toptirish hamda tuban xatti-harakatlarni jilovlash usullari haqidagi, poklanishga olib keluvchi itzirob va shu kabilar sufiylik ruhiyatining rivojlanishiga ulkan ta`sir ko`rsatdi.

Hakim at-Termiziy sufiyona "ma`rifat" ("hikmat")ni inson yetishishi mumkin bo`lgan oliy bilim deb hisoblagan. Bu bilimni u inson qalbidan joy olgan "ilohiy nur" ga o`xshatgan. Shariat qoidalarini sharhlash va qo`llashdan iborat bo`lgan odatiy ilmdan farqli o`laroq "ma`rifat" narsalarning ichki mohiyatini va oxir oqibatda,

"ilohiy mohiyatni" anglab yetadi. Ilmni ta'lim jarayonida egallash mumkin bo'lsa, "ma'rifat" Allohning suygan bandalariga nozil qilgan rahmatidir. Ilmni tatbiq etish sohasi hamda vaqti cheklangan, "ma'rifat"ning esa cheki yo'q. Qalbini dunyo mehridan poklagan va Allohga oshiq bo'lganlargina ma'rifatga yetishadilar. Hakim at-Termiziy sufiy valiylarni shundaylardan deb hisoblagan. Ular qolgan dindorlardan ayni ma'rifatga yetishganliklari bilan ajralib turishadi.

Avliyo haqidagi sufiyona tasavvurlarni birinchi bo'lib nazariy asoslab, huquq borasida ulami rusul va anbiyo bilan amalda tenglashtirgan ham, aftidan, Hakim at-Termiziydir. Allomaning risolat va valoyat nisbati, sufiylikdagi avliyolik darajasi to'g'risidagi g'oyalari taniqli olim Ibn Arabiy ijodida o'z rivojini topdi. Ibn Arabiy o'z asarlariga ko'pincha Hakim at-Termiziy risolalaridan katta-katta bo'laklar kiritgan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, Hakim at-Termiziy buddaviylik, xristianlik va moniylik ta'limotlaridan xabardor bo'lgani ehtimol. Uning asarlarida shu ta'limotlar ta'sirini ko'rish mumkin. Allomaning chuqur va har tomonlama bilimini e'tirof etgan zamondoshlari unga faxrli al-Hakim — donishmandrutbasini bejiz berishmagan.

Topshiriq:

1. Quyidagi jadvalning har bir ustunchasiga matndan 3-4tadan so'z topib yo'zing.

Otlar	Sifatlar	Sonlar	Olmoshlar	Fe'llar	Ravi shlar

2. Parij Milliy kutubxonasida at-Term iziyning qaysi asarlari saqlanmoqda?

AHMAD AL – MARVAZIY

Ma'lumki, O'rta asrda Bag'dodda vujudga kelgan ilmiy maktab - «Hikmatlar uyi» («Bayt ul-hikma») Sharq xalqlari fani tarixida alohida ahamiyat kasb etdi. Bu markazda faoliyat ko'rsatgan allomalar o'sha davr ilmlari, xususan, aniq fanlarning rivojiga salmoqli hissa qo'shib, qadimgi yunon, hind va boshqa xalqlar ilmiy merosini o'qib o'rgandilar, ularni tahlil qilib, yangi g'oyalar bilan boyitdilar. Natijada, ularning qalamiga mansub bo'lgan qator asarlar paydo bo'ldiki, bu asarlar O'rta asr ilmining noyob durdonalariga aylandi. IX-XI asrlarda butun musulmon Sharqifani va madaniyati taraqqiyotida Markaziy Osiyo donishmanlari yetakchi mavqeni egallagan bo'lsa-da, musulmon madaniyatining «oltindavri» to'liq aniqlanmagan. Markaziy Osiyolik olimlarning ma'lum qismi xalifaal-Ma'mun tarafidan tanlab olinib, Bog'dodga olib ketilgan. Ular orasida xorazmlik buyuk alloma Muhammad al-Xorazmiy, farq'onalik mashhur astronom Ahmad al-Farg'oniy,

o'sha davrdagi Forob (hozirgi Gavharepa) mintaqasidan chiqqan yirik astronom va matematik al-Abbos al-Javhariy, Bag'dod va Damashq shaharlaridagi astronomik tadqiqot va kuzatishlarning tashkilotchisi marvlik Yahyo ibn Abu Mansur va boshqalar bo'lgan.

Bag'dod ilmiy maktabida faoliyat ko'rsatgan yirik astronom va matematiklardan yana biri Ahmad ibn Abdulloh al-Marvaziy bo'lib, u «Habash al-Hosib» («Habash hisobchi») laqabi bilan tanilgan. Uning ismidagi al-Marvaziy rutbasi esa muallifni hozirgi Turkmanistonning Bayram Ali shahri yaqinidagi Marvdan ekanligini ko'rsatadi. Olimning ismi va ba'zi asarlari O'rta asr mualliflaridan Ibn an-Nadim (X asr), Ibn al-Qiftiy (1173-1248) va Hoji Xalifalar (1609-1657) tomonidan zikr etiladi. Jumladan, Ibn an-Nadim uni yildan ortiq yashagan, deb ma'lumot berib, Marvaziyning yettita kitobining nomini sanabotadi. Ibnal-Qiftiy esa uning asli marvlik bo'lib, xalifaal-Ma'munvaal-Mu'tasim zamonida Bag'dodda faoliyat ko'rsatganligini aytadi. Olimning yashagan umrini Ibnal-Qiftiy yuz yillaratofida, deb xabar beradi.

Keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, Ahmadal-Marvaziy uzoq umr ko'rgan. Fan tarixiga oid bibliografik kitoblardan bu olimni 770-870 yillar mobaynida yashab o'tgan deb taxmin qilinadi. Ahmad al-Marvaziy «Zij» («Astronomik jadvallari») deb ataladigan «Damashq ziji» («az-Zij al-ma'ruf bi-d-Dimashqiy»), «Zij» (bu zij Bag'dod shahri uchun tuzilgan) va «al-Ma'munning tekshirilgan ziji» («az-Zij al-Ma'muniy al-mumtahan») asarlarining muallifidir. Ibn al-Qiftiy al-Marvaziy «Shoh uchun zij» («az-Zij al-Shahiy») nomli yana bir kichik hajmdagi risolaning ham muallifi, deb ko'rsatadi. Lekin bu risola yuqoridagi zikr etilgan «ziji»larning birortasi bo'lishi mumkin.

«Damashq ziji» hozirda Istanbulda saqlanmoqda. Al-Marvaziy o'zining bu asarini o'sha davrda «Sindhind» nomi bilan mashhur bo'lgan hind astronomik jadvallarini qayta ishlash asosida yozgan. Undagi ba'zi masalalar Ibrohim al-Fazariy, Muhammad al-Xorazmiyning «ziji»laridan farqlanadi. Olimning Bag'dod shahri uchun yozilgan ikkinchi «Zij»i Berlinda saqlanmoqda.

Beruniyning «qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» va «Geodeziya» asarlaridagi ma'lumotlarga qaraganda, bu kitob keyingi davr astronomlari tarafidan hurmat bilan tilga olingan. Uchinchi «al-Ma'munning tekshirilgan «ziji» ham o'z vaqtida katta shuhrat qozongan bo'lib, xalifa al-Ma'mun bir guruh olimlarga qadimgi yunon astronomlarining kitoblarida keltirilgan ma'lumotlarni tajribalar asosida qaytadan tekshirib chiqish vazifasini yuklagan va tajriba natijalari o'laroq, ushbu asar dunyoga kelgan. Bu asarda o'sha davr astronomiyasining barcha yutuqlari mujassam etilgan va O'rta asr manbalarida, ba'zan Yahyo ibn Mansur va Ahmad al-Marvaziy, ba'zan esa o'sha davrning boshqa astronomlari tarafidan bitilgan, deb

keltiriladi. Bunday asarning yaratilishida ko'pchilik ishtirok etgan bo'lishi kerak, degan xulosa kelib chiqadi.

Shunga qaramasdan, mutaxassislar al-Ma'mun «ziji»ni Yahyo ibn Mansur boshlab, Ahmad al-Marvaziy yakunlagan bo'lishi kerak, degan taxminni qiladilar. Umuman esa, al-Marvaziy al-Ma'mun davrida olib borilgan tajriba va ilmiy tadqiqotlarda eng faol ishtirok etgan olimlardan bo'lib, 832-833 yillarda Sinjar sahrosida yer meridianining bir darajasini o'lchash ishlarida ham qatnashgan.

Al-Marvaziyning yigirmaga yaqin nomdagi asarlari ro'yxatida biz astronomik jihozlar - astrolyabiyalar, quyosh soati va zat al-halaklarga bag'ishlangan risolalarni uchratishimiz mumkin. Afsuski, ularning katta qismi bizgacha yetib kelmagan. Olimning astronomiyadagi yutuqlariga qaramasdan, uning asosiy xizmatlari trigonometriyada deb topilgan. Bu fikrimizning mag'zini al-Marvaziyning fanga birinchi bo'lib olib kirgan tangens va kotangens tushunchalari va ularning funksiyaviy jadvallari tashkil etadi. Olimning asarlarida bayon qilingan tangens, kotangens va kosekans tushunchalari trigonometriya rivojiga qo'shilgan ulkan hissa bo'ldi

Ibn an-Nadim o'zining «al-Fixrist» kitobida al-Marvaziya oid yana ikki muhim ma'lumotni keltiradi. Ulardan biri al-Marvaziyning Abu Ja'far ibn Ahmad ibn Abdulloh ibn Shabash ismli o'g'li bo'lib, u ham astronomiya bilan shug'ullangan va «Yassi astrolyabiya» («Kitab al-asturlab al-musattah») nomli kitobning muallifi ekanligidir. Ikkinchisi esa, IX asrdagi mashhur astrolog va astronomlardan biri Muhammad ibn Baziyar biz hikoya qilayotgan al-Marvaziyning o'quvchilaridan deb e'tirof etilishidir. Bu esa Ahmad al-Marvaziyni nafaqat mashhur olim, balki yetuk shogirdlar tayyorlagan mohir ustoz bo'lganidan ham dalolat beradi.

Topshiriq:

- 1) Matndan ko'rmakchi va bog'lovchilarni topib ko'chiring.
- 2) Matndagi notanish so'zlarning izohli lug'atini tuzing.
- 3) «Hikmatlar uyi» ilmiy maktabi haqida nimalarni bilasiz?
- 4) Marvaziy faning qaysi sohasida izlanishlar olib borgan? Uning taniqli asarlari nomlarini ayting.

ABU ABDULLOH RUDAKIY

Abu Abdulloh Ja'far binni Muhammad binni Abdurahmon Odam 858 -yili Samarqand shahri yaqinidagi Panjrudak qishlog'ida dehqon oilasida tug'ilgan. Dastlabki ta'limni oila muhitida olgan Ja'far Samarqand madrasalarida zamonasidagi barcha bilimlarni puxta egallaydi, Qur'on hofizi darajasiga yetadi: xalq she'riyati, qo'shiqlarini sevib kuylab yuradi; mashhur mashshoq va badihago'y Abu Abbas Baxtiyordan musiqa ilmini o'rganadi; barbat, rud, ud, chang. qonun asboblari chalishda shuhrat qozonadi: musiqalarga o'zi she'rlar bitib, ularda Rudakiy taxallusini qo'llay boshlaydi.

Arablar istilosiga barham berilib, markazlashgan davlat barpo etilgach, Xurosonu Movarounnahrda ilm-fan, madaniyat, adabiy hayot, hunarmandchilik, savdo-sotiq gurrakib rivojlanadi. Ayniqsa, davlatning qudrati Amir Nasr II Somoniy (914 — 943) davrida yanada oshadi. U shaharu qishloqlardan, uzoq-yaqindan ahli hunar, ilm-adab ahlini markaz Buxoroga to'playdi, ularning faoliyatiga sharoit tug'dirib beradi, homiylik qiladi. She'riyat va musiqada shuhrati oshgan Rudakiy ham saroyga chaqirtiriladi. Natijada shoir butunlay ijodga sho'ng'ib ketadi: qasidalar, g'azallar, ruboiy, qit'a, dostonlar yaratadi. Uning obro'si ortib, boyligi ham oshib boradi. Bu xususda mashhur tarixchi, adib va adabiyotshunos Muhammad Avfiy «Lubob ul-albob» (1222) tazkirasida quyidagilarni yozgan: «Rudakiy usta cholg'uchi bo'lib yetishgach, uning ovozi butun olamga yoyildi. Xuroson amiri Nasr binni Ahmad Somoniy uning o'zining yaqin kishilari qatoriga qo'shgach, u yuqorilab ketdi, uning boyligi esa haddan tashqari ko'payib ketdi... Undan keyingi shoirlar orasida hech kimga bunday boyluk nasib etmadi va hech kim uningdek baxt egasi bo'lolmadi».

Haqiqatan ham, Rudakiy Somoniy amirlarining eng «yaqin nadimi» (Avfiy), xushxon hofiz, mohir mashshoq, nuktasanj shoir sifatida beqiyos obro'ga ega edi. Somoniy amirlarining barcha safarlarida shoir asarlarining qo'lyozmalari Turondan Xuroson shaharlariga tuyalarga yuklab olib borilib, ko'z-ko'z qilib yurilishi ham buni tasdiqlaydi. X asming o'rtalariga kelib saroydagi ahvol og'irlashadi. O'z homiysi va do'stlaridan judo bo'lgan, qatayib qolgan, saroy atrofidagi mashmashalardan zada Rudakiy umrining oxirgi yillarini o'z qishlog'ida o'tkazib, 941 yili vafot etgan.

Qadimiy sarchashmalarda Rudakiyning shaxsiyati, taqdiri haqida rang-barang ixtilofli fikrlar mavjud: ayrim olimlar shoir tug'ma ojiz edi, deyishsa, ba'zi tadqiqot va maqolalarda u qand kasaliga giriftor bo'lgani uchun qariganida ko'r bo'lib qolgan, degan fikrni uqtiradilar. Bizningcha, Rudakiyning «modarzod ko'r» bo'lgani haqiqatga yaqin. Zeroki, Homer, Abu A'lo al-Maariy, Ahmad Yugnakiy singari buyuk ijodkorlar ham tug'ma ojizliklariga qaramay, o'z asr-larining yagonasi bo'lganlar.

Rudakiy ijodiy merosi haqidagi mulohazalar ham turli-tuman. As-Saolibiy(XI asr), Muhammad Avfiy, Nizomiy Aruziy Samarqandiy(XIII asr), Davlatshoh Samarqandiy(XVI asr) kabi olimlar shoir asarlarining hajmini bir million baytdan uch million baytgacha taxmin qiladilar. Bu raqam qay darajada mubolag'ali bo'lmasin, muttasil badiiy ijod bilan shug'ullangan, doim badiha tarzida she'r aytib yurgan Rudakiy merosi ulkan bo'lgani tabiiy. Yuksak vatanparvarlik ruhidagi «Buxoro» qasidasining yaratilish tarixi ham bu mulohazani quvvatlaydi. Afsuski, mo'g'ul yag'mosining vahshiyliги tufayli O'tror, Samarqand va Buxoro kitobxonalaridagi dastxatlar kuyib, kul bo'ldi. Shuning oqibatida Rudakiy asarlaridan bizgacha ikki ming baytdan ziyodroq namunalar saqlanib qolgan, xolos. Ammo ana shu boqiy misralarning o'ziyoq Rudakiy dahosini tasavvur qilish imkonini beradi.

IX—X asrlarda hali forsiy adabiy til to'la shakllanib ulgurmagan, unda yetarli darajada badiiy ijod ne'matlari yaratilmagandi. Ana shunday bir sharoitda Rudakiy xalq og'zaki ijodi injulariga suyangan holda forsiy adabiy tilning poydevorini qurdi. forsiy tildagi adabiyotga asos soldi. Bu sohada aytarli an'ana bo'lmagan yerda lirik turning barcha janrlarida mumtoz asarlar yozdi. «Kalila va Dimna», «Sindbondnoma» singari masnaviylarni yaratdi. Badiiy ijodning barcha sohasida birinchi bo'ldi. Shuning uchun ham zamondoshlari uni «Odam ush-shuaro — shoirlar Odam Atosi» degan nom bilan sarafroz etdilar.

Haqiqatan ham, Rudakiy she'rlarini ko'zdan kechirar ekanmiz, ularda haqiqiy ishq bilan majoziy ishq, insondo'stlik, vatanparvarlik, ilm o'rganish, kasb-hunar egallash, insof va diyonat, adolat va adolatli shoh, ona tabiatga mehr, atrof-muhitni avaylab-asrash g'oyalari betakror nafis obrazlilikda tasvirlanganining guvohi bo'lamiz. Shoir g'azallarida oshiq ruhiy kechinmalarini qay yo'sinda bokira tarzda ifodalashga erishsa, ma'shuqa chiroyini undan-da go'zal vositalarda tasvirlaydi. Masalan, bir baytda yorning sadafdek tishlarini yomg'irdan so'ng nihol shoxchasida tizilib qolgan shaffof donachalar — qataboronga o'xshatsa, boshqa bir baytda «yuzingdan pardangni ko'targaningda quyosh xijolatdan yuzini berkitdi, ya'ni o'zini bulut orqasiga oldi», deydi. Ma'shuqa etaklarini yer yuzidan sudrab o'tgani uchun tuproq poklanib, «suv bo'lmasa tayammum» etib, ibodat qilish joiz bo'lgan ekan. Bunday tasvir mavlono Lutfiyda ham uchraydi. Oshiq ertalab bog' sayriga chiqsa, anhordan gulob hidi anqirdi. Yorab, yorim mendan oldin chiqib ariq boshida yuz-qo'lini yuvdimikan, deb o'zyga to'ldi oshiq. Ruhiiy holat tabiat chiroyining turfa unsurlari ta'rifi orqali chiziladi:

Bahor oyi yetib kelib, qish oyini etdi yag'mo,

Fazo yuzin qopladi ch'ang, qonga to'ldi dashtu sahro.

Toshkent Axborot Texnologiyalar Universiteti

17

373343

Axborot Resurs Markazi

Ilk bahorning ko'z yoshidan shoxlar oldi yuziga rang,
Hamal oyin xush hididan bo'ldi tuproq anbaroso.

Layli yuzi kabi lo'la keng sahroda kulib turar,
Majnun ko'zi kabi bulut qon yoshini qilur daryo.

Oqar suvdan kelmoqdadir har soatda gulob hidi,
Mening yorim ariq ichra gul yuzini yuvmish go'yo.

Rudakiy asarlarida ilm egallashga da'vat. insonni sharaflash, bu dunyoda «bani odamga yaxshilik qilib» yashashga undov. Oллоh tomonidan berilgan qisqa umrni ilm o'rganib, uni ijtimoiy-foydali mehnatga sarflash ga da'vat yetakchi motivlardan hisoblanadi:

Shu oddiy ko'z bilan boqmagil, balki,
Bilim ko'zi bilan boqqil jahonga.
Jahon dengiz erur yaxshi ishingdan,
Kema yasab o'tgil nargi tomonga.

Shoir asarlarida shodu xurramlik, Navro'zi olam tarovatiyu, sharobning hayotbaxsh fazilati, yorning nozu karashmasiyu, do'stlar diydorining farahbaxsh qudrati, xayr-ehson, insof va muruvvat, rahm-shafqatli bo'lish ham masnaviylariyu qasidalarida, qit'ayu ruboiylarida zo'r musiqiylikda tarannum etiladi.

Rudakiy qasida janining eng mumtoz namunalarini yaratgan. «Buxoro», «Mayning onasi», «Qarilikdan shikoyat» singari asarlarida shoir, bir tomondan, vatanparvarlik, insondo'stlik, mehnatsevarlik, umming qadriga yetish xususida jo'shqin fikrlar yuritsa ikkinchi tomondan, go'zal tabiatni sevish, hamisha shodu xurram yashashga undaydi. Somoniy zodagonlar madhiga bag'ishlangan qasidalarda esa, shoir ko'proq ularning davlat ravnaqi yo'lidagi xizmatlarini, xalq farovonligini oshirishdagi sa'y-harakatlarini ta'riflashga intilgan. Rudakiy asarlari o'ta sodda, ravon bir usulda — sahli mumtane' — osonu nomumkin usulida yozilgan.

O'tmishda juda ko'p fors- tojiko'zbek shoirilar uning asarlariga o'xshatma, tazminlar yozgan. Ammo biron ijodkor Rudakiy darajasiga yetolmagan. Jumladan, «Bo'yi jo'yi Mo'liyon oyad hame...» deb boshlanadigan Buxoro qasidasiga fors-tojik adabiyoti klassiklarida 120 shoir nazira yozgan. Ammo birontasi asl matn darajasiga yetolmagan: vazn, ohangini topganlar mavzuda qoqilgan, mavzuni nishonga to'g'ri ola olganlar esa, musiqiylik qofiyani uddalay olmaganlar.

Shuning uchun ham o'tmishda yashab o'tgan buyuk so'z san'atkorlari Rudakiy dahosini munosib qadrlagan, uning she'riy qudratiga yuksak baho berishgan.

Jumladan, zabardast lirik shoir, birinchi shohnomanavis Daqiqiy uni shunday ta'riflaydi:

G'azal rudakiyvor bo'lgay go'zal,
Rudakiycha g'azal yoza olmadim.
Judanozik xayol bilan urinib,
Bu parda ichiga yo'l topolmadim.

Abu Abdulloh Rudakiy o'zi kuylagan vatanparvarlik, ma'rifatparvarlik, xalqlar do'stligi g'oyalari bilan barcha zamonlarda bashariyatga xizmat qilaveradi. Shoir ijodi qadim ul-ayyomdan beri o'zbek xalqiga juda yaqin. Bobur «Muxtasar» risolasida shoir asarlaridan namunalar keltirgan, Po'latxon Domullo Qayumiy o'z tazkirasida shoir ijodini yoritgan. Ustozlarimiz S.Ayniy, N.Mallaev, Sh.Shomhammad hamda M.Muinzoda Rudakiy hayoti va ijodini tahlil qilib, asarlarini tajima etib, targ'ib qilishda zahmat chekkanlar.

Topshiriq:

1. Matndan atoqli otlarni ajratib yozing yozing.
2. Notanish so'zlarining izohli lug'atini tuzing.
3. Rudakiy hayoti va faoliyati haqida nimalarni bilasiz?
4. Rudakiy asarlarida qanday mavzular tarannum etilgan?

AL-XORAZMIY

(783-850)

Abu Abdulloh Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy Xorazmda tug'ilgan. Bag'doddagi "Bayt-ul Hikma" ilmiy markazida faoliyat ko'rsatgan. U yerda ilmiy rahbar bo'lib ishlagan.

Al-Xorazmiy ilmu fan sohasida bir qancha shoh asarlar yaratgan va insoniyat amaliyotiga quyidagi olamshumul ilmiy-amaliy yangiliklarni kiritgan:

Al-Xorazmiy algebra fanining asoschisi va buyuk kashfiyotchidir. U "Al-Jabr val-muqobil hisobi haqida qisqacha kitob" asarida tarixda birinchi marta algebra fani, ya'ni Matematikaning miqdorlar ustida, ularning son qiymatidan qat'i nazar bajariladigan amallarining umumiy qonuniyatlarini o'rganadigan bo'limini yaratdi. Al-Xorazmiyning "Al-Jabr" asari o'rta asrlar Yevropasida fanning asosiy tili bo'lgan lotin tiliga Sharq mamlakatlarida fanning umumiy tili bo'lmish arab tilidan o'girildi va arab tilidan o'zlashtirish qoidalariga binoan "Algabr" shaklida namoyon qilindi, keyinchalik esa "algebra" deb o'qila boshladi. Bu asar birinchi marta lotin tiliga 1145

yilda tarjima qilingan. XIX-XX asrlar davomida ingliz, fransuz, olmon va boshqa tillarda chop etilgan. 1964 va 1983 yillarda rus va o'zbek tillarida nashr etilgan.

Al-Xorazmiy algoritmining kashfiyotchisidir, ya'ni bir turdagi masalalarning biror sinfiga mansub har qanday konkret masalani sof mexanik ravishda yechishga imkon beruvchi qoidalar tizimini tarixda birinchi marta tuzib bergan. "Algoritm" so'zi "al-Xorazmiy" so'zining o'rta asr Yevropa fanida o'qilishidir (dastlabki tarjimonlar arabcha yozilgan "al-Xorazmiy"ni "algoritm" deb lotinchaga o'giranlar). Al-Xorazmiyning fan va amaliyotdagi buyuk xizmati shundan iboratki, alloma kosmonavtika, atom elektr stansiyalari, elektronika, iqtisod, xalq xo'jaligining, hayotning har bir sohasida boshqarish tizimlarini tuzishda, elektron-hisoblash mashinalari hamda kompyuterlar oilalarini yaratishda asos va zamin bo'lib xizmat qiladigan qoidalar majmuini ishlab chiqqan. Texnika, fan, texnologiya va umuman hayot murakkablashgani sayin algoritmining ahamiyati oshib bormoqda.

Al-Xorazmiyning "Hind hisobi bo'yicha kitob", "Astronomik ziyj", "Yer surati haqida kitob" asarlari XI-XII asrlardayoq lotin tiliga, XIX-XX asrlarda esa hozirgi zamonning eng keng tarqalgan tillariga o'girilgan. Bu asarlar deyarli o'n ikki asr davomida barcha musulmon mamlakatlarida (al-Xorazmiy o'z asarlarini o'sha zamon musulmon mamlakatlarida barcha fanlarning umumiy tili bo'lgan arab tilida yozgan) va deyarli ming yil davomida Yevropa mamlakatlarida fanga, amaliyotga, inson manfaatlariga xizmat qilmoqda.

1983 yili YUNESKOning qarori bilan Muhammad al-Xorazmiyning 1200 yillik yubileyi o'tkazildi. Hozirgi paytda O'zbekiston Fanlar akademiyasi qoshida "Algoritm" instituti, mamlakatimiz poytaxtida "Algoritm" zavodi ishlab turibdi. Buyuk aj dodimiz O'zbekiston faxridir.

Topshiriq:

1. Matn mazmuni yuzasidan reja tuzing.
2. Matndan yasama so'zlarni ajratib yozing.
3. Al-Xorazmiyning mashhur asarlarini ayting.
4. Al-Xorazmiy qaysi fanning asoschisi.

AL-BUXORIY

(810 yil, Buxoro - 870 yil, Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog'i) - "hadis ilmida amir al-muminiyn" (hadis ilmida musulmonlarning yetakchisi) degan sharaflil nomga sazovor bo'lgan, hayoti va ijodi alohida etiborga molik buyuk olim, muhadis, ya'ni hadisshunos mutafakkir. Yoshligidayoq otasi vafot etib, onasi tarbiyasida

o'sgan. Aql-idroki, o'tkir zehni va ma'rifatga havasi kuchli bo'lib, turli ilm-fanlarni, ayniqsa, hadis ilmini zo'r qiziqish bilan egallagan. O'n yoshida Qur'oni karimni yod olgan, olimlarning hadis to'plamlarini mutolaa qilish va kishilardan eshitish asnosida hadislarni yodlagan, ustozi Shayx Doxiliy bilan hadis rivontchilari haqidagi qizg'in bahslarda qatnashgan. 825 yili o'n olti yashar al-Buxoriy onasi va akasi Ahmad bilan Hijozga yo'l oladi, muqaddas shaharlar Makka va Madinada olti yil yashaydi, o'sha davr ilmiy markazlari — Damashq, Qohira, Basra, Kufa, Bag'dod shaharlarida umr kechirib, fiqh (ilohiyot) fani bo'yicha ham ta'lim oladi, bahslarda qatnashadi, dars ham beradi. Zamondoshlaridan birining yozishicha, o'z ilmini oshirish maqsadida, al-Buxoriy to'qsontacha olimdan ta'lim oladi, o'z navbatida ko'pgina shogirdlariga ustozlik qiladi.

Uzoq yillar Sharqning turli mamlakatlarida safar qilgandan so'ng, umrining oxirlarida al-Buxoriy besh yil (863-868 yillar) Eronning sharqi-shimolida, ona yurtiga yaqin joylashgan Nishopur shahrida yashab, madrasada hadis ilmidan dars bergan, at-Termiziy bilan unutilmas, qizg'in bahslar o'tkazgan, "Men sendan ko'rgan foyda, sen mendan ko'rgan foydadan ortiqroq", deb unga nisbatan chuqur hurmatini bildirgan. Imom al-Buxoriy xulq-atvori, odamoxunligi, muruvvatpeshaligi, himmati va sahovati bilan ajralib turgan, zehni o'tkirligi va yodlash qobiliyatining kuchliligi bilan ham xalq orasida g'oyat mashhur bo'lgan. Manbalarda al-Buxoriyning 300 mingga yaqin hadisni yod bilgani qayd qilingan.

Imom al-Buxoriy xorijdan qaytgach, ona yurti Buxoroda ko'plab shogirdlar va ulamolarga hadis ilmidan saboq berish bilan mashg'ul bo'ladi. Hasadgo'ylarning xatti-harakati sababli Buxoro amiri bilan munosabatlari buzilib qoladi va Samarqandga yo'l olib, shahar yaqinida joylashgan Xartang qishlog'ida o'z shogirdlari davrasida yashab, og'ir kasalga chalinadi va vafot etadi.

Imom al-Buxoriy yigimadan ortiq asar yozgan bo'lib, ular orasida eng mashhuri "Al-Jome' as-sahih"dir. O'zigacha o'tgan muhaddislardan farqli o'laroq al-Buxoriy hadislarni tabaqalarga bo'lib, ularning ishonchlilarini ajratib alohida kitob yaratgan. Ushbu asar yozilganiga taxminan 1200 yil bo'lsa-da, u islom ta'limotida Qur'ondan keyingi ikkinchi o'rinda turadigan muhim manba sifatida yuksak baholanib kelmoqda. Bu kitobning 1325-yilda ko'chirilgan sakkiz jildidan iborat go'zal nusxasi hozir Istanbulda saqlanmoqda.

Imom al-Buxoriy asarlari mehr-muhabbat, saxiylik, ochiq ko'ngillilik, ota-ona, ayollar va kattalarga hurmat, yetim-yesirlarga muruvvat, faqir bechoralarga himmat, Vatanga sadoqat, mehnatsevarlik va halollikka da'vat etish kabi haqiqiy insoniy fazilatlar va namunali tartibotlar majmuasidir. Ularda ayniqsa yosh avlod uchun katta tarbiyaviy ahamiyatga ega yo'l-yo'riqlar, pand-nasihat va o'gitlar aks ettirilgan.

Topshiriq:

1. Matnda uchragan notanish so'zlar lug'atini tuzing.
2. Yolashgan unililar ishtirok etgan so'zlarni ajratib yozing.
3. Al-Buxoriy hayoti va ijodi haqida qanday ma'lumotlarni bilasiz?
4. Imom al-Buxorining eng mashhur asari qaysi?

AL – FARG'ONIY IBN MUHAMMAD

(Fargona vodiysida tug'ilgan, taxminan 861- yili vafot etgan, tavallud sanasi esa aniq emas) - al-Xorazmiy bilan bir vaqtda, Bag'doddagi "Bayt-ul Hikma" ilmiy markazida ilmiy ishlar bilan shug'ullangan. Kitoblari Yevropa o'rta asrlar universitetlarida astronomiyadan asosiy darslik va qo'llanma hisoblanib, muallifning ism-nasabi "al-Farg'oni"ni lotinchasiga "Alfraganus" deb ataganlar. Al-Farg'oni shu nom bilan dunyoda mashhur va ma'lumdur.

Al-Farg'oniyaning asosan oltita kitobi jahon bo'ylab tarqalgan:

1) "Kitob fi usul ilm an-Nujum". Bu risolaning asl qo'lyozmalari matni bir xil bo'lib, besh xil nom ostida saqlanib kelmoqda. Chunonchi, "Almajisti"ga bag'ishlangan astronomik risola, "Falak sferalari sababiyati", "Almajisti" (Almagest), "Ilm al-haya" (Astronomiya ilmi). Bu qo'lyozmalar Angliya, Fransiya, AQSh, Marokash, Misr va Rossiya kutubxonalarida saqlanib kelmoqda. Asar 1145 yili va 1175 yili lotin tiliga tarjima qilingan, chunki o'sha davrda lotin tili Yevropa mamlakatlarida mushtarak fan tili hisoblangan, har bir diqqatga sazovor yirik ilmiy asar shu tilda chop etilgan va lotin tili orqali butun fan olamiga tarqalgan va ma'lum bo'lgan. Asar 1193, 1533, 1590 va 1910 yillarda atoqli olimlar va nashrlar rahbarligida Yevropaning turli mamlakatlarida chop etilgan.

2) "Al-Farg'oni jadvallari" (qo'lyozmasi Hindistonda saqlanmoqda).

3) "Oy Yerning ustida va ostida bo'lganida vaqtni aniqlash risolasi" (qo'lyozmasi Qohirada saqlanmoqda).

4) "Usturlob bilan amal qilish haqidagi kitob" (qo'lyozmasi Hindistonda saqlanmoqda).

5) "Yetti iqlim hisobi" (qo'lyozmasi Olmoniyada saqlanmoqda).

6) "Usturlob yasash haqidagi kitob" (qo'lyozma nusxalari Fransiya yoki Olmoniyada topilishi mumkin, chunki 1919 yilda asarni Eydemann olmon tilida nashr etgan).

Samoviy jismlar harakatini Nyuton va Laplas massa harakatining dinamikasi shaklida, Kepler esa geometrik yo'sinda bayon etgan bo'lsa, al-Farg'oni ulardan bir necha asr avvalroq jadvallar qonuniyati shaklida izohlagan. Jadvalning fazilati va imtiyozi – uning jonli mushohadaga ochiq ekanligidir.

Proeksiyalar nazariyasining kashfiyotchisi ham al-Farg'oniydir. Yoralar va yulduzlarning, binobarin, umuman osmonning bo'lajak sh uchun geometrik-kinematik usul astronomiya fanining umumiy qabul qilib olingan bo'lsa, jahon munajjimlik fanining bunday kelishida al-Farg'oniy topgan va asoslagan usturlob (Yevropachasiga asbobining ahamiyati katta bo'lgan. Chunki osmon gumbazida alla joylashtirilgan meridian, ekvator, ekliptika, azimut, koordinatalarining, burchaklarning, nuqtalarning doira asbobga proeksiyalarini, shakllarning tekislikdagi tasvirini tushirish fanga, astronomiyaga, osonroq o'rnatish uchun qulayliklar tug'dirgan. Bu asbob ilgari ham bor edi. Lekin, al-Farg'oniy faqat al-Farg'oniy kashf etdi. Bu kashfiyotning ahamiyati va ilmiy bahosi osonroq bo'lganligini shundan ham bilsak bo'ladiki, al-Farg'oniy davridan keyin, XVII asrda buyuk matematik Eyler bu nazariyani jug'rofiy nazariyasiga tatbiq qildi va "Rossiya imperiyasining bosh jug'rofiy nazariyasi"da ishlatdi. Bu nazariya kompleks o'zgaruvchan miqdorlar tekisligi, kashfiyotlari, Lobachevskiy tekisligining Beltrani-Kleyn proeksiyasi, osonroq va kosmografiyaning zaminlarida yotadi. Bu nazariyaning o'zgaruvchan miqdorlar tekisligi, osonroq va kosmografiyaning zaminlarida yotadi. Bu nazariyaning o'zgaruvchan miqdorlar tekisligi, osonroq va kosmografiyaning zaminlarida yotadi.

Topshiriq:

- 1. Al-Farg'oniyning notanish so'zlar lug'atini tuzing.
- 2. Al-Farg'oniyning dunyoga mashhur nomini ayting.
- 3. Al-Farg'oniyning tarqalgan asarlari nomini yozing.
- 4. Al-Farg'oniyning yana qanday kashfiyotlarini bilasiz?

ABU MANSUR AL-MOTURIDIY

(870 - 946)

Al-Moturidiy 870 yilda tavallud topgan. Uning to'liq ismi Abu Mansur Mahmud al-Hanafiy al-Moturidiy as-Samarqandiydir. U Samarqandning shahri Nasr saroyida ilohiy bilimlar bilan shug'ullangan. Samarqandning shimoliy tomonidan bosib olinishi allomaning ijodiga halaqit beradi, u Samarqanddan qochib Chirchik daryosiga ko'chib o'tgan. Al-Moturidiy Samarqandda ishlog'ida yashaydi. Al-Moturidiy Samarqandning shimoliy tomoniy al-Moturidiyning saroyga taklif qiladi, lekin alloma bu taklifni Samarqanddagi katga Jome' masjidida imom-xatib bo'ladi, o'z bog'ida Samarqanddagi juda ko'p shogirdlar yetishtirgan, bir qancha asarlar yaratgan. U Samarqandda 335 y) vafot etgan. Uning qabri Samarqanddagi Chokartiza

Stereografik proyeksiyalar nazariyasining kashfiyotchisi ham al-Farg'oniylir. Quyosh, Oy, sayyoralar va yulduzlarning, binobarin, umuman osmonning bo'lajak manzarasini bilish uchun geometrik-kinematik usul astronomiya fanining umumiy usuli sifatida qabul qilib olingan bo'lsa, jahon munajjimlik fanining bunday umumxarajaga kelishida al-Farg'oniylir topgan va asoslagan usturlob (Yevropachasiga - astrolyabiya) asbobining ahamiyati katta bo'lgan. Chunki osmon gumbazida mavhum ravishda joylashtirilgan meridian, ekvator, ekliptika, azimut, koordinata o'qlari va tizimlarining, burchaklarning, nuqtalarning doira asbobga proeksiyalarini, ya'ni fazoviy shakllarning tekislikdagi tasvirini tushirish fanga, astronomiyaga, dengizchilarga ancha qulayliklar tug'dirgan. Bu asbob ilgari ham bor edi. Lekin, uning nazariyasini faqat al-Farg'oniylir kashf etdi. Bu kashfiyotning ahamiyati va ilmiy izchillik bilan asoslanganligini shundan ham bilsak bo'ladi, al-Farg'oniylir davridan qariyb ming yil keyin, XVII asrda buyuk matematik Eyler bu nazariyani jug'rofiy xaritalar tuzish nazariyasiga tatbiq qildi va "Rossiya imperiyasining bosh jug'rofiy xaritasi"ni tuzishda ishlatdi. Bu nazariya kompleks o'zgaruvchan miqdorlar tekisligi, noevklid geometriyalar, Lobachevskiy tekisligining Beltrani-Kleyn proeksiyasi, kosmik geodeziya va kosmografiyaning zaminlarida yotadi. Al-Farg'oniylir Vatanimiz dovruq'ini jahonshumul darajaga ko'tarib kelayotgan alloma ajdodlarimizdandir.

Topshiriq:

1. Matnda uchragan notanish so'zlar lug'atini tuzing.
2. Al-Farg'oniylirning dunyoga mashhur nomini ayting.
3. Jahon bo'ylab tarqalgan asarlari nomini yozing.
4. Al-Farg'oniylirning yana qanday kashfiyotlarini bilasiz?

ABU MANSUR AL-MOTURIDIY (870 - 946)

Al-Moturidiylir 870 yilda tavallud topgan. Uning to'liq ismi Abu Mansur Muhammad ibn Mahmud al-Hanafiy al-Moturidiylir as-Samarqandiylir. U Samarqand shahrida podshoh Nasr saroyida ilohiy bilimlar bilan shug'ullangan. Samarqandning Ismoil Somoniylir tomonidan bosib olinishi allomaning ijodiga halaqit beradi, u saroydan ketib, Moturid qishlog'ida yashaydi.

Ismoil Somoniylir al-Moturidiylirni saroyga taklif qiladi, lekin alloma bu taklifni rad etadi. U Samarqanddagi katga Jome' masjidida imom-xatib bo'ladi, o'z bog'ida ishlaydi. Moturidiylir juda ko'p shogirdlar yetishtirgan, bir qancha asarlar yaratgan. U 946 yilda (hijriylir 335 y) vafot etgan. Uning qabri Samarqanddagi Chokartiza

qabrisonidadir. O'zbekistonda alloma tavalludining 1130 yilligi keng nishonlandi. Asarlari: «Kitab al-usul» («Diniy ta'limot usuli kitobi»), «Kitab tavhid», «Shariat asoslari sarasi», «Dialektika haqida kitob», «Risola jonvor doriy» («Jonvorlarga oid risola»), «Pandnoma» va boshqalar.

Topshiriq:

1. Mandan egalik affikslari ishtirok etgan so'zlarni yozing.
2. Notanish so'zlar lug'atini tuzing.
3. Motridiy hayoti va ijodiga oid qanday ma'lumotga egasiz?

QAFFOL SHOSHIY

Shoifiylik mazhabining yetakchi olimlaridan biri, muhaddis, faqih, tilshunos, shoir Qaffol Shoshiy Hazrati Imom (qisqacha — Hastimom) nomi bilan mashhur. Alloma, shuningdek, mohir hunarmand ham bo'lib, qulfsozlikda shuhrat qozongani bois "Qaffol", ya'ni qulfchi, qulfsoz degan nom bilan e'zozlangan va bu so'z uning taxallusiga aylanib ketgan. U chuqur bilimi, ulkan ishlari evaziga "Imom al-Kabir" ("Ulug' imom") deb ta'riflangan. (to'liq ismi Abu Bakr Muhammad ibn Ali ibn Ismoil Qaffol ash-Shoshiy al-Kabir) (903—976)

Qaffol Shoshiy Shosh (Binkat)da hunarmand oilasida tugildi. Dastlabki bilimni o'z yurtida, keyinchalik Samarqand, Buxoro, Termiz kabi shaharlarda olib, o'zidan avvalroq o'tgan Imom Buxoriy, Imom Termiziy kabi yirik allomalar merosi bilan tani shdi. Taniqli muhaddis va ilohiyotchi Haysam ibn Kulaybdan, shuningdek, Shoshiy Xuroson, Iroq, Shomda bo'lib zamonasining yetuk allomalaridan tahsil oldi. Arab Sharqi mamlakatlari bo'ylab uzoq safarda bo'ldi, ancha vaqt Bag'dodda yashadi. Mashhur imom Abul Abbas Ahmad ibn Umar ibn as-Surayjiy (850—918)ning shogirdi bo'lgan. Xalifalikda turli lavozim, vazifalarni ado etgan. Xususan, xalifalikka tahdid etib turgan Vizantiya imperatori Nikifor Foka (963—969) nomidan musulmonlarga yuborilgan haqoratli she'riy maktubga Qaffol Shoshiy javob qasid asini yozgan. Natijada bu raddiya xalifalik boshiga tushgan xavf-xatarni bartaraf etilishiga sabab bo'lgan. Xalifa Muti'lilloh (946—974) Qaffol Shoshiyga xizmati evaziga Usmon Mushafini berganligi manbalarda zikr etilgan. Qaffol Shoshiy haj safarlaridan birida xalifalik bilan Vizantiya o'rtasidagi urushga qatnashishiga to'g'ri kelgan. Jangda vizantiyaliklar g'olib chiqib o'n ming musulmonni, jumladan Qaffol Shoshiyni asir olganlar.

Qaffol Shoshiy Tavrotning asl nusxasini arab tiliga tarjima qilib bergani uchun imperator uni va boshqa asirlarni ozod etgan. Bag'dod xalifasi uning bu xizmati evaziga va allomaning iltimosiga ko'ra Toshkent shahrida sug'orish ishlari olib borish uchun xazinadan 160 ming tanga in'om etgan. Qaffol Shoshiy Movarounnahrda, xususan, Shoshda shofi'iylik mazhabini targ'ib etib, diniy bilimlarning tarqalishiga, shariat asoslari qaror topishiga hissa qo'shdi.

Qaffol Shoshiy faqihlar ichida birinchi bo'lib "Yaxshi bahs-munozara" ("al-Jadal al-hasan") bo'yicha asar yozgan. Shuningdek, uning "Fiqh asoslari bo'yicha kitob" ("Kitob fi usul al-fiqh"), "Risola sharhi" ("Sharh ar-risola"), "Qozi odobi" ("Adab al-qozi"), "Payg'ambarlik dalillari" ("Dalail an-nubuvvat"), "Shariat go'zalliklari" ("Mahosin ash-sharia"), "Hikmatli iboralar to'plami" ("Javomi' ul-kalim") kabi asarlari islom olamida mashhur bo'lgan. Qaffol Shoshiy she'rlar ham yozgan. Ulardan ayrim parchalar olim Tojuddin as-Subkiyning "Shofi'iylik mazhabi darajalari" ("Tabaqot ash-Shofi'iyah") kitobi orqali saqlanib qolgan.

Qaffol Shoshiy Toshkentda vafot etgan va shu yerda dafn etilgan. Alloma qabri atrofida keyinchalik Hazrati Imom majmuasi shakllangan. Majmua tarkibidagi Namozgoh masjidida o'tmishda shahar aholisi juma va hayit namozlarini o'qigan. Mustaqillik yillarida davrlar o'tib xaroba holiga tushib qolgan majmua tubdan qayla ta'mirlandi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Islom Karimov tashabbusi bilan boshlangan 2007-yildagi ulkan ta'mirlash ishlari natijasida Hazrati Imom jome masjidi bunyod etildi. Masjid poytaxti mizdagina emas, yurtimizdagi eng katta masjid hisoblanadi. Hozirda majmua hududi xalqimizning sevimli sayilgoh, ziyaratgohlaridan biriga aylangan. Bizgacha shoirning adabiy merosidan bir necha g'azallari, qasida, qit'a, ruboiylari, "Suhayl va Guldursun" dostoni (1394) hamda Sa'diy Sheroziyning asarining tarjimasi "Gulistoni bit-turkiy" (1390-91) yetib kelgan. Ayrim asarlari Istanbulda (1926) "Turk adabiyoti namunalari"da berilgan. "Suhayl va Guldursun" dostoni o'zbek epik she'riyati taraqqiyotida o'z o'rniga ega. Doston xalq afsonasi "Guldursun" asosiga quilsa-da, unda real tarixiy voqealar, ya'ni Amir Temurning Xorazmga yurishi ham aks etgan.

Topshiriq:

1. Matndan -li, -si, -chi, -ki, -iy qoshimchali yasama sifatlarni topib ko'chiring.
2. Matnda omonim so'zlarini ajratib yozing.
3. Qaffol Shoshiy hayoti haqida nimalarni bilasiz?
4. Mustaqillikdan Shoshiy nomini abadiylashtirish yo'lida qanday ishlar amalga oshirildi.

BERUNIY ABU RAYHON

(973-1048) - jahon, xususan, Sharqmadaniyati, fanining yorqin siymolaridan biri. o'rtaslar davrining buyuk qomusiy olimi (to'liq ismi-sharifi Abu Rayhon Muhammad ibn A'xmadal-Beruniy) Xorazmda tug'ildi, onayurida ta'lim oldi va zamonasining eng yirik olimlaridan bo'lib yetishdi. 1973 yilda YUNESKO tashabbusi bilan Beruniy tavalludining 1000 yilligi jahon miqyosida keng nishonlandi.

Beruniy Xorazmshoh Ma'mun raxnamoligida Urganchda vujudga kelgan o'z davrining eng yirik ilmiy markazlaridan biri - Ma'mun akademiyasida faoliyat ko'rsatdi. Keyinchalik esa har xil sabablarga ko'ra G'azna shahriga ketishga majbur bo'ldi, ona yurtidan yiroqda ham yirik fan va jamoat arbobi sifatida katta obro' qozondi.

Abu Rayhon Beruniyning o'rtaslar fanlariga, xususan, astronomiya, fizika, matematika, geodeziya, geografiya, geologiya, farmakognosiyasi, falsafa, xronologiya, fanlar tarixi va boshqa fanlarga qo'shgan ulkan hissasi uni butun dunyoga tanitdi. U o'rtaslar sharoitida haqiqiy ilmiy tabiatshunoslikka asos solgan allomalardan biri bo'lib, turli sohalarda o'z davri uchun taajjubga soluvchi fikrlar, xulosalar va ilmiy farazlarni olg'ana surgan ediki, ular bir necha asrlardan so'ng Yevropa ilmidagi o'z isbotini topdi. U haqiqiy tajribaga, kuzatishga, eksperimentga asoslanuvchi aniq ilmiy tafakkurni boshlab beruvchilardanidir. Aniq ilmiy yondoshuv asosida mashhur yunon mutafakkiri Aristotel qarashlarini rivojlantirdi, zaif tomonlariga esa tanqidiy nuqtai nazardan yondoshishga harakat qildi.

Beruniy komil insonparvar sifatida xalqlar do'st-inoq va birdamlikda yashashi uchun kurashdi, insoniyatga, u yaratgan fan va madaniyatga qirg'in keltiruvchi urushlarni qoraladi. Allomaning Hindiston va boshqa mamlakatlarda amalga oshirgan keng ilmiy-tadqiqot ishlari xalqlar o'rtasidagi do'stlik, o'zaro hamkorlik, madaniy, ilmiy aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan edi. Beruniyning e'tiqodiga ko'ra, har bir xalq ijtimoiy va ma'naviy rivojlanish uchun haqiqiy mustaqil bo'lishi kerak. Shuning uchun Beruniy Sulton Mahmud Faznaviy tomonidan Hindistonga uyushtirilgan yurishlar hind madaniyatiga katta zarar keltirganligi to'g'risida ochiqdan-ochiq yozadi.

Qomusiy olim avvalo chinakam vatanparvar bo'lib, butun fikri-zikri, faoliyati xalq va diyori mustaqilligi hamda rivojlanishini ta'minlashga yo'naltirilgan edi. U bunday ezgu ishga ham buyuk olim, ham yirik ijtimoiy-siyosiy arbob sifatida salmoqli hissa qo'shdi. Asarlarida Xorazm xalqining qadim va boy madaniyati va fanini yuksak baholaydi, Ibn Qutayba boshchiligidagi arab istilochilari tomonidan keltirilgan talafotlar to'g'risida darg'azab yozadi.

Beruniy ulkan meros, o'z davri ilm-fanning turli sohalariga oid 160 dan ortiq asarlar, bir necha tillardan bajarilgan tarjimalar, turli yozishmalar qoldirdi. Ular orasida jahon famida eng ishonchli va muhim manbalar sirasiga kiritilgan "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Geodeziya", "Hindiston", "Mas'ud qonuni", "Saydana" (Mineralogiya) kabi asarlari alohida o'rin tutadi. O'rta asrlardan boshlab, xususan XIX asrda, uning asarlari lotin, fransuz, ingliz, olmon. fors, turk tillariga o'girildi.

O'zbekiston olimlari Beruniy merosini o'rganishga katta hissa qo'shmoqdalar. Asosiy asarlarini qamragan ko'p jildlik saylanma nashrlar o'zbek va rus tillarida O'zbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan chop etildi. Hozirgi kunda ulug' alloma merosiga jahon miqyosida qiziqish tobora ortib bormoqda. O'zbekistonda fan va texnika sohasidagi eng yaxshi asarlar uchun beriladigan Davlat mukofoti Beruniy nomi bilan ataladi.

Topshiriq:

1. Matnda uchragan notanish so'zlar lug'atini tuzing.
2. Matndan juft so'zlarni ajratib yozing.
3. Beruniy hayotiga oid qanday ma'lumotlarni bilasiz?
4. Beruniy ilm-fanning qaysi sohalarida ijod qilgan?

ABU RAYHON BERUNIYNING IQTISODIY IXTIROSI

Pul paydo bo'lgan davrdan boshlab, ayniqsa, tanga shaklidagi turli metallardan pul zarb etish boshlangan. Misrda Movaroyinnahr va Xurosonda juda katta miqdorda to'la qiymatga ega bo'lmagan tangalar zarb etish avjga chiqqan. Masalan, muomalada bo'lgan "Ismoiliy" dirhamlari qimmatga ega bo'lmagan metallardan zarb qilingan Buxoro dirhami - "gitirfiy" yoki past sifatli kumushdan yasalgan "Muhammadiy" tangalar muomalaga chiqarilgan. Bunday hoi turli xil qallobliklarning, aldashlarning kuchayishiga qulay sharoit yaratdi. Bu oltin dinorlar ham muomalada qatnashmay qolishiga olib keldiki, natijada oltin tangalar oddiy tovarlar kabi tortib beriladigan vaziyat vujudga keldi.

Ma'lumki, Abu Rayhon Beruniy mineralogiya va metallshunoslik bo'yicha o'z davrining eng yirik olimi edi. U iqtisodiy taraqqiyotga putur yetkazayotgan bunday ahvolda qarab turmadi. U juda katta tadqiqotlar, izlanishlar, amaliy tajribalar o'tkazib, minerallar tarki bidagi qimmatbaho metallar hissasini topish uslubi-maxsus o'lchov asbobini yaratdi. Bu asbob pul munosabatlari tarixida, uning rivojlanishida bebaho ahamiyatga ega bo'lgan. Bu asbob yordamida turli metallardan yasalgan tangalar

tarkibidagi qimmatbaho metallarning haqiqiy miqdorini o'lchash mumkin bo'ldi. Bunday asbobjning yaratilishi pullar o'rtasidagi haqiqiy nisbatlarni aniqlash, ularni o'zaro almash tirishning adolatli asoslariga ega bo'lish imkoniyatini berdi. Beruniy o'zi yasagan asbobjning tuzilishini, uning qanday mexanizmlardan va qay usulda yasalganini "Mineralogiya" nomli asarida bayon qilgan.

Topshiriq:

1. Matndan iqtisod sohasiga oid so'zlarni ajratib yozing.
2. Beruniyning iqtisodiy ixtirosi nimadan iborat?

ODAMUSH – SHUARO – ABU ABDULLOH RUDAKIY

Abu Abdulloh Ja'far ibn Muhammad ibn Abdurahmon Odam 858 yili Samarqand shahri yaqinidagi Panjrudak qishlog'ida dehqon oilasida tug'ilgan. Dastlabki ta'limni oila muhitida olgan Ja'far Samarqand madrasalarida zamonasidagi barcha bilimlarni puxta egallaydi, Qur'on hofizi darajasiga yetadi; xalq she'riyati, qo'shiqlarini sevimli kuylab yuradi; mashhur mashshoq va badii hogo'y Abu Abbas Baxtiyordan musiqa ilmini o'rganadi; barbat, rud, ud, chang, qonun asboblarni chalishda shuhrat qozonadi; musiqalarga o'zi she'rlar bitib, ularda Rudakiy taxallusini qo'llay boshlaydi.

Arablar istilosiga barham berilib, markazlashgan davlat barpo etilgach, Xurosonu Movarounnahrda ilm-fan, madaniyat, adabiy hayot, hunarmandchilik, savdo-sotiq gunkirab rivojlanadi. Ayniqsa, davlatning qudrati Amir Nasr II Somoniy (914 — 943) davrida yanada oshadi. U shahar qishloqlardan, uzoq-yaqindan ahli hunar, ilm-adab ahlini markaz Buxoroga to'playdi, ularning faoliyatiga sharoit tug'dirib beradi, homiylik qiladi. She'riyat va musiqada shuhrati oshgan Rudakiy ham saroyga chaqirtiriladi. Natijada shoir butunlay ijodga sho'ng'ib ketadi: qasidalar, g'azallar, ruboiy, qit'a, dostonlar yaratadi. Uning obro'si ortib, boyligi ham oshib boradi. Bu xususda mashhur tarixchi, adib va adabiyotshunos Muhammad Avfiy «Lubob ul-albob»(1222) tazkirasida quyidagilarni yozgan: «Rudakiy usta cholg'uchi bo'lib yetishgach, uning ovozasini butun olamga yoyildi. Xuroson amiri Nasr ibn Ahmad Somoniy uni o'zining yaqin kishilari qatoriga qo'shgach, u yuqorilab ketdi, uning boyligi esa haddan tashqari ko'payib ketdi... Undan keyingi shoirlar orasida hech kimga bunday boyluk nasib etmadi va hech kim uningdek baxt egasi bo'lmadi».

Haqiqatan ham, Rudakiy Somoniy amirlarining eng «yaqin nadjimi» (Avfiy), xushxon hofiz, mohir mashshoq, nuqtasanj shoir sifatida beqiyos obro'ga ega edi. Somoniy amirlarining barcha safarlarida shoir asarlarining qo'lyozmalari Turondan Xuroson shaharlariga tuyalarga yuklab olib borilib, ko'z-ko'z qilib yurilishi ham buni tasdiqlaydi. X asrning o'rtalariga kelib saroydagi ahvol og'irlashadi. O'z homiysi va do'stlaridan judo bo'lgan, qartayib qolgan, saroy atrofidagi mashmas halardan zada Rudakiy umrining oxirgi yillari o'z qishlog'ida o'tkazib, 941 yili vafot etgan.

Qadimiy sarchashmalarda Rudakiyning shaxsiyati, taqdiri haqida rang-barang ixtilofli fikrlar mavjud: ayrim olimlar shoir tug'ma ojiz edi, deyishsa, ba'zi tadqiqot va maqolalarda u qand kasaliga giriftor bo'lgani uchun qariganida ko'r bo'lib qolgan, degan fikmi uqtiradilar. Bizningcha, Rudakiyning «modarzod ko'r» bo'lgani haqiqatga yaqin. Zero ki, Homer, Abu A'lo al-Maariy, Ahmad Yugnakiy singari buyuk ijodkorlar ham tug'ma ojizliklariga qaramay, o'z asrlarining yagonasi bo'lganlar.

Rudakiy ijodiy merosi haqidagi mulohazalar ham turli-tuman. As-Saolibiy (XI asr), Muhammad Avfiy, Nizomiy Aruziy Samarqandiy (XIII asr), Davlatshoh Samarqandiy (XVI asr) kabi olimlar shoir asarlarining hajmini bir million baytdan uch million baytgacha taxmin qiladilar. Bu raqam qay darajada mubolag'ali bo'lmasin, muttasil badiiy ijod bilan shug'ullangan, doim badiha tarzida she'r aytib yurgan Rudakiy merosi ulkan bo'lgani tabiiy. Yuksak vatanparvarlik ruhidagi «Buxoro» qasidasining yaratilish tarixi ham bu mulohazani quvvatlaydi. Afsuski, mo'g'ul yag'mosining vahshiyligi tufayli O'tror, Samarqand va Buxoro kitobxonalaridagi dastxatlar kuyib, kul bo'ldi. Shuning oqibatida Rudakiy asarlaridan bizgacha ikki ming baytdan ziyodroq namunalar saqlanib qolgan, xolos. Ammo ana shu boqiy misralarning o'ziyoq Rudakiy dahosini tasavvur qilish imkonini beradi.

IX — X asrlarda hali forsiy adabiy til to'la shakllanib ulgurmagan, unda yetarli darajada badiiy ijod nematlari yaratilmagandi. Ana shunday bir sharoitda Rudakiy xalq og'zaki ijodi injulariga suyangan holda forsiy adabiy tilning poydevorini qurdi, forsiy tildagi adabiyotga asos soldi. Bu sohada aytarli an'ana bo'lmagan yerda lirik tuming barcha janrlarida mumtoz asarlar yozdi. «Kalila va Dimna», «Sindbonchnoma» singari masnaviylarni yaratdi.

Badiiy ijodning barcha sohasida birinchi bo'ldi. Shuning uchun ham zamondoshlari uni «Odam ush-shuaro — shoirlar Odam Atosi» degan nom bilan sarafroz etdilar. Haqiqatan ham Rudakiy she'rlarini ko'zdan kechirar ekanmiz, ularda haqiqiy ishq bilan majoziy ishq, inson-do'stlik, vatanparvarlik, ilm o'rganish, kasb-hunar egallash, insof va diyonat, adolat va adolatli shoh, ona tabiatga mehr, atrof-muhitni avaylab-asrash g'oyalari betakror nafis obrazlilikda tasvirlanganining guvohi bo'lamiz. Shoir g'azallarida oshiq ruhiy kechinmalarini qay yo'sinda bokira tarzda ifodalashga erishsa, ma'shuqa chiroyini undan-da go'zal vositalarda

tasvir laydi. Masalan, bir bayt-da yorning sadafdek tishlarini yomg'irdan so'ng nihol shoxchasida tizilib qolgan shaffof donachalar — qatroronga o'xshatsa, boshqa bir baytda «yuzingdan pardangni ko'targaningda quyosh xijolatdan yuzini berkitdi, ya'ni o'zini bulut orqasiga oldi», deydi. Ma'shuqa etaklarini yer yuzidan sudrab o'tgani uchun tuproq poklanib, «suv bo'lmasa tayammum» etib, ibodat qilish joiz bo'lgan ekan. Bunday tasvir mavlono Lutfiyda ham uchraydi. Oshiq etalab bog' sayriga chiqsa, anhdan gulob hidi anqirdi. Yorab. yorim mendan oldin chiqib ariq boshida yuz-qo'lini yuvdimikan, deb o'yg'a toladi oshiq. Ruhiiy holat tabiat chiroyining turfa unsurlari ta'tifi orqali chiziladi:

Bahoroyi yetib kelib. qish oyini etdi yag'mo,
Fazo yuzin qopladi chang, qonga to'ldi dashtu sahra.

Ilk bahorning ko'z yoshidan shoxlar oldi yuziga rang,
Hamal oyin xush hididan bo'ldi tuproq anbaroso.

Layli yuzi kabi lola keng sahrada kulib turar,
Majnun ko'zi kabi bulut qon yoshini qilur daryo.

Oqar suvdan kelmoqdadir har soatda gulob hidi,
Mening yorim ariq ichra gul yuzini yuvmish go'yo.

Rudakiy asarlarida ilm egallashga da'vat, insonni sharaflash, bu dunyoda «bani odamga yaxshilik qilib» yashashga undov, Ollah tomonidan berilgan qisqa umrni ilm o'rganib, uni ijtimoiy-foydali mehnatga sarflashga da'vat yetakchi motivlardan hisoblanadi:

Shu oddiy ko'z bilan boqmagil, balki,
Bilim ko'zi bilan boqqil jahonga.
Jahon dengiz erur yaxshi ishingdan,
Kerna yasab o'tgil nargi tomonga

Shoir asarlarida shodu xurralik, Navro'zi olam tarovatiyu, sharobning hayotbaxsh fazilati, yorning nozu karashmasiyu, do'stlar diydorining farahbaxsh qudrati, xayr-ehson, insof va muruvvat, rahm-shafqatli bo'lish ham masnaviylariyu qasidal arida, qit'ayu ruboiylarida zo'r musiqiylikda tarannum etiladi.

Rudakiy qasida janrining eng mumtoz namunalarini yaratgan. «Buxoro», «Mayning onasi», «Qarilikdan shikoyat» singari asarlarida shoir, bir tomondan, vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, umrning qadriga yetish xususida jo'shqin fikrlar yuritsa; ikkinchi tomondan, go'zal tabiatni sevish, hamisha shodu

xurram yashashga unday di. **Somoniy** zodagonlar madhiga bag'ishlangan qasidalarda esa, shoir ko'proq ularning davlat ravnaqi yo'lidagi xizmatlarini, xalq farovonligini oshirishdagi sa'y-harakatlarini ta'riflashga intilgan. Rudakiy asarlari o'ta sodda, ravon bir usulda — sahli **numtane'** — osonu nomumkin usulida yozilgan. O'tmishda juda ko'p forsiygo'y shoirlar uning asarlariga o'xshatma, tazminlar yozgan. Ammo biron ijodkor Rudakiy darajasiga yetolmagan. Jumladan, «Bo'yi jo'yi Mo'liyon oyad hame...» deb boshlanadigan **Buxoro** qasidasiga fors-tojik adabiyoti klassiklaridan 120 shoir nazira yozgan. Ammo **birontasi** asl matn darajasiga yetolmagan: vazn, ohangini topganlar mavzuda qoqilgan, mavzuni nishonga to'g'ri ola olganlar esa, musiqiylik, qofiyani uddalay olmaganlar...

Shuning uchun ham o'tmishda yashab o'tgan buyuk so'z san'atkorlari Rudakiy dahosini munosib qadrlagan, uning she'riy qudratiga yuksak baho berishgan. Jumladan, zabardast lirik shoir, birinchi shohnomanavis Daqiqiy uni shunday ta'riflaydi:

G'azal rudakiyvor bo'lgay go'zal,
Rudakiycha g'azal yoza olmadim.
Juda nozik xayol bilan urinib,
Bu parda ichiga yo'l topolmadim.

Abu Abdulloh Rudakiy o'zi kuylagan vatanparvarlik, ma'rifatparvarlik, xalqlar do'stligi g'oyalari bilan barcha zamonlarda bashariyatga xizmat qilaveradi. Shoir ijodi qadim ul-ayyomdan beri o'zbek xalqiga juda yaqin. Bobur «Muxtasar» risolasida shoir asarlari dan namunalar keltirgan, Po'latxon Domullo Qayumiy o'z tazki rasida shoir ijodini yoritgan. Ustozlarimiz S.Ayniy, N.Mallaev, Sh.Shomhammad hamda M.Muinzoda Rudakiy hayoti va ijodini tahlil qilib, asarlarini tarjima etib, targ'ib qilishda zahmat chekkanlar.

RUDAKIY HIKMATLARI

Jahonning shodligi to'plansa butun,
Do'stlar diydoridan bo'lolmas ustun.

Kimda-kim hayotdan olmasa ta'lim,
Unga o'rgatolmas hech bir muallim.

Ilmdan yaxshiroq xazina yo'qdir,
Qo'lingdan kelgancha terib ol uni.

Odamlar qalbining charog'i bilim,

Balodan saqlanish yarog'i bilim.

Badbaxt erur kimki, bermas ham yemas,
Yeb ham ehson qilgan xushbaxt umrbod.

Topshiriq:

- 1) Matndan qo'shma fe'llarni ajratib yozing.
- 2) Uchun, kabi so'f ko'makchilari ishtirok etgan gaplarni ko'chirib yozing.
- 3) Rudakiy hayoti haqida qanday ma'lumotlarga egasiz?
- 4) Sho'ir ijodida qanday mavzular tarannum etilgan?

IBN SINO ABU ALI

(980-1037)

Jahon fani, madaniyatining eng yirik namoyandalaridan biri. Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston xalqlari madaniyatini dunyo miqyosida ko'tarishga ulkan hissa qo'shgan buyuk qomusiy olim. Uning ismi G'arbda "Avitsenna" tarzida talaffuz qilingan. Xalqimizning ma'naviy mustaqilligini ta'minlashda katta xizmat ko'rsatgan. O'zining ulkan ilmiy muvaffaqiyatlari orqali u Sharq va G'arbda keng taniilib, "Shayx ur-ra'is", "Olimlar boshligi", "Tabiblar podshohi" degan nomlarga sazovor bo'lgan. YUNESKO qaroriga binoan uning 1000 yillik yubileyi 1980 yilda butun dunyo miqyosida nis honlandi.

Ibn Sino yoshligidanoq o'z davri fanlarini, diniy manbalarini, bir necha tillarni chuqur egallab oladi, 16-17 yoshidayoq mashhur tabib bo'lib taniladi. Bir necha vaqt u Xorazmda Xorazmshoh Ma'mun tashkil qilgan, o'sha davrdagi eng yirik fan markazlaridan biri, o'z zamonasining akademiyasida faoliyat ko'rsatdi. Keyinchalik esa u Xuroson, Eronning turli shaharlarida bo'ladi va 1037 yilda Isfahon shahrida vafot etadi.

Ibn Sino Sharq, eng avvalo, Abu Nasr Forobiy va G'arb, xususan, Qadimgi Yunoniston falsafiy an'alarini chuqur o'zlashtirib, rivojlantirdi, o'z ijtimoiy ta'limotida u buyuk insonparvar, vatanparvar va adolatparvar mutafakkir sifatida tanildi. Shu bilan birga Ibn Sino boshqa bir necha, xususan, tabiiy fanlar (astronomiya, matematika, geologiya, kimyo, mineralogiya va boshqalar) sohasida ish olib borgan va yirik natijalarga erishgan. Lekin Ibn Sinoning tabobati, xususan, anatomiya, psixologiya, farmakologiya, diagnostika, gigiyena fanlarini rivojlantirishdagi xizmatlari ulkan bo'lib, u insoniyatning eng mashhur tabiblari qatoridan joy olgan. Uning nazariy va tajribaviy tabobat sohasiga oid ishlarining

ahamiyati hozirgi zamonda yana ham oshib bormoqda. Uning bu sohaga oid asarlari XIII-XVII asrlarda barcha Yevropa hakimlari va tabiblari uchun qo'llanma hamda ma'lumotnoma bo'lib xizmat qildi.

Ibn Sino jahon fani, xususan, falsafa, tabobat, logika (mantiq) va boshqa fanlarda butun bir davr yaratdi, uning kitoblari esa bir necha asrlar davomida Sharq va G'arb olimlari uchun eng muhim manbalar qatorida qo'llanilib keldi.

Ibn Sino qoldirgan ulkan ilmiy merosini 450 dan oshiq asarlar tashkil etadi: shulardan bizgacha 160 ga yaqini yetib kelgan. Eng yiriklari qatorida ko'p jildli "Kitob al-Qonun fit-tibb" (Tib qonunlari), "Kitob ush-shifo" (Shifo kitobi), "Kitob ul-insof" (Insof kitobi), "Donishnoma" va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Uning Aristotel asarlari bo'yicha, Abu Rayhon Beruniy va Bahmanyor bilan olib borgan yozishmalari katta ahamiyatga ega. Ibn Sino asarlari Yevropada XIII asrdan boshlab lotin tiliga, keyinchalik esa ko'p sharq va g'arb tillariga tarjima etildi. Uning ta'limoti, ilmiy ishlari bo'yicha butun dunyo miqyosida tadqiqotlar olib borilyapti.

O'zbekiston olimlari Ibn Sino merosini o'rganishga, asarlarini o'zbek va rus tillariga tarjima etishga va nashr qilishga katta hissa qo'shmoqdalar.

Ibn Sino o'z ilmiy va ijtimoiy faoliyati bilan Sharq, xususan, Markaziy Osiyo, shu jumladan, O'zbekiston xalqlarining ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyotiga, ma'rifiy va madaniy rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Uning mustaqillik mafkurasini tizimida faxrlilik o'rin egallab turganligi tabiiydir.

Topshiriq:

1. Matnda uchragan qiyin va notanish so'zlar lug'atini tuzing.
2. Matnda uchragan kelishik qo'shimchalar qo'shilgan so'zlarni daftaringizga ko'chirib yozing va tahlil qiling.
3. Nima uchun Ibn Sino qomuniy olim deb ataladi?
4. Ibn Sinoning eng mashhur asari haqida nimalarni bilasiz?

YUSUF XOS HOJIB BOLSOG'UNIY

Yusuf Xos Hojib 11 asrda yashab, turkiy tilda ijod etgan buyuk shoir hisoblanadi. Yusuf -asl ismi. Aynan "Qutadg'u bilig" dostoni zamon hukumdori tahsiniga sazovor bo'lgani uchun muallifga "xos hojib", ya'ni eshik og'asi rasmiy lavozimi berilgan. Shoir uni taxallusiga qo'shilib qolgan. Yusuf qadimiy Bolsog'un shahrida tug'ilgan. Bolsog'un y deyilishi shundan.

Bizga Yusuf Xos Hojibning birgina "Qutadg'u bilig" asari yetib kelgan. Shoir hayotiga oid ma'lumotlarni ham faqat shu dostondagina topamiz. Asar hijriy

462.ya'ni milodiy 1069 -1070-yili Koshg'arda yozib tugallangan.Hajmi 6 ming 409 baytdan iborat.Muallifning o'zi uni bir yarim yil mobaynida bitganini aytadi. Yusuf Xos Hojib bu kitobni ellik yoshlarida yaratgan. Doston yaratilgan 11 asr Qoraxoniylar davlatining eng gullagan davri edi.Yuqori Chindan Kasbiy dengizga qadar bo'lgan juda katta hudud shu saltanat hukmi ostida bo'lgan.Koshg'ar shu ulug' saltanatning poytaxti edi. Bolosog'un mamlakatning muhim markazlardan biri hisoblanardi. Yusuf Xos Hojib dostonini tugallagach.uni zamon hukumdori Tavg'achxon Ulig' Bug'ra Qoraxonga taqdim etadi.Asar garchi 11 asrda yaratilgan bo'lsada.u haqida o'zbek adabiyotining keyingi asirlardagi namunalarida hech qanday ma'lumot uchramaydi. Hatto,turkiy tildagi har bir asarga alohida mehr e'tibor bilan munosabatda bo'lgan buyuk Alisher Novoiy, shuningdek Zahiriddin Muhammad Bobur ham "Qutadg'u bilig" yoki uning muallifini mutloq tilga olmagan.Shundan kelib chiqib,bu bobokalon shoirlarimiz "Qutadg'u bilig" haqida bilgan -bilmagani borasida bir narsa deyish qiyin.

Bunga sabab -asaming bor-yo'g'i uchun nusxasi saqlanib qolgan."Qut"- baxt,saodat,"bilig" esa -bilim degani.Shunga ko'ra,asaming nomini "Baxtga eltuvchi bilim" yoki "Saodatga yo'llovchi bilim" deb tarjima qilish mumkin.Abdurauf Fitrat uni "Baxtlikfanish bilimi" deb o'g'irgan. Bizgach yetib kelgan ilk turkiy doston - "Qutadg'u bilig".

Dostonda to'rt asosiy qahramon bor.Ularning har biriga ramzan muayyan bir ezgu tushuncha-ma'naviy qadriyatning timsoli yanglig' qaralib,alohida ma'no-mazmun yuklatilgan .Kuntug'di (chiqqan Quyosh) -elig,yani hukumdor.U adolat ramzi bo'lib kelgan.Oyto'ldi (to'lgan Oy)-vazir.U baxt va davlat ramzi hisoblanadi.O'gdulmish (aqlga to'lgan) -vazirning o'g'li.U aqil va zakovat ramzi yanglig' tasvirlangan.O'zg'urmush (uyg'ongan) - vazirning qarindoshi.U asarda qanoat,ofiyat,ya'ni sog'lomlik ramzi sifatidaqalamga olingan.

Bu to'rt nang uza so'zladim men so'zug
O'qisa ochilg'ay yetig qil ko'zug.

(So'zni shu to'rt narsa ustida yuritdim,
Uni o'qib,tushunilsa, ro'shnoqlik bo'iadi, ko'zingni och)

Doston -sof badiiy asar. "Qutadg'u bilig" pandona (didaktik) ruxdagi, ta'lim-tarbiya,odob-axloq mavzusiga bag'ishlangan tipik badiiy asar.Shaxs tarbiyasi,uning jamiyatdagi o'mi, komillik shartlari ummi bekorga o'tkazmaslik,turli ijtimoiy tabaqaga mansub kasb-kor egalarning axloqiy mezonlari, davlatchilik qat'iyatlari asosiy yo'nali shga aylangan. Asar, nasriy hamda she'riy muqaddimadan tashqari, 71 maxsus bobdan tashkil topgan.Boblarda ko'proq savol -jabob,munozara olib boriladi.

Ko'tarilgan masalalarning barida aynan qanday bilim kishini baxt-saodatga sari yetaklashi oydinlashadi. Bu esa asar nomi naqadar oqilona tanlanganini ko'rsatadi.

Topshiriq:

1. Matndan sifat va ravish so'z furkumiga oid so'zlarni ajratib yozing.
2. Matnga savol tuzing.
3. "Qutadg'u bilig"ning yozilishi va saqlanish tarixi haqida nima deya olasiz?
4. Asarning nomi qanday ma'no anglatadi?

YUSUF XOS HOJIB

(1019 — vafot etgan vaqti noma'lum)

Turkiy didaktik dostonchilikning asoschisi Yusuf Xos Hojib 1019- yilda tug'ilgan deb taxmin qilinadi, hayoti va faoliyati haqidagi ma'lumotlar deyarli saqlanmagan. Shoir qadimiy Quz O'rdu shahrida (uni Bolasog'un ham deyishadi) tug'ilib, Koshg'arda ulg'aygan, degan fikr bor. Ayrim mutaxassislar shunga asoslanib, uni Yusuf Bolasog'uniy ham deyilar. U haqda birdan-bir ma'lumot beruvchi manba muallifning bizgacha yetib kelgan yagona asari „Qutadg'u-bilig"dir. Kitob muqaddimasida adib o'zi tug'ilgan yurtni eslatib o'tadi: Munuqi turug'laq Quz O'rdu eli, Tub asli, nasabdin yurumish tili. (Buning tug'ilgan eli Quz O'rdudir, Tub asli, nasl-nasabdan tili soz ochdi.) Avvalo, kitobning nomi haqida. „Qut" eski turkiy tilda „baxt", „baraka" ma'nolarini bildiradi, hozirgacha bu so'z xalq tilida keng ishlatilib keladi. Masalan: „qut-baraka", „qutlug' bo'lsin", „qutlaymiz" kabi. „Adg'u" — etuvchi degani. Uningasli, „edg'u"dir. „Bilig" bilimdir. Demak, kitobning nomi „Baxtga etuvchi bilim" yoki „Baxtiyor etuvchi bilim"dir.

Yusuf Xos Hojib „Qutadg'u bilig"ni bir yarim yilda yozganligini ta'kidlaydi: Tugal o'n sakkiz ayda aydim bu so'z, O'durdum, adirdim so'z evclim tera. (Bu so'zni tugal o'n sakkiz oyda aytdim, Tanladim, farqladim, terib so'z yig'dim.) O'n sakkiz oy, tabiiyki, asami bevosita yozish uchun sarflangan muddat. Adibning unga katta tayyorgarlik ko'rgani va ko'p kuch sarflangani aniq. Asarning Qashqarda tugatilgani qayd etilgan:

Barusi bitilmish, eturmish nizam,
Bu Qashg'ar elinda qo'shulmish tamam.
(Borini yozdim, tartib berdim,
Bu kitob Qashqar elida tamomiga yetdi.)

„Qutadg'u bilig"da dostonning yozi lish sanasi ham qayd etilgan:
Yil altmish eki to'rt yuz bila,
Bu so'z so'zladim men tutib jan sura.

(To'rt yuz oltmish ikkinchi yil edi,
Men jon koyitib bu so'zni so'zladim.)

Asar hijriy 462- yilda yozib tugatilgan bo'lsa, milodiy hisob bilan 1069—1070-yillarga to'g'ri keladi. Shu paytlarda u o'zi xabar qilishicha, ellik yoshlarda bo'lgan:

Tegurdi menga algi ellik yashim,

Qug'u qildi quzg'un tusi tesh bashim.

(Ellikyoshimmenga qo'ltog'izdi,

(Qora) quzg'untusidek boshi m(rni) oqqush(dek) qildi.)

Adib kitobni yozib tugatgach, Bug'roxon nomli hukmdorga in'om etadi. Xon unga „Xos Hojib“ (eshik og'asi) unvonini beradi. Shu tariqa, muallif „Yusuf Xos Hojib“ nomi bilan shuhrat topadi. „Qutadg'u bilig“ dostoni muallifning yuksak adabiy-badiiy salohiyatidan, ijodda katta tajribaga ega ekanligidan darak beradi. Shunga qaraganda, uning boshqa asarlari ham bo'lishi kerak. Lekin hozircha, „Qutadg'u bilig“ Yusuf Xos Hojibning qo'limizdagi yagona asari bo'lib turibdi. Qadim qo'lyozma kitoblarning topilishi va o'rganilishining o'zi bir tarix. „Qutadg'u bilig“ning ham o'ziga xos tarixi bor.

Qizig'i shundaki, bu kitob garchi 1069 —1070- yillarda yozilgan bo'lsa-da, XIX asming birinchi choragidagina ilmiy jamoatchilikka ma'lum bo'ladi. Asar haqida ilk ma'lumot bergan kishi fransuz sharqshunosi J. Amedi edi. Kitobning 1439-yilda Hirotda uyg'ur yozuvida ko'chirilgan bir nusxasi bir qator sarguzashtlar bilan Turkiyaning Istanbul shahriga kelib qoladi va yevropalik: abjir kitob jalloblarining qo'liga o'tib, Vena saroy kutubxonasidan joy oladi. „Qutadg'u bilig“ning „Vena nusxasi“ning tarixi shu. Asaming bundan tashqari yana ikki qo'lyozma nusxasi mavjud. Bularning tarixiga to'xtalib o'timasdan, nomlarini aytish bilan cheklanamiz: „Qohira nusxasi“ (1896- yilda Qohirada topilgan), „Namangan nusxasi“ (1913- yilda Namanganda topilgan). Keyingi har ikki nusxa arab yozuvida ko'chirilgan.

Asar topilishi bilan uni o'rganish boshlanib ketdi. Har uch nusxa ma'lum bo'lgach, ularni qiyosiy o'rganish yo'lga qo'yildi. Bunda G'arb va Sharqning taniqli mutaxassislari qatorida S. Mutalibov, Q. Karimov, B. To'xtiyev kabi o'zbek olimlari ham o'z hissalarini qo'shdilar.

Doston 73 boddan iborat bo'lib, 6500 baytni tashkil etadi. Asar u haqda ma'lumot beruvchi qisqa muqaddima bilan boshlanadi. So'ng Allohga „hamd“ (maqto'v) va payg'ambarga „na't“ qismlari keladi. Hukmdor Bug'roxon tavsifiga maxsus bob bag'ishlangan. Undan keyin olamning qurilishi, bilim tarifi, til odobi haqida ham alohida-alohida boblar bor. So'ng muallifning o'z-o'ziga murojaati, ezgulik amallari, uquv-idrok foydalari, kitobga nom berilishi haqida so'z yuritilib,

gap elig (podsho) Kuntug'diga kelib taqaladi. Uning odil hukmdor sifatidagi ta'rif-tavsifidan so'ng, 12-bobdan e'tiboran asar voqeasi boshlanadi.

Elig Kuntug'dining adolati haqidagi gaplar butun dunyoga taraladi. Har tomondan uning huzuriga odamlar kela boshlaydilar. Shular qatorida ko'p mashaqqatlar chekib Oyto'ldi nomli oqil va mard kishi ham keladi. Kuntug'di uni har tomonlama sinab ko'rib, adolati va sadoqatiga ishonch hosil qilgach, o'ziga vazir qilib oladi. Yurtda nizom va qoida ustuvor bo'lib, shu darajada adolat qaror topadiki, xazina oltinga to'lib, qo'zi bo'ri bilan yonma-yon omonlikda yashay boshlaydi. Lekin kunlardan bir kun Oyto'ldi xastalanib vafot etadi. O'limi oldidan o'g'li O'gdulmishga Kuntug'di xizmatiga borishini vasiyat qiladi. O'g'li ulg'ayib, kamolga yetgach, podsho huzuriga borib, uning e'tibor va hurmatiga sazovor bo'ladi. Oyto'ldidan ham oqil va tadbirli chiqib, el-yurti yashnatib yuboradi. Tabiiyki, el-yurt kengayib, ishlar ko'payib boraveradi.

O'gdulmishga munosib yordamchi izlash ehtiyoji paydo bo'ladi. O'gdulmish bunga eng munosib nomzod O'zg'urmish ekanligini aytadi. O'zg'urmishning ma'nosi „hushyor qiluvchi“, „sergaklantiruvchi“ demakdir. Uning zo'hd qiyofasida ko'rinishida shu ma'noga uyg'unlik bor. U behuda ishlar bilan band bo'lish, har xil mayda-chuyda orzu-havaslariga ovunib qolishdan ogohlantiradi. Mudrab borayotgan tuyg'ularni sergaklantiradi.

Dunyoda faqat davlat yoki aql bilan bitirib bo'lmaydigan ishlar ham borligidan, inson ko'nglida nozik tuyg'ular mavjlanib turishidan xabar beradi, shu tuyg'ularga beparvo bo'lmaslikka undaydi, hushyorlikka chaqiradi. O'zg'urmish— qat'iy fikrli inson. U Eligning shiiharga taklifini rad etadi. Garchi bu taklif uch marta takrorlansa-da, u fikrini o'zgartirmaydi. Faqat O'gdulmishning tushuntirishlaridan so'ng, ziyorat maqsadidagina Elig huzuriga boradi. Shunda ham u saroyda biror martabani qabul qilmaydi, faqat ularga o'gitlar beradi. Shu bilan kifoyalanib, yana o'z manziliga - tog' etagidagi g'orga qaytadi va shu yerda vafot etadi. O'zg'urmish nazarida:

Tilagan qulini siylasa xudo, Unga dunyo emas, yo'l berar a'lo.

Shuning-chun yaxshimas bu dunyo quti -Xudodan yiratar, udir din yuti.

Ko'ringanidek, asar voqeasi kishini jalb qiladigan darajada qiziqarli emas. Asosiy gap dostonidagi to'rt personaj o'rtasida kechgan suhbatda. Bu suhbatlar haqida tasavvur hosil qilmoq uchun Oyto'ldi va Kuntug'di o'rtasida kechgan ilk uchrashuvlardan birini keltiraylik.

Kuntug'di bir kuni yolg'iz qolib, yoniga Oyto'ldini chaqirdi. Xonning qovog'i soliq, qo'lida pichoq, chap tomonida o'rog'un degan dori, o'ng tarafida bir kosa sharbat, o'zi uch oyog'li kumush kursida o'tiribdi. Xonaga kirgan Oyto'ldi podshoning

avzoyini ko'rib qo'rqib ketadi. Kuntug'di Oyto'ldining ishlaridan qanoatlanmayotganidan darg'azab ekanini aytadi. Uni o'z huzuriga cha-qirishidan maqsadi odilona siyosat qarorgohini ko'rsatib qo'yish.

Podshoh o'tirgan uch oyoqli kursi — rostlik, adolat timsoli. Uch oyoqli marsagina joyidan siljimaydi, qimirlamaydi. Agar bittasi siljisa, qolganlari ham tummaydi, yiqiladi. Xon qo'lidagi pichoq muammoni hal qilish ranzidir. Sharbat mazlumlur, dori esa zolim riasibasidir.

Yusuf Xos Hojib ilmning jamiyatdagi o'miga yuksak baho beradi. Uni insonlar yo'lini yorituvchi mash'alga qiyoslaydi. Olimlarni haqiqat ustunlari deb biladi. Shoir farzand tarbiyasiga alohida diqqat qaratadi. Masalan, Oyto'ldi o'limi oldidan o'g'li O'gdulmishga vasiyat qilar ekan. bolaga ilm-u hunar o'rgatish va xushaxloq qilib tarbiyalash otaning burchi ekanligini, o'g'il-qizning xulq-atvori yaramas bo'lsa, buning uchun ota javobgar ekanligini alohida ta'kidlaydi. Umuman, bu masalalarga shu qadar keng o'rin berilganki, ular oddiy salomlashishning ma'no-mazmunidan mehmon kutishgacha, hatto uylanishgacha bo'lgan fikr-mulohazalarni qamrab oladi.

Asar Yusuf Xos Hojibning o'z zamonasi ilm-fanidan xabardor, katta bilim egasi bo'lganligidan dalolat beradi. Masalan: borliq haqida fikr yuritar ekan:

Yaratti ko'r, avran tuchi evrulur,
Aning birla teziginch yema teziginur.
(Yaratdi falakni doim aylanar,
U birla bu charx ham tinmay tebranar)—

deb yozadi. Qizig'i shundaki, muallifning osmon yoritgichlari, jumladan 12 burj, 7 sayyora haqidagi kuzatishlari ilmiy jihatdan bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas.

„Qutadg'u bilig"ni vatan, el-yurt madhiyasi deb atash ham mumkin. Zero, asar to'laligicha turkiy xalqlarning davlat tuzilishi, el-yurt farovonligini ta'minlashga qaratilgan omillarning badiiy tahlilidan iboratdir. Ana shu fikrlarni bildirish jarayonida Yusuf Xos Hojib o'z vatanining chin oshig'i, o'z elining sadoqatli va fidokor farzandi sifatida namoyon bo'ladi. U asarda goh olam sirlaridan yaxshi xabardor mutafakkir, goh qadim moziy sarhadlariga nazari yetgan tarixchi, goh zamonasining turli sohalariga oid fanlardan puxta xabardor bo'lgan zukko olim va, tabiiyki, inson qobiliyatining turli-tuman manzaralarini kashf etuvchi hassos shoir sifatida ko'rinadi.

XI asrdaxalq, el „budun", „bo'dun" atamallari bilan yuritilgan. Mamlakatning daxlsizligi, uning ravnaqi faqat budun bilan ingindir. Shuning uchun ham:

Kimung davlati bash ko'tursa o'ru,
Qamug' ezgu qilg'u budunqato'ru.

(Kimning davlati ziyoda bo'lsa,

U xalqqa mutlaq ezgu siyosat yuritishi kerak.)

Xalqning qanday bo'lishi mamlakat boshlig'iga to'la bog'liqdir:

Begi ezgu bo'lsa budun barcha tuz, Bo'lur qilqi ezgu, yo'riqlari uz.

(Agar begi ezgu bo'lsa, bo'lar xalq to'g'ri, Qilqlari ezgu, yo'riqlari soz.)

Shuni alohida ta'kidlash joizki, qadimgi turklarda vatan tushunchasi shu vatanga mansub bo'lgan xalq bilan birgalikda tasavvur etilgan. Ushbu tushuncha „el“ so'zi bilan ifodalandi. „El“ so'zi mamlakat, o'lka, xalq, saltanat, yurt tushunchalarini ifodalaydi. Uning „kun“ so'zi bilan birga kelishi „el-u xalq“, „yurt“, „vatan“ tushunchalariga teng keladi:

O'ziyetti, tuzdi, ko'r, el-kunishi, Taqima tilar erdi o'zrum kishi.

(El-u xalq ishini o'zi bildi va tuzdi, U yana sara kishilarni tilardi.)

Yusuf Xos Hojib mamlakat mustaqilligini, vatan ozodligini el-yurt, xalqozodligidantashqari dako'rmaydi:

Ekinangturu relkabag'ibeki. Biri — saqliqtil, biri—to'ruelko'ki.

(Ikki narsa el uchun mustahkam bog'(ich)dir,

Biri — hushyorlik, biri — adolat, bular elning asosidir.)

Yusuf Xos Hojib nazarida Vatanga xizmat bu, avvalo, xalqqa, el-uyurtga xizmat qilishdir. Faqat shu yo'l bilangina Vatanning ozodligini, uning iqtisodiy, harbiy va siyosiy qudratini ta'minlash mumkin. Shu maqsadda adib XI asrdagi juda ko'plab ijtimoiy guruh va tabaqalarga tavsif beradi, ularning jamiyat va yurt oldidagi mas'uliyat va burchlariga alohida to'xtab o'tadi. Yusuf Xos Hojib nazarida har bir shaxs jamiyatning og'irini yengillatishga urinmog'i kerak. Buning uchun esa har bir kishi o'z ishi bilan shug'ullanmog'i, halol, pokiza yashamog'i, o'zining tor shaxsiy manfaatlarini doirasida biqinib qolmasdan el-yurt manfaatlarini ustun qo'ya oladigan darajaga ko'tarilmog'i shart. Buning yo'li o'qish, o'rganishdir:

Yula-uluq ush, ko'r, qarag'ukako'z,

O'lug tanga janul, ag'in tilqa so'z.

(Uquv-idrok bir mash'aldir, ko'rgin, nobinoga ko'z.

O'lik tanlarga jon va lol tillarga so'z.)

Uquv-idrok kishi ko'nglini boyitadi. Ko'ngli boy kishi esa himmat-muruwatli, sodil, odil bo'ladi. Aksincha, bilimsiz, uquv-idroksiz kishilarni tiriklar qatoriga

qo'shish qiyin. Shuning uchun ham bilimga intilish, o'zini bilim bilan poklashga urinish chin insoniy fazilatdir.

Shoirning siyosiy qarashlari, xususan, bek va raiyat munosabatlari borasidagi fikrlari kishini hayratga soladi. Uningcha, bek o'zi boshqaradigan mamlakatning timsolidir. Shu sababli, u jismoniy jihatdan ham, ma'naviy jihatdan ham yetuk inson bo'lmog'i kerak. Adibning o'yiga ko'ra, hukmdor o'rtta bo'yli, ko'rkam, xushmuomala va albatta, aqlli bo'lishi lozim. Muallif, ayniqsa, bekning chuqur bilimga ega bo'lishini shart qilib qo'yadi. Bilimni ideallashtiradi, hatto „bek“ so'zining o'zidan ham „bilim“ ma'nosini qidiradi.

Chunonchi:

Bek oti bilig bila bag'lig' turur,
Bilig lomi ketsa bek oti qolur.

Arab yozuvida „bilig“ so'zidan o'rtadagi „l“(„lom“) olib qo'yilsa, „beg“ bo'lib qoladi. Shoir bekning bilimli bo'lishi lozimligini mana shu tarzda ifodalaydi. Shoir bular bilan ham cheklanmaydi. Uningcha, bek bo'lish uchun bular ham kifoya emas, yuqorida ko'rsatilgan ko'plab fazilatlariga ega bo'lishidan ihsinli; zoti ham aslzoda bo'lishi kerak. Bu ham kifoya qilmaydi. Bek bo'lib tug'ilmog'i lozim. Adib insonlar ustidan hukm chiqaradigan kishining shu qadar noyob, salkam ilohiy bo'lmog'ini orzu qilgan edi.

Yusuf Xos Hojib bek va xalq munosabatlari haqida fikr vuritganda, o'z zamonasidan juda ilgari ketadi, ijtimoiy shartnoma masalasini o'rtaga qo'yadi. Jumladan, raiyat—xalq hukmdor oldiga uch shartni qo'yishga haqlidir: pulning qadrini saqlash, adolatli siyosat yuritish, yo'llarni qaroqchilardan saqlash:

Birisi — elingda arig' tut kumush. Iyarin ko'zazg'il, ye bilgi o'qush.

(Biri — mamlakatda oltinning sofligini saqlash, nazorat qilib turishdir, ey dono kishi.)

Taqi bir — buzurqa to'ru berko'ni, Ko'tur bir ekidin kuchin ko'r, ani.

(Biri — xalqqa odil siyosat yurit, Jabr-zulmni o'rtadan ko'tar, ezgu yo'l tut.)

Uchinchi — emin tut, qamug' yo'llarig', Qarag'chig', sabarchig' aritg'il arig'.

(Uchinchi — emin tut jami yo'llarni, Qaroqchi va yo'lto'sarning qo'yma birini.)

Ayni paytda, hukmdorning ham xalq oldiga qo'yadigan talablari bo'ladi.

Uhamxalqdan uch narsa talab qilishga haqli: birinchidan, larmonlar, qonunlaraziti tutilishi va so'zsiz bajarilishi lozim:

Biri — yarlig'ingni ag'ir tutsalar. Neku ersa terkin, ani qilsalar.

(Biri — yorlig'ingni aziz tutsalar, Nima bo'lsa, darhol uni qilsalar.)

Ikkinchidan. soliqlar vaqtida to'lab turilishi kerak: lik inch — tizmasalar xazina haqi, (V.inda tegursa, ey elchi aqi.

(Ikkinchi — xazina haqintimasa, Ke/j kelgach, darhol uni to'lasa.)

Uchinchidan. xalq hukmdomi ng do'stini do'st, dushmanini dushman bilishi kerak.

Uchunchi — yag'iqayag'i bo'lsalar, Sevaring kim ersa, ani sevsalar.

(Uchunchi — yovingning yov'i bo'lsalar, Sevaring kim ersa, uni sevsalar.)

Ijtimoiy shartnoma jamiyat osoyishtaligini, el-yurt ravnaqini ta'minlashdagi buyuk omil edi. Yevropada bu masalalar XVIII asrda fransuz adibi Jan Jak Russo asarlarida o'rtaga qo'yilgan edi. Shu jihatdan, Yusuf Xos Hojibning jamiyat borasidagi bu fikrlari o'sha davr uchun o'ziga xos inqilob edi. Shoir yashagan zamoni hech bir jihatdan osoyishta deyish mumkin emas edi. Quyidagi ishoralarga e'tibor qiling, muallif nimalarga diqqatni qaratadi?

Kichigdaadab yo'q, ulug'da — bilig, O'tunlar o'kush bo'ldi, yitti silig.

(Kichikda odob yo'q, kattada — bilim, Pastkashlar ko'paydi, c/gu yo'qoldi.)

Kishi barcha yarmoq quli bo'ldilar... (Barcha odamlar pul qiliga aylandilar.)

Musulmon qarishti, ichin c'teshur.

(Musulmonlar urushib, bir-birining etini g'ajimoqda.)

O'taliq qilur, ko'r ataqa o'g'il, O'g'ul bekbo'lib, ko'r, ata bo'ldi qul.

(O'taliq qilur, ko'r, o'taga o'g'il, O'g'il bek bo'lib, o'ta bo'ldi qul.)

Ajun bo'ldi oxir, to'ru artadi... (Dunyo oxir bo'ldi, tartib buzildi.)

Bularni uzatish, o'miga qo'yish uchun ma'rifat kerak edi. Ma'rifatni yoymoq, jamiyat bagriga singdirmoq uchun sharoit kerak edi. Sharoitning birinchi belgisi osoyishtalik, undan keyin esa, el-yurt ravnaqi, obodlik, farovonlik edi. JBek bilan raiyat (xalq) o'rtasidagi shartnoma osoyishtalik va el-yurt ravnaqini ta'min etmogi lozim edi.

„Qutadg'u bilig" — badiiy asar. Uning badiiyligi asarning she'riy yo'lda, doston shaklida yozilganligidagina emas. Asar katta badiiy mahorat bilan yozilgani, unda teran fikr va g'oyalar yuksak san'atkorlik bilan ifoda etilgani uchun badiiydir. Shoiming doston muqaddimasida: „Bu turkcha qo'shuqlar tuzattim senga. O'qurda unutm, duo qil menga" deb yozgani bejiz emas. U chindan ham buyuk ajdodimizning inson qanday bo'lmog'i, qanday yashamog'i kerakligi haqidagi, turkona ideal turmush to'g'risidagi turkey. Olam tutdi Tavg'ach ulug' Bug'roxon, Ato bo'lsin unga bu ikki jahon.

Yusuf Xos Hojib bek va xalq munosabatlari haqida fikr yuritganda, o'z zamonasidan juda ilgarilab ketadi, ijtimoiy shartnoma masalasini o'rtaga qo'yadi. Jumladan, raiyat—xalq hukmdor oldiga uch shartni qo'yishga haqlidir: pulning qadrini saqlash, adolatli siyosat yuritish, yo'llarni qaroqchilardan saqlash:

Birisi — elingda arig' tut kumush, Iyarin ko'zazg'il, ye bilgi o'qush.

(Bir — mamlakatda oltinning sofligini saqlash, nazorat qilib turishdir, ey dono kishi.)

Taqi bīr — buzunqa to'ru ber ko'ni, Ko'tur bir ekidin kuchin ko'r, ani.

(Biri — xalqqa odil siyosat yurit, Jabr-zulmni o'rtadan ko'tar, ezgu yo'l tut.)

Uchinchi — ernin tut, qamug' yo'llarig', Qarag'chig', sabarchig' aritg'il arig'.

(Uchin chi — emin tut jami yo'llarni, Qaroqchi va yo'lto'sarning qo'yma birini.)

So'ng uning dunyo jamoli, sharafiga chiroy, baxtga tayanch, qorong'u kechaga oy, baxt va taxt egasi ekanligi tilga olinadi. Bug'roxonni qurshab turgan olam ham uning madhi bilan band. Buning sababi shoir talqinida quyidagicha:

Olam o'soyish-u siyosat odil -Xoqonning nomi ham o'sar muttasil. Jafosiz, vafoli kishi istasang, Yuziga boqa ko'r — vafo birla shan.

Bug'roxon fazilatlariga boy kishi. Shuning uchun ham ezgu niyatli kishilar uning atrofidan kemaydi. Shoirming ham bu yerda bo'lishi tasodifiy emas:

Senga tuhfa garchi talaydir, Elig, Meningdin qabul qil „Qutadg'u bilig'". Ular tuhfasini, kelar ham borar, „Qutadg'u bilig'“-chi, u mangu qolar.

Demak, bahor tasviri shoir uchun qalb tug'yonlarini, tabiat manzaralari tufayli hosil bo'ladigan tuyg'ular to'loqini aks ettirishga imkon bo'lib qolmasdan, ayni paytda, yanada jiddiroq voqealarni tasvirga tortish vositasi hamdir. Tabiat tasviri asosida inson rahiyyatidagi nozik o'zgarishlar, qalb kechinmalari, hatto yirik ijtimoiy hodisalarga beriladigan baho yashiringandir.

„Qutadg'u bilig'“da ilgari surilgan g'oya va fikrlar hanuzgacha o'z ahamiyatini saqlab keladi. Chunki u insonlik haqida, uning insondek yashamog'i haqida edi. Inson bor ekan, bu fikrlarga ehtiyoj bo'ladi. Doston salkam ming yil oldin turkiy tilda yozilgan, turkoiya aytilgan edi. Shu sababli u biz, Yusuf Xos Hojibning vorislari uchun g'oyat qadrlidir.

Topshiriq:

1. Matrdan sifatdosh shaklidagi so'zlarni topib yozing.
2. Matrdan bog'lovchilarni topib ko'chiring.
3. „Qutadg'u bilig'“ asari qachon yozilgan, necha bob va baytdan iborat?
4. „Qutadg'u bilig'“ asarida qanday mavzular yoritilgan?

MUHAMMAD QOSHG'ARIY

Mahmud ibn Husayn ibn Muhammad al-Qoshg'ariy, qomusiy olim, fiqh va hadis ilmiining bilimdoni. Qoshg'arda tug'ilgan (sanasi noma'lum), qoraxoniylar davlatining poytaxti Bolasog'unda yashagan. "Devonu lug'otit-turk" asari (1068)

bilan turkshunoslik faniga asos solgan. "Devon"da tilga olingan "Javohirun-nahvi fi lug'atit-turki" ("Turkiy tillarning nahv qoidalari") asari bizgacha etib kelmagan. Izoqli lug'at tarzida tuzilgan asar muqaddimasida turk tilining grammatikasi (arab tilida) ilmiy asosda yoritilgan. Asarda 9-10 asrlarda Markaziy Osiyoda istiqomat qilgan qabilalar tarixi, madaniyati, mavqei va odatlari to'g'risida ma'lumotlar bor. Jumladan, o'g'uzlar, qarluqlar kabi yirik qabilalar tarixi alohida yoritilgan.

"Devonu lug'otit-turk" adabiy manba sifatida turk qavmlari tomonidan yaratilgan qo'shiq, maqol, matal va hikmatli so'zlarni ham jamlagan, u parchalar qadimgi turkiy adabiyotda lirik va epik janrning rivojidan dalolat beradi. Keltirilgan adabiy parchalar mehnat, yor tavsifi, qahramonlik, ezgulikka da'vat, vatanparvarlik mavzularida, ayrimlari xalq og'zidan yozib olingan. Devonda ayrim shoirlarning nomlari (mas. Cho'chu) uchraydi. O'zbekistonda asar izoh va tarjimalari bilan to'la nashr etilgan, u haqda Fitrat, S. Mutallibov, G. Abdurahmonov, E. Umarov ishlari e'lon qilingan.

Topshiriq:

1. Matndan otlarning ko'plik, kichraytirish kabi shakllarda kelganlarini alohida ko'chiting.
2. Matnda uchraydigan notanish so'zlarning izoqli lig'atini tuzing.
3. Mahmud Qoshg'ariy qaysi asari bilan tilshunoslik faniga asos slogan?

NAJMIDDIN KUBRO

(1145-1221)

Markaziy Osiyoning shayxul-mashoyixlaridan biri, "kubroviya" tariqatining asoschisi. Asl nomi Ahmad bin Muhammad al-Xivaqiy al-Xorazmiy bo'lib, kunyasi "Abuljannob" (takvodorlar otasi)dir. Shariat va tariqat ilmining buyuk donishmandi bo'lgani uchun "Kubro" (ulug'larning ulugi), "Najmiddin" (dinning yulduzi) degan laqablarni olgan. Iste'dodli muridlar tarbiyalashda mahorat ko'rsatgani sababli uni "Shayxi valitarosh" (valilarni voyaga yetkazuvchi) ham deganlar.

Xiva shahrida tug'ilgan, shu yerda ilm asoslarini egallagach, hamadon, Bag'dod, Dizful, Damashq, Tabriz, Qohira, Nishopur, Tus shaharlariga borib, atoqli hadissunos olimlardan, faylasuflardan ilmi kalom, hikmatni o'rganadi, tasavvufga qiziqib, tariqat odobidan ta'lim oladi. 1185 yili uylanib, Xorazmga qaytadi va Xorazmda katta xonakoh qurdirib, muridlar tarbiyalash bilan shug'ullanadi. Mo'g'ullar Xorazmga bostirib kelganda, muridlari bilan dushmanga qarshi jangga kiradi va bosqinchilar qo'lida shahid bo'ladi. Qabri Ko'hna Urganchdadir.

Uning maqsadi odamlarni ham jismonan, ham aqliy tafakkuriy, ham ruhiy-ma'naviy jihattan yetuk qilib tarbiyalash bo'lgan.

Najmiddin Kubro tariqat va futuvvatni (javonmardlikni) bir-biriga qo'shdi, axloqiy poklik, mardlik, hojatbarorlik g'oyalarni targ'ib etdi, Ilohni sevish bilan yaxshi insonlarni sevishni birga olib qaradi, nafsni qattiq mazammat etib, ya'ni qoralab, ulug' taqvo piri sifatida nom chiqardi. Ifron (bilish nazariyasi)da aqliy va vajdiy (hissiy-intuitiv) bilishni birlashtirdi, tasavvufda "xushyorlik" (sahv) maslagini tanlab, "bexud" - devonalikni inkor etadi. U insonni "kichik olam" deb, uning kamoloti cheksiz ekanini ta'kidlaydi, tasavvufda oriflik rutbasini (martabasini) oldinga surib, raqomotning, ya'ni darajalarga ajratishning o'nta bosqichini joriy etgan. Kubro ranglarning inson ruhiyatiga ta'sirini kashf etgan olimdir: xilma-xil ranglar - moddiy olam o'zgarishlari, rangsizlik - Xudo olami belgisi, deydi u. U risolalar va falsafiy-sufiyona ruboiylar yozgan.

Najmiddin Kubro asoslagan "Kubroviya" tariqati Osiyo va Afrikadagi musulmon mamlakatlariga tarqalib, minglab muxlislarga ega bo'lgan.

Najmiddin Kubro ulug' ruhoniy shayx, karomatli donishmand, faylasuf va Vatan uchun jon fido qilgan buyuk inson sifatida bizga aziz va faxr ham ibrat namunasi. Najmiddin Kubro ta'limotiga xulosa yasay ekan, shuro davri falsafasi uni "mistika, zohidlik va tarki dunyochilikni targ'ib qilib, reaksiya rol o'ynagan" dedi va hukmron mafkuraga xushomadguylilik qilib "hozir uning ta'siri deyarli yo'qolib ketgan" deb yozdi. Najmiddin Kubro va uning hayoti, ijodi va asarlari to'g'risida biz uning Vatanida tadqiqot olib borolmasdik. Uning to'g'risida V. Bartold, Ye. Bertels, I. Petrushevskiy kabi olimlarning asarlaridan o'qib bilardik. O'zbekistonda Najmiddin Kubro nuqtai nazarlari va ta'limotini tahlil etgan olimlar bor edi (masalan, I.M. Muminov), lekin Hukmron mafkuraning talabi bilan buyuk ajdodimiz haqida so'z aytishimiz mumkin emas edi.

Najmiddin Kubro hayoti va ta'limotini har tomonlama tahlil qilmoq va uning Markaziy Osiyo ma'naviy hayoti hamda turmush tarzining rivojlanishidagi ahamiyatini ko'rsatmoq uchun hozirgi paytda barcha imkoniyatlar yaratilgan. Tabiiyki, har bir ulug' inson, o'zining favqulodda chuqur fikrlari, xulosalari va tadqiqotlari bilan bir qatorda, ma'lum masalalarda xato yoki kamchiliklarga yo'l qo'yadi. Najmiddin Kubro ham istisno emas edi. Ammo, shu bilan bir qatorda uning ta'limoti inson, hayot va mavjudlikning mohiyati ustida fikr yuritishda falsafa fanida yangi sahifa ochgandi. Uning ta'limoti Markaziy Osiyo va O'rta hamda Yaqin Sharq xalqlarining milliy o'ziga xosligi, turmush tarzi va fikr yuritishdagi xususiyatlari va milliy mentalitetning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu ta'sirni o'rganish va bilish milliy o'zligimizni aniqlashda katta ahamiyatga egadir.

Topshiriq:

1. Matnda sifat so'z turkumiga oid so'zlarini aniqlang
2. Notanish so'zlarning izohli lug'atini tuzing.
3. Hajmid Kubro hayoti va ijodi haqida nimalarni bilasiz?
4. "Kubroviya" tariqati haqida qanday ma'lumotga egasiz?

YASSAVIY AHMAD

(taxminan I 103-1166)

- sufiylik tariqatining Xoja Yusuf Hamadoniy maktabiga mansub targ'ibotchisi, turkiyzabon shoir. U o'z asarlarini hozirgi davrda ham tushunarli o'zbek (turk) tilida yozgan. Yassaviy asarlari majmuasi 1878 yili nashr etilgan "Devoni hikmat" nomi bilan ma'lum. 1990 yili "Devoni hikmat"ning Toshkentda nashr etilishi muhim voqea bo'ldi va u tez orada tarqalib ketdi. Shu boisdan 1992 yilda ikkinchi bor nashr etildi.

Xoja Ahmad Yassaviy Yassi (bugungi Turkiston) shahrida tug'ilgan. Uning otasi Shayx Ibrohim ismli eshon bo'lib, o'g'lining yoshligida vafot etgan. Yetim qolgan Yassaviy o'sha zamonda mashhur shayxlaridan biri - Arslonbobdan ta'lim olgan. Arslonbob vafot etgandan keyin, Yassaviy pir izlab, Buxoroga kelgan. Bu yerda Xoja Yusuf Jamadoniy bilan uchrashib, unga murid bulgan. Yusuf Jamadoniy vafotidan so'ng Buxoroda, uning uchinchi xalifasi sifatida, shayxlik qilgan. Bir necha yildan so'ng, Buxoro shayxligini Yusuf Jamadoniyning to'rtinchi xalifasi bo'lgan Abdulxoliq G'ijduvoniya topshirib, o'zi Yassiga jo'nagan. U yerda xonakoh ochib, shayxlik qilgan va ko'plab muridlar orttirgan. Yassaviyning fors adabiyoti vazn va uslubida emas, turk milliy vaznida, xalq adabiyoti uslubida hikmatlar yozgani aynan shu davrga to'g'ri keladi. Yassaviy oltmish uch yoshdan oshgach, xonakohda yerosti sillaxonasini qazdirib, shunga kirgan va foni dunyodan aloqasini uzib, shayxlikni davom ettirgan, hijriy 562 yilda vafot etgan.

Xoja Ahmad Yassaviy she'rlarining har parchasiga "hikmat" unvoni berilgan va ular to'planib kitob shakliga keltirilgan.

Ahad Yassaviyning bu asari xijriy V-VI asrning adabiy yutug'i bo'lmish mashhur "Qutadg'u bilik" (Yusuf Xos Hojib) kitobidan bir asr keyin, "Hibatul haqoyiq" kitobi bilan bir davrda yozilganligi Vatanimiz tarixi uchun katta ahamiyatga ega.

Bahouddin Naqshbandga talluqli deb tan olingan "Dil ba yor, dast ba kor" iborasini ham birinchi bor Ahmad Yassaviy "Niyating xudoda, Qo'lda ishing" shaklida bayon etgan. Demak, Yassaviy tariqati bilan Naqshband ta'limoti mohiyatan bir bo'lib, o'sha mashhur ibora birinchi marta XII asrda turkiy, XIV asrda esa forsiy tilda aytilgan.

Ahmad Yassaviy Qur'on hikmatlari, hadislar mazmunini va tasavvuf g'oyalari qo'shib kuylagan, insofu adolat, halollik va to'g'rilikni oriflik, oshiqlik, xilvat va uzlat bilan bog'lagan. U birinchi bo'lib, tasavvuf g'oyalarini turkiylar orasiga yoyib, nafs va xudbinlik kabi ko'pgina yomon illatlarni qattiq tanqid qildi.

Qo'shni Qozo'gistonning Turkiston shahrida mustaqillik yillarida Yassaviy universiteti ochildi va yil sayin o'qish jarayonini takomillashtirib bormoqda.

Topshiriq:

1. Matndan ravish so'z turkumiga oid so'zlarni aniqlang.
2. Notanish so'zlarning izohli lug'atini tuzing.
3. Ahmad Yassaviyning hayoti haqida qanday ma'lumotga egasiz?
4. Yassaviy asarlari majmuasi qanday nomlanadi?

BURHONIDDIN MARGINONIY

BURHONIDDIN MARG'INONIY (to'liq ismi Abulhasan Ali ibn Abubakr ibn Abduljalil al-Farg'oniyl-Rishtoniyl-Marg'ioniy) (1123.23.9, Rishton tumani, Dahbet qishlog'i — 1197.29.10, Samarqand)— buyuk faqih, imom. Dastavval otasi Abubakr ibn Abduljalil, so'ng Simom Bahouddin Ali ibn Muhammad Asbijobiy qo'lida tahsil ko'rdi. Rishton, Margilon, Buxoro, Samarqand va Movarounnaxrning boshqa shaharlarida islomiy ta'lim olib, hanafiya mazhabining buyuk faqih sifatida nom qozondi. Shayxulislom bo'lib yetishdi. 1149 y. haj safariga bordi Burhoniddin Marg'ioniy.

Samarqand shahridagi Chokardiza kabristonga dafn etilgan. Burhoniddin Marginoniy. fiqh bo'yicha asosiy asari "Bidoyat ul-mubtadi" ("Boshlovchilar uchun qo'llanma")ni hanafiya nazariyotchisi, shariat asoschilaridan Abul Hasan al-Quduriy (1029 y. v.e.) va Muhammad ash-Shayboniy (884 y. v.e.) asarlariga tayanib yozgan. Burhoniddin Marginoniy ning ushbu kitobi nazariy asar edi, undan amaliy jihatdan foydalanish qiyin bo'lgan. Shu sababli B. M.ning o'zi 8 jildli sharh — "Kifoyat ul-Muntahiy" ("Yakunlovchilar uchun tugal ta'limot")ni yozishga karor qilgan. Keyinchalik bu kitobi asosida "Kitob al-Hidoya" (qisqacha nomi "Hidoya" — "To'g'ri yo'l")ni yaratadi (1178). Burhoniddin Marginoniy bu kitobda o'sha zamonlarda mo'minmusulmonlar duch keladigan dolzarb hayotiy masalalar, jumladan oilaviy va ijtimoiy munosabatlar, mulkchilik, savdo-sotiq, jinoyat va jazo, insonning burchi va mas'uliyatlariga taalluqli juda ko'p murakkab muammolarni islomiy huquq nuqtai nazaridan hal etib berdi. Mazkur kitob nafaqat Movarounnaxrdan, balki butun islom sharqida bir necha tillarga tarjima etilib ma'lum va mashhur bo'lib ketdi. Bu kitob fiqh ilmi bo'yicha eng aniq, izchil, mukammal asar

bo'lgan. Undan asrlar davomida islom huquqshunosligi bo'yicha nufuzli huquqiy manba — asosiy qo'llanma sifatida foydalanilgan (q. Hidoya). Shu sababli alloma nafaqat ulamolar, balki oddiy xalq orasida ham "hidoyat yo'lining sarboni" deya katta hurmat-e'tibor topdi.

Burhoniddin valmilla (islom dinining dalili, isboti) degan sharaflı nomga sazovor bo'ldi. Burhoniddin Marginoniy yana bir qancha asarlar yozgan: "Nashr al-mazhab" ("Mazhabning tarqalishi"), "Kitob at-tajnis val-mazyid" ("Fuqarolik huquqini taqdim etish"), "Kitob ul-faroi'z" ("Majburiyatlar haqida kitob"), "Mazyid fi furu ulhanafiy" ("Hanafiya mazhabiga qo'shimchalar") va boshqalar. U o'z asarlarida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, mulkchilikning turli shakllari (davlat va xususiy mulkchilik), moliyaviy faoliyat, jinoyat va jazoning huquqiy asoslarini, fuqarolik huquqi nazariyasi va amaliyoti, qozilik muassasalari tarkibi, tartibi va jinoiy ishni ko'rish masalalarini batafsil yoritib berdi. Bu asarlarda adolat tuygusi, o'z davrining huquqiy mszonlari asosida yashash, o'zganing mol-mulkiga ko'z olaytirmaslik, haromdan hazar qilish, insof va diyonat, mehroqibat kabi ezgu tushunchalarning mohiyati ochib berilgan. Burhoniddin Marginoniyning o'zi hayoti davomida ana shunday insoniy fazilatlariga amal qilib yashadi. Ilmu urfon yo'lidagi fidoyiligi, kamtarligi o'z asarlarida bir-on marta ham "men" degan so'zni ishlatmay, "bu zaif banda aytadi", deya hokisorlik bilan izoh berishida ham ko'rinib turadi. Burhoniddin Marginoniyning ilmiy merosi o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Jahondagi ko'p oliy o'quv yurtlarida musulmon huquqshunosligi fanlari Burhoniddin Marginoniyning fiqh ta'limoti asosida o'rganiladi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng uning ilmiy merosini har tomonlama chuqur o'z asarlarini chop etish ishlariga katta e'tibor berila boshlandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov tashabbusi bilan Burhoniddin Marg'ioniy vafotining 800 yilligi (1997), tavalludining 910 yilligi (hijriy sana bo'yicha) (2000) keng nishonlandi. Shu munosabat bilan Marg'ilon sh. markazida Burhoniddin Marginoniy yodgorlik majmui bunyod etilib, shu yerda uning ramziy maqbarasi o'rnatildi.

Topshiriq:

1. So'z yasovchi qo'shimchalar bilan yasalgan otlarni aniqlang.
2. Matnga reja tuzing.
3. Marginoniy qalamiga mansub asarlar ro'yhatini tuzing.
4. Mustaqillikda so'ng Marginoniy nomi qanday abadiylashtirildi?

ISMOIL JURJONIY

Zayniddin Abul Fazoyil Ismoil ibn Husayn al-Jurjoniyy al-Xorazmiy ulug' olim va zamonasining eng mashhur tabiblaridan biri hisoblanar edi. XII asrning mashhur tarixchisi Zahiriddin Abul Hasan Bayhaqiy o'zining "Tatima sifon al-hikma" ("Donolik xazinasiga qo'shimcha") asarida Ismoil Jurjoniyy haqida shunday yozadi: "Men u kishini 531 hijriy (1136 milodiy) yilda Saraxsda keksalik chog'larida ko'rgan edim.

Yer yuzining adolat peshahukmdori Xorazmshoh Otsiz ibn Muhammad uni bimecha muddatga Xorazmga taklif etganedi. Xorazmda bo'lgan vaqtida u "Al-Xuffayi al-a'loiy" ("Poyalarning yuqori qismi"), "At-Tibb al-mulukiy", "Kitob az-zahiraye Xorazmshohiy", "Kitob al-ahrod" ("Hasad tufayli kelib chiqadigan kasalliklar"), "Kitob yodgor" ("Esdalik kitobi"), "Kitob fi rad alal falosafa" ("Faylasuflarga qarshi raddiya kitobi"), qozi Abu Said Shori'iyga bag'ishlab "Kitob tadbir yaumi va laylat" ("Kecha bilan kunduzning almashinishi haqida kitob"), "Kitob vasiyatnomasi" va boshqa tabobat hamda falsafaga doir asarlar yozdi. Uning yozgan asarlari sevib o'qilganidan tez orada jahonga mashhur bo'ldi.

Muhtaram kishilardan eshitishimcha, u kishi ochiq chehrali, xushmuomala, tabiatan saxovatli shaxs ekanlar". Ismoil Jurjoniyy 1042- yilda Jurjon shahrida tug'ilgan bo'lsa ham, umrining ko'p qismini Xorazmda o'tkazganligidan Zayniddin Abul Fazoyil Ismoil ibn Husayn al-Jurjoniyy al-Xorazmiy deb ulug'lanar edi. Jurjoniyy Xorazmshoh Qutbiddin Muhammad ibn Anushtagin (1097-1127) va uning o'g'li Alouddavla Otsiz (1127-1156) saroyida xizmat qildi.

Jurjoniyy o'z davrida qadimgi yunon tabobati vakillari Galen, Gippokrat, shuningdek, o'zidan oldin o'tgan Abu Bakr Roziy va ayniqsa, ibn Sino asarlarini chuqur o'rgandi. Tabobat ilmidan tashqari boshqa ilm sohalarida ham mashhur bo'lganligidan unga oyiga ming dinordan maosh tayin qilingan edi. Ismoil Jurjoniyy o'zining tabobatga bag'ishlangan eng yirik asari "Zadiraye Xorazmshohiy"ni 1110 yilda yozib tugatdi va uni Xorazmshoh Qutbiddinga bag'ishladi. Otsizning buyrug'iga ko'ra, bu asarning qisqartirilgan nusxasini 1113- yilda "Al-Xuffayi al-A'loiy" nomi bilan yozib tugatdi. Asar hammaga tushunarli fors tilida yozilgan bo'lib, harbiy yurishlar va sayohatlarda ham har kim etigi qo'njiga solib yurishiga (etigxuff) qulaylik yaratish maqsadida shunday qilindi. "Zaxiraye Xorazmshohiy" o'n kitobdan iborat bo'lib, keyinchalik unga "Dorisozlikka oid kitob" ("Qo'rabodin") qo'shildi.

Birinchi kitob umumiy nazariy masalalarga bag'ishlangan bo'lib, unda tabiat va koinot haqidagi qarashlar bayon etiladi. Inson organizmining birlamchi a'zolarini tashkil etgan unsurlar, mijoz, to'rt suyuqlik, badanning har bir qismining nimalarga

qodirligi haqidagi ta'limot va shu munosabat bilan tabobatning fan sifatidagi vazifalari haqida gapiriladi.

Ikkinchi kitobda SOG'LIQ va kasalliklar haqidagi ta'limot, ularning turlari, namoyon bo'lish belgilari, to'mir urishiga qarab kasallikni aniqlash to'g'risida so'z yuritiladi.

Uchinchi kitob SOG'LIQNI saqlash, bunda atrof-muhitning ta'siriga, ya'ni davo, maskan, suv, oziq-ovqat, ichimlik, uyqu, bedorlik, harakat va osoyishtalikka bag'ishlangan. Bu kitobda bolalar, qariyalar, safardagilar uchun alohida-alohida qoidalar bayon etilgan.

To'rtinchi kitobda kasallikni qanday kechishi mumkinligini belgilash, qaysi paytlarda eng OG'IR Holatlarga tushib qolish, ulardan qutulish muammolari haqida gap boradi.

Beshinchi kitobda bezgak kasalining paydo bo'lish sabablari, uning belgilari, davolash tarzi bayon etilgan.

Oltinchi kitobda inson a'zoyi badanining har xil joylarida paydo bo'ladigan kasalliklar, ularni davolash usullari tahlil etilgan.

Yettinchi kitob rak kasalliklariga, yaralar, shishlar, suyak chiqishlari va sinishlariga bag'ishlangan.

Sakkizinchi kitobda pardoz-andozlar, o'ziga oro berishlar haqida gap boradi.

To'qqizinchi kitobda zaharlar va unga qarshi davolash usullari hakida hikoya qilinadi.

O'ninchi kitob davosizlikka bag'ishlangan. "Zahiraye Xorazmshohiy" o'z vaqtida omma orasida keng tarqalgan tabobat sohasidagi eng mashhur asar bo'lganligidan jahon kutubxonalarining ko'pchiligida uning qo'lyozmalari hamon saqlanib kelinmoqda.

XII asr muallifi vatandoshimiz Aruziy Samarqandiy bu asarni buyuk olimlar Jolinus, Roziy, ibn Sino va boshqalarning shu sohadagi kitoblari qatoriga qo'ygan. Bu asar hatto yahudiy tiliga tarjima qilingan edi. XVI asrda esa Abul Fadl Muhammad ibn Idris Daftariy uni turk tiliga tarjima qilgan. Ma'lumki, Sharq olimlarigina emas. balki XVIII asr oxirigacha yashagan Ovrupo olimlari ham barcha borliqning asosida to'rt unsur, ya'ni tuproq, suv, havo va olov yotadi deb bilishgan. Ismoil Jurjoniy ham inson tanasi mazkur to'rt unsurdan tashkil topganini, u sababsiz kasallikka chalinmasligini qayd etadi. Kasallik sababi esa, yuqorida zikr etilgan bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan to'rt unsur muvozanatining buzilishidan kelib chiqadi. Shuning uchun ham Jurjoniy tabobatni malaka hosil qilish yo'li bilan qo'lga kiritiladigan fan deb hisoblaydi. Ismoil Jurjoniy fikricha, isbot va tafakkur vositasida hosil qilingan narsa ilm deb ataladi. Ilm ham o'z navbatida ikki xil bo'ladi: nazariy va amaliy. Nazariy ilmlarga adabiyot, mantiq, riyoziyot kirs, amaliy ilmlar o'z ichiga mexanika, tikuvchilik va boshqa qo'l ishlari, hunarmandchilikni qamrab oladi.

“Tabobat ilmi esa, ayni holda ham nazariy va ham amaliy ilmlardan tashkil topadi”. Tabobat ilmidan kuzatilgan maqsad tanani butunlikda — sog'lomlikda ushlab turishga tibbiy tadbirlar qo'llash yuli bilan erishmoqdir. Bunday holat bemor kishilarning va ularni davolovchi tabiblarning vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Tabiblar esa, tabiatning barcha siru asroridan boxabar bo'lishlari lozim. Ma'lumki, tabiatning eng buyuk mo'jizasi — bu insondir. Shuning uchun ham bu mo'jizaning nimadan tarkib topganini bilish — uni davolashning kalitidir.

Ismoil Jurjoniy fikricha, hayvonot olamining ham o'z mijozi bor, ammo insondagi mijozigina mo'tadildir. Bunday natijaga Ovrupo olimlari XIX asrning oxirlari va XX asrning boshlaridagina eridilar. Ular butun inson badanida bo'ladigan kimyoviy jarayonlar, uning ona qomida paydo bo'lishidan boshlangan o'zgarishlar, tug'ilgandan keyingi hayotiy yuli: chaqaloqligi, o'spirinligi, yoshligi, keksaligi, qarilik va o'lim bilan yakunlanadigan hayotiy boskichlaridagi har bir hujayralarning paydo bo'lishi, zavo'lga yuz tutishi, bir tomondan asab tizimining daholati sababli yuz bersa, ikkinchi tomondan, badan a'zolariga ma'lum mijoz (temperament)ga ega bo'lgan harmonlarning aralashishi oqibatida yuz berishini aniqladilar. Harmonlarning kishi jismiga, ruxiyatiga ta'siri oshkora bilinib turadi.

G'ariza (instinkt) va hayajon, fe'lu atvor va mizojlar darmonlar ta'siri vositasida namoyon bo'ladi. Hozirgi paytda issiq, sovuq, nam va quruq mijozli insonlarning bo'lishligi ishonchli dalillarga asoslangan ilmiy haqiqat sifatida tan olingan. Chunki ularning manbai asab tizimi, ichki harmonlar amaliyotida ekanligi isbotlangan.

Ismoil Jurjoniy kishilar mizoji ularning umrlari davomida o'zgarib turishligini va o'limining tabiiyligini ilmiy jihatdan soda va ravon tilde tushuntirdi. Insonlar umrini u to'rt davrga bo'ladi:

Birinchi davr — tug'ilish, o'sish va parvarishlash bosqichi bo'lib, 15-16 yoshgacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga oladi.

Ikkinchi davr — yoshlik va etuklik bosqichi bo'lib, 30 yoshgacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga oladi. Bundan keyin jismonan o'sish va ulg'ayish davri boshlanadi. Ba'zilar o'sish va ulg'ayish yoshi 35 yoki 40 yoshgacha ham davom etishi, shu yoshgacha bo'lgan ummi yoshlik davri deb hisoblash mumkin.

Uchinchi davr — muysafidlik bosqichi, bu davrda inson to 60 yoshga yetguncha yoshlik quvvatidan baxra olib yashashi mumkin bo'ladi.

To'rtinchi davr — kishi umrining qarilik davri bo'lib, bunda quvvatning susayish holati kuzatiladi va bu jarayon umrning oxirigacha davom etadi. Qarilikning fazilati shundaki, ba'zilar 60 yosh yashaydi, ba'zilar esa yana o'spirinlik, yoshlik va muysafidlik yillari qancha davom etgan bo'lsa, o'shanga teng keladigan vaqtgacha yashab, 120 yoshga kirishi mumkin.

Kishilar bolalik davrlaridan to etuklik yoshiga yetgunlariga qadar issiq va nam mijozga, etuklik yoshidan so'ng esa issiq va quruq mizojga ega bo'ladilar; 35 yoshdan keyin bunday holat kamayadi.

Ismoil Jurjoniyni koinot va inson haqidagi ilmiy mulohazalari voqelikdan olingan manbalar asosida shakllangan bo'lib, u insonning tabiiy extiyohlari cheksizligidan kelib chiqadi va ulami qondirishni aqliy yul bilan chegaralashni yagona chora sifatida targ'ib etadi.

Uning fikricha, haqiqiy lazzat jismoniy huzur-halovatda, to'kin- sochin hayot kechirishda emas, balki aqliy va ma'naviy kamolotga erishishdadir. Narigi dunyodagi bexisht, jannat huzur-halovatlarini ruxiy, aqliy orom olishlikda deb tushunadi. "Zahiraye Xorazmshohiy" asarini tugatgandan so'ng Jurjoni Marv shahriga keladi. Bu paytda Marv shahri Sulton Sanjarning poytaxti hisoblanar edi.

Sulton Sanjar unga katta iltifot va izzat-ikrom ko'rsatganligi sababli Jurjoni umrining oxirigacha shu erda yashadi. Bu erda hadis ilmida Abul Qosim Qo'shayriy bilan muloqatda bo'ldi, tabobat sohasida esa mashhur tabib ibn Abi Sodiq bilan hamkorlik qildi. Bundan tashqari Iroq, Fors va Xuziston tabiblari bilan, ibn Sinoning ba'zi shogirdlari bilan hamsuhbat bo'ldi. Umrining oxirigacha Marv madrasalarida bir necha fanlardan dars berdi. Yokut Hamaviyning "Mujam ul-buldon" asarida keltirilishicha, Ismoil Jurjoni Marvda hijriy 531 (1136) yidda vafot etdi.

Ismoil Jurjoniyni ilmiy merosidan foydalanish keyingi asrlarda ham samarali davom etdi.

Topshiriq:

1. Matndan son so'z turkumiga oid so'zlarni ajratib yozing.
2. Matnda -lik, -chilik, -shunos, -chi qoshimchalari yordamida yasalgan otlarni topib ko'chiring.
3. Jurjoni Xorazmda bo'lgan vaqtda qanday asarlar yaratdi?
4. Ismoil Jurjoniyni tabobatga oid kitobi qanday nomlanadi va u necha kitobdan iborat?

NOSIRIDDIN TUSIY

Aniq fanlar sohasida O'rta Osiyo olimlari IX-XVIII asrlarda o'zlarining ko'pdan-ko'p ilmiy asarlaribilan, ayniqsa astronomiya va riyoziyotda, buyuk yangiliklar kiritdilar. To'qqiz asr davomida Sharq mamlakatlarida, shu jumladan, O'rta Osiyoda ham, ulug' madaniy shaharlar vujudga keldi, bu shaharlarda

ilmiy maktablar va aniq fanlar bo'yicha hisoblash markazlari tashkil etildi. Ular ichidan faoliyatining asosiy yo'nalishi astronomik tadqiqotlar bo'lgan uch ilmiy maktabda vujudga kelgan kashfiyotlar e'tiborga loyiqdir.

Birinchi ilmiy maktab XIII asrda Janubiy Ozarboyjonning poytaxti Marog'a shahrida tashkil qilindi. Maktabning ilmiy rahbari Nosiriddin Tusi edi. Uning iltimosiga ko'ra, 1259 yili Xuloguxon rasadxona qurdirdi. Chunki xon bundan o'z manfaatini ham ko'zlagan edi, ya'ni turli harbiy yurishlar va boshqa ma'muriy tadbirlarni amalga oshiradigan omadli kunlarni aniqlash va bunday kunlarni oldindan bildiradigan jadval-goroskop tuzib berishlarini u olimlardan talab qilgan edi. Bunday jadvallarni tuzish esa ma'lum astronomik kuzatishlarni taqozo qilardi.

Biroq keyinchalik Nosiriddin Tusiying g'ayrati va shijoati sabab bo'lib, bu rasadxona XIII asrning yirik ilmiy markaziga aylandi va tarixdaho'chmasizqoldirdi. O'rta asr tarixchisi Rashiddinning ma'lum qilishicha, rasadxonaning yuzga yaqin xodimi bo'lgan. Ozarboyjonlik olim H.Mamedbeylining «Nosiriddin Tusi – Marog'a rasadxonasining asoschisi» degan asarida rasadxonada ishlagan 21 astronomning ro'yxati keltirilgan. Tusi tarixga qomusiy alloma sifatida kirdi. Uning matematika va astronomiyaga oid «Algebra va almuqobaladagi hisoblash masalalari haqida risola», «Astronomiyadan Nosiriddinning esdaliklari», fizikaga oid «Nurning sinishi va qaytishi haqidagi risola», «Issiq va sovuq haqidagi risola», boshqa fanlar sohasida Xuloguxonga bag'ishlangan «Tansiqnomai Elxoniy» («Elxon mineralogiyasi»), pedagogikaga oid «Axloqi Nosiriy», mantiq bo'yicha yozgan «Asos al-iqtibos» («Bilim olishning asoslari») va boshqa asarlari qimmatli meros hisoblanadi.

Olimning ilmiy merosi ichida uni dunyoga tanitgan buyuk astronomik asari «Ziji Elxoniy» («Elxon ziji») bo'lib, u Xuloguxonga bag'ishlangan edi (Xuloguxonning taxallusi Elxon bo'lgan). Bu asarda keltirilgan talay yirik shaharlarning geografik koordinatlari, yulduzlarning koordinatlari, Quyosh, Oy va boshqa sayyoralarining harakatlari aks ettirilgan jadvallar, to XV asrda Ulug'bek rasadxonasining yirik astronomik asbobida bu ma'lumotlar aniqlashtirilgunga qadar, ya'ni ikki yuz yildan ko'proq davr mobaynida dunyo astronom olimlarining foydalanadigan kundalik lug'atiga aylandi. O'z asarida olim mashhur yunon astronomi, olam tuzilishining geosentrik ta'limotining asoschisi K.Ptolomeyning (mashhur «Almajistiy»ning muallifi) Oy va Utorud (Merkuriy)ning harakatiga bag'ishlangan nazariyasiga qarshi chiqib, o'zining nisbatan yengil hisoblash usulini taklif etadi.

Tusiying Marog'adagi rasadxonasi o'rta asrlarda ishlagan va dunyoga dong'i ketgan eng yirik rasadxonalardan bo'lib, uning Sharq astronomiyasi rivojiga qo'shgan hissasi beqiyosdir. 1935-1937 yillari rasadxona qoldiqlari arxeolog P.Varjivand va uning shogirdlari Murtazaviy va Haydariylar tomonidan o'rganilib,

uning asl o'lchamlari haqida quyidagi ma'lumotlar qo'lga kiritildi: uzunligi 510 metr, kengligi 217 metr bo'lib, rasadxona o'rnatilgan bu tepalikning balandligi 110 metr. P.Varjivand qazilmalari asosida Tabriz universitetining olimlari Marog'a rasadxonasining asosiy «teleskopi» – kvadrantning radiusi – 18,4 metr, asosidagi aylanmaning diametri – 22,8 metr, devorining qalinligi esa 80 santimetrlikini aniqladilar.

Fransiya milliy kutubxonasida saqlanayotgan arab olimi Al-Ordiziyning kitobida Tusiy rasadxonasining 10 ta astronomik asboblari haqida ma'lumot berilgan. Tusiyning vafotidan (1274 yil) keyin rasadxonaga uning katta o'g'li Sadriddin Abul Hasan ibn Nosiriddin rahbarlik qildi. Sharqning ikkinchi ilmiy maktabi XV asrda Samarqand shahrida Mirzo Ulug'bek tomonidan tashkil etildi. Ta'kidlash lozimki, birinchi ilmiy maktab – Marog'a rasadxonasi Samarqand rasadxonasidan 150 yil oldin qurilib, ishga tushirilganligi tufayli, Ulug'bek rasadxonasining qurilishi va ishga tushirilishida Tusiy rasadxonasining ko'pgina ijobiy tajribalaridan, jumladan, ilmiy ishlarni rejalashtirishda va olingan natijalarni taqqoslashda keng foydalanildi.

Topshiriq:

- 1) Tomon, keyin ko'makchilari ishtirok etgan gaplarni ko'chirib yozing.
- 2) Mantdan sifat va ravish so'z turkumiga oid so'zlarni yozing.
- 3) Nima uchun Tusiy tarixga qomusiy alloma sifatida kiritildi?
- 4) U buyuk astronom sifatida qanday ishlar olib brogan?

NOSIRIDDIN RABG'UZIY (XIII-XIV asrlar)

Rabg'uziy (taxallusi; asl ism-sharifi Nosiriddin Burhoniddin o'g'li) (13-asr oxiri — Xorazmning Raboto'g'uz mavzei — 14-asr boshlari) — shoir. Raboto'g'uzda qozilik qilgan. Sharq xalqlari og'zaki ijodini, ayniqsa, rivoyatlarni, avliyo-anbiyolar to'g'risidagi qissalarni chuqur o'rgangan. O'zi ham ko'pgina ibratli hikoyatlar, qissalar yozgan. Turkiy xalqlar adabiyoti tarixida birinchilardan bo'lib nasrda rivoyatlardan hikoyat, hikoyatlardan qissa yaratishni boshlab bergan. Bizgacha «Qisasi Rabg'uziy» (1309—10) asarigina yetib kelgan. Asar musulmon mo'g'ul beklaridan Nosiriddin To'qbug'aning topshirig'i bilan yozilgan. Kitob turkiy tilda, asosan, nasrda, madhiyalar, ba'zi qissalarning xulosalari, lirik kechinmalar va xotima qismi esa nazmda yozilgan.

Qur'oni karimdagi ba'zi lavhalar, islomga oid boshqa kitoblardan va Abu Ishoq Nishopuriyning «Qisas ul-anbiyo»sidan ayrim faktlar asarga asos qilib olingan. Asar an'anaviy hamd va na't bilan boshlanadi, so'ng uning yozilish sababi, muallif haqida ma'lumot beruvchi qisqa so'zboshi, keyin esa qissalar keladi. Jami 72

qissadan iborat. Mavzu doirasiga ko'ra, asar qissalari juda rang-barang. Olamdagi butun mavjudot egasi bo'lgan Allohni ulug'lash, payg'ambarlar hayotiga doir lavhalarini eslash, kamtarinlik va takabburlik, otaona va farzand munosabatlari, erk va adolat mavzulari shular jumlasidandir. Qissalar hajmi turlicha: masalan, Yusuf haqidagi qissa salkam 100 sahifani tashkil qilsa, Lut haqidagi qissa bir necha sahifadan gina iborat. Qissalarda real hayot voqealari bilan bog'liq mavzular ham uchraydi. Qissalar bayonida, personajlar tasvirida xalq og'zaki ijodining bevosita ta'siri seziladi. Asarda ma'rifiy-didaktik hikoyatlar ham mavjud (Luqmon hikoyasi va b.), qissalardagi hikoyatlarga dunyoviy ruh ham singdirilgan (Yusuf qissasi va b.).

Rabg'uziyning bu asari o'zbek adabiyotida badiiy nasr yodgorligining yetuk namunasi hamda 13—14-asrlar eski o'zbek adabiy tilini o'rganishda asosiy manba sifatida ahamiyat kasb etadi. Qissaning 15-asrga oid qo'lyozmasi Londondagi Britaniya muzeyida, 16-asrda ko'chirilgan nusxasi Sankt-Peterburgda, 19-asrda ko'chirilgan qo'lyozma, shuningdek, bosma nusxalari O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida (inv. ?1025, 7397, 1874) saqlanadi.

Topshiriq:

- 1) Matndan ergashgan qo'shma gaplarni topib ko'chiring.
- 2) So'n so'z turkumiga oid so'zlarni ajratib yozing.
- 3) Rabg'uziy turkiy xalqlar adabiyoti tarixida qanday janmi birinchilardan bo'lib boshlab bergan?
- 4) "Qissa Rabg'uziy" asari haqida ma'lumot bering.

JALOLIDDIN MANGUBERDI

Jaloliddin (Jaloliddin ibn Aloviddin Muhammad) (1198-1231) – Xorazmshohlar davlatining so'nggi hukmdori (1220 – 1231), mohir sarkarda. Jaloliddin burnida xoli (mank) bo'lgani uchun Mankbumi nomi bilan atagan. Keyinchalik talaffuzda bu nom o'zgarib "Manguberdi" nomi bilan mashhur bo'lib ketgan.

Jaloliddin Manguberdi otasining harbiy yurishlarida ishtirok etadi. U o'zining jasur jangchi, iqtidorli sarkardalik qobiliyatlarini namoyish qiladi.

Jaloliddin xorazmshoh etib tayinlangandan so'ng ukalari Oqshoh va Qutbiddin O'zloqshohlar bilan birga mo'g'ullarga qarshi Gurganj mudofaasiga o'tadi. Lekin unga suiqasd uyushtirganlarini eshitgach, Temur Malik bilan birga Xurosonga yo'l oladi. U yerda 700 nafar mo'g'ullar suvoriysi bilan shiddatli jang olib boradi. Viloyat hokimlarini yig'ib mo'g'ul bosqinchilariga qarshi birlashishga da'vat qiladi. 3 kunlik

jang qilib tugan mo'g'ul qo'shniga hujum qilib, 1000dan ortiq mo'g'ulni o'ldiradi. U "Ota o'g'il shunday bo'lishi kerak!" deydi.

Hindistonda J.Manguberdi 30.000 ortiq, 100.000 piyoda, 300 ta fil bilan qo'shin tortgan Shamsuddin Eltutmishdan ustun keladi. U Hindistonda kumush va mis tangalar zarb qiladi. Vaziyat qiyinlashadi. J.Manguberdi harbiy kengash chaqiradi va 4000 jangchisi bilan Iroqqa (Kirmon) yetib keladi. Isfahindan esa aholi uni tantana bilan kutib oladi. 12 kundan keyin Ozarbayjonga keladi. Oradan oz fursat o'tib, u Gruzuya tomon yuradi.

1230 yili J.Manguberdiga qarshi birlashgan kuch jang qiladi. Jaloliddin o'z qo'shini bilan yengiladi. Tarixchi Nasviy yozadi: "Jaloliddin qorachadan kelgan o'rta bo'yli, turk lafzli odam edi. Fors tilini yaxshi bilardi. Sulton arslonlar orasida eng kuchli she'r edi. U adolatsizlikni yomon ko'rardi. O'ta qatiqli nihoyatda irodali, favqulodda mard va botir sarkarda edi. Ochiq ko'ngilli, kek saqlamaydigan to'g'ri odam edi. U jilmayardi xolos.

O'zbekiston Jaloliddin Manguberdining mo'g'ul bosqinchilariga qarshi ko'rsatgan jasorati, ruhini abadiylashtirish maqsadida tavalludining 800 yilligini nishonlash munosabati bilan Xorazimda haykal o'rnatildi. 200yil 30 avgustda "J. Manguberdi" ordeni ta'sis etildi.

Topshiriq:

- 1) Matndan son so'z turkumiga oid so'zlarni yozing.
- 2) Notanish so'zlarning izohli lug'atini tuzing.
- 3) Jaloliddin Manguberdi mo'g'ul bosqinchilariga qarshi ko'rsatgan jasorati haqida nimalar bilasiz?

XIII-XV ASRDA YASHAB IJOD QILGAN ALLOMALAR

AMIR TEMUR

(to'liq ismi-sharifi Amir Temur Ko'ragon ibn Amir Taragay Bahodir, 1336, 9.IV., hozirgi Qashqadaryo viloyati Yakkabog' turmani Xo'jailg'or qishlog'i, - 1405, 18.II., O'tror shahri) – yirik davlat arbobi, yengilmas sarkarda, o'rta asrda eng katta davlatlardan birining bunyodkori, tashqi munosabatlarda eng oqil yo'llarni topa bilgan rahbar, jang san'ati va qonunlarini ishlab chiqqan mashhur lashkarboshi. Otasi Amir Taragay Bahodir barlos qabilasi zodagonlaridan biri, zamonasining ko'zga ko'ringan badavlat kishisi hisoblangan, onasi Tegina begim esa buxorolik olim Ubaydulloh ash-Shari'aning qizi bo'lgan.

Amir Temurning go'dakligidanoq irodali, yaxshi tashkilotchi, o'tkir jangchi ekanligi namoyon bo'la boshladi. U o'z kuchi, g'ayrati va irodasini chiniqtirish maqsadida yigirma besh yoshigacha bir qancha hukmdorlar xizmatida bo'ladi. Bu davrda Muvarounnaxr bir qancha amirliklarga bo'lingan, tarqoqlik kuchaygan, qabilalar va elatlar o'rtasidagi nizolar avjiga chiqqan edi. Shunday murakkab vaziyatda Amir Temur harbiy va diplomatik qobiliyati tufayli Kesh (Shahrisabz) hokimi darajasiga ko'tarila oldi. 1370 yilda Amir Temur Keshdan Balxga yurish qilib, Amir Husayn qo'shinlarini yengdi, raqibini qatl qildi va uning xotinlaridan biri Saroymulxonim (Bibixonim)ga uylandi. Xon qiziga uylanganligi munosabati bilan Amir Temur "ko'ragon", ya'ni "xonning kuyovi" nomini oldi.

O'sha 1370 yiliyoq ko'chmanchi zodagonlar, o'troq feodallar va musulmon ruhoniylari Amir Temurni Movarounnahr amiri deb e'lon qildilar. Amir Temur Samarqandni davlatning poytaxtiga aylantirdi, o'z yakka hokimligi va davlati chegaralarini mustahkamlash maqsadida isyonchi amirlarga qarshi qat'iy kurash boshlab yubordi. U Yettisuv va Sharqiy Turkistonga yurishlar qildi, 1388 yilga kelib Xorazmni u zil-kesil zabt etdi.

1380 yildan Amir Temurning boshqa mamlakatlarga yurishlari boshlanadi: 1381 yilda Hirotni, 1383 yilda Seyistonni egallaydi. 1386 yildan "uch yillik yurish", 1392 yildan "besh yillik yurish" va 1399 yildan esa "eti yillik yurish"larni boshlab, ularni izchillik bilan amalga oshiradi va natijada Kavkaz, Eron hamda Iroqni o'z davlatiga bo'sundiradi, Oltin O'rda xoni To'xtamishni Markaziy Osiyodan haydab chiqaradi. 1395 yilda Amir Temur To'xtamish qo'shinlarining Kavkazortiga hamlasini qaytarib, ularni tor-mor qildi va Moskvadan 400 kilometr masofada joylashgan Yelets shahrigacha quvib bordi, Oltin O'rda poytaxtini ishg'ol qilib, 1396 yilda Samarqandga qaytdi.

Amir Temur 1398 yilda Hindistonga yurish boshlab, Lohurni va Dehlini egalladi. 1400 yili Halab (Aleppo)ni, 1401 yilda Damashqni oldi. 1402 yilda Usmonli Turkiya sultoni Boyazid Yildirmning qo'shinlarini tor-mor keltirdi. 1404 yilda Samarkandga qaytib, Xitoyga yurishni tayyorlashga kirishdi va 1405 yilda qo'shinlari bilan yo'lga chiqib, Toshkentdan shimoli-sharqdagi O'tror shahriga kelganda kasallanib vafot etdi.

Amir Temur yurishlarida 20 dan ortiq mamlakatni zabt etdi, Oltin O'rda xoni To'xtamishni yengib, Qadimgi Rusni mo'g'ullar istibdodidan qutqarilishini osonlashtirdi, Turkiya sultoni Boyazid Yildirmni yengib, Bolqon yarimoroli xalqparini ma'lum muddat mustabidlikdan saqlanib qolinishiga sababchi bo'ldi.

Amir Temurning sarkardalik mahorati dunyo ahamiyatiga egadir: jahon harbiy akademiyalarida quldorlik davri harbiy san'atining eng yorqin vakili sifatida Aleksandr Makedonskiy, o'rta asrlardan - Amir Temur, kapitalizm davridan Napoleonning sarkardalik mahorati o'rganiladi.

Amir Temur davlatni mustahkamlashda savdogarlarga, hunarmandlarga, shayxlarga va islom diniga tayandi, ichki va tashqi savdoni yo'lga qo'ydi, ilm-fan, adabiyot, san'at taraqqiyoti uchun qulay sharoitlar yaratdi, zabt etilgan mamlakatlardan olimu fuzalolarni, ilohiyotchilarni, san'at namoyondalarini Samarqandga olib keldi. Natijada me'morchilik, rassomchilik, naqqoshlik yuksak cho'qqilarga ko'tarildi. U Samarqandni jahonning eng go'zal shaharlaridan biriga aylantirdi, atrofidagi qishloqlarga Bag'dod, Qohira, Damashq, Forish (Parij) kabi nomlarni berish bilan poytaxtning mavqeini oshirishga harakat qildi, qator xorijiy mamlakatlar bilan, shu jumladan, Fransiya, Ispaniya, Genuya, Angliya bilan aloqalar o'rnatdi.

Markaziy Osiyo Uyg'onish davri Amir Temur va uning avlodlari hukmronligi yillarida mustahkam negizga ega bo'ldi.

Topshiriq:

- 1) Matndan ko'rsatish olmoshlarini ajratib yozing.
- 2) Matnda ishlatilgan va bog'lovchili gaplarni ko'chiring.
- 3) Amir Temur hayoti haqida ma'lumot bering.
- 4) U buyuk sarkarda sifatida qanday ishlarni amalga oshirgan?
- 5) Amir Temur davlatni boshqargan yillarida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?

MAVLONO LUTFIY

Lutfiyning asl ismi noma'lum. Shoiming tug'ilgan va vafot etgan yili aniq emas. U taxminan 1366- yilda Hirot shahri yaqinidagi Dehikanor degan joyda oddiy bir oilada tug'ildi.

O'z davrining g'azal ustasi Lutfiy barakali ijod etib, ajoyib dostonlar ham yaratgan. Bular orasida shoir adabiy merosining salmoqli qismini tashkil etuvchi devoni ayniqsa qimmatlidir.

Yosh Alisher Navoiy o'z davrining aziz va tabarruk shoiri Lutfiy bilan tez-tez do'stona urinishib, adabiy suhbatlardal bo'lgan. Navoiy o'z asarlarida ko'p o'rinlarda Lutfiy nomini tilga olganda, unga hurmat, izzat bilan "Mavlonolutfiy", "Malik-ul kalom" Lutfiy deb murojaat qiladi.

Lutfiy samarali ijod qilib, o'zidan keyin boylik meros qoldirgan. Uning o'zbek va fors tillarida o'n-o'n ikki ming bayt ijod etganligi ilmiy manbalarda xabar qilinadi. Hozirgi kunda Lutfiy devonining 30 dan ortiq qo'lyozma nushasi fanga ma'lum bo'lib, jumladan, 16 nusxasi O'zbekiston qo'lyozma fondlarida saqlanmoqda.

Lutfiy ijodi markazida inson va uning muhabbati turadi. Shoir sevgini chuqur va badiiy ta'sirli etib kuylaydi. U sevgi insonning eng olijanob fazilati va ma'naviy

go'zalligi deb biladi va bu tuyg'uni insonning eng asosiy mazroni deb qaraydi. Oddiy va kamtorona hayot kechirgan Lutfiy 1465 yil Hirotda vafot etib o'zi tug'ilgan Dehikanordagi bog'iga dafn etilgan.

Topshiriq:

- 1) Olim fe'li ishtirok etgan gaplarni matndan yozing.
- 2) Lutfiy hayoti va ijodi haqida qanday ma'lumotlarga egasiz?

AL – KOSHIY

G'iyosiddin Jamshid Ibn Masul al-Koshiy (1385.22.06.1429) matematik va astronom Samarqandda Ulugbek rasadxonasida qozizoda ar-Rumiy bilan ishlagan. Koshon (Eron) shahrida tugilgan. 1417 yilda Samarqandga keladi va shu yerda yashab ijod qiladi.

Matematikaga oid 3 ta asar yozgan: Arifmetika kaliti (Mifoxul-hisob) (1427 yilda yozgan) sodda matematika bo'yicha olingan natijalar bilan birgalikda kop muhim kashfiyotlar bayon qilingan. Xususan, sonlarda ixtiyoriy musbat butun korsatkichli ildiz chiqarish, ikkihad Nyuton binomini butun musbat darajaga kotarish, xitoy va arab sharqi olimlariga qaraganda izchilroq onli kasrlar va ular ustida amallar bajarish qoidalari ishlab chiqilgan. Olim yuqori tartibli tenglamalarni taqribiy yechish qoidalarini Vatar va sinus haqida asarida bayon etadi. Natural sonlar 4-darajalari yigindisini topish qoidasi Koshiy nomi bilan ataladi. Aylana haq risola (1427 yil) asarida al-Koshiy P sonining verguli keyingi 17 ta qiymatini topadi (Yevropada bunday natija 1597 yilda qo'lga kiritilgan), Bunda Arximed usulidan foydalaniladi, aylanaga ichki chizilgan muntazam 3,1028 tomonlik orqali P soni qiymatini aniqlagan (ya'ni u muntazam 600335168 burchak tomonini xisoblashga to'g'ri kelgan). U trigonometrik hisoblashlarni takomillashtirdi, Osmon jismlarigacha bo'lgan masofalarni olchash usulini topdi, sayyoralar harakatini kuzatish uchun mexanik asbob ixtiro qilgan.

Topshiriq:

1. Matndan ot so'z turkumiga oid so'zlarni ajratib yozing.
2. Koshiy yaratgan 200dan ortiq asarlar qaysi fanlarga taalluqli?

NAQSHBAND BAHOUDDIN

(Sayyid Muhammad ibn Jaloliddin, 1318-1389) - mashhur shayx, o'z nomi bilan atalgan naqshbandiylik oqimi, ya'ni tariqatining asoschisi. Buxoro yaqinidagi Qasri Hinduvon qishlog'ida tug'ilgan va shu yerda vafot etgan.

Naqshband yoshligidanoq sufizm yo'liga kirgan, ya'ni "inson xudodan", "inson xudo bilan", "inson xudo uchun", "inson xudoga" degan aqidalarga asoslangan va tasavvuf deb atalmish diniy-falsafiy oqimga o'zini bag'ishlagan. U tasavvuf sirlarini o'rganadi, Qur'oni karim, tafsir, hadislarni puxta egallaydi.

Naqshband tariqati markazida axloqiy va xulq-odob qoidalariga izchil amal qilish turadi. U insonlarni halol-pok bo'lishga, o'z mehnati bilan kun ko'rishga, muxtojlariga yordam berishga, kamtar va sofdil bo'lishga da'vat qiladi. U islomni tozalash, ilk holiga qaytarish g'oyasini olg'a surgan, insonlarni faqirlikka, kambagallikka undaydi, lekin xayr-ehson hisobiga emas, balki faqat o'z mehnati bilan yashashni yoqlaydi, "Dil - muhabbat (xudo), Qo'l - ish bilan band bo'lsin" - ("dil bayoru, dast ba kor"), deydi. Shu qoidaga amal qilgan Naqshband dehqonchilik bilan shug'ullanadi, shundan olgan mahsulot va daromad evaziga kun kechiradi. Keyinchalik esa shoyi gazlamalarni rangdor gullar bilan bezagan, otasi bilan birlikda temir va mis buyumlarga turli naqshlar bitgan. "Naqshband" taxallusi uning kasbu korini xam bildiradi.

Naqshband tasavvufni keng targ'ib qilib, Arabiston, Eron va Markaziy Osiyoning ko'p shaharlarida bo'lgan. U bu dunyo ishlaridan yuz o'girmaslikni, yuksak imon va e'tiqodga ega bo'lishni, doimo dilida xudoni jo aylab mehnat qilishni, harom-xarish ishlardan o'zini tiyishni targ'ib etadi, o'g'rilik, firibgarlik, yolg'onchilik, ta'magirlik, boylikka hirs qo'yish kabi tuban illatlarni qoralaydi, odamlarni ahillik va do'stlikka, doimiy muloqotda bo'lishga chaqiradi.

Bahouddin Naqshband va uning ta'limoti Markaziy Osiyo ijtimoiy-falsafiy, diniy-axloqiy va badiiy fikr taraqqiyotiga asrlar davomida jiddiy ta'sir ko'rsatib keldi, mustaqil O'zbekiston hamda o'zbek millatining o'tmishi, falsafiy va ma'naviy merosini o'rganishga va milliy tiklanishimizga xizmat qiladi.

Naqshband ijodini o'rganish hozirgi O'zbekiston uchun o'ta ahamiyatga ega masalalardan biridir. Gap shundaki, o'tmish ajdodlarimiz tafakkuri, asarlari, hayot qoidalari, ta'limotlarini o'rganmay turib, yangi O'zbekistonning navbatdagi vazifalarini, strategik rivojlanish yo'nalishi va uning bosqichlarini belgilash qiyin. Shu boisdan ulug' ajdodlarimiz hayoti va ta'limotlarini o'rganish dolzarb vazifalardan biri ekanligi barchamizga ayon.

Ammo bunday o'qish va o'rganish masalaning bir tomoni. Masalaning yanada muhimroq ikkinchi tomoni bor. Biz hozircha asosan buyuk mutafakkir ajdodlarimiz

hayoti, faoliyati va ta'limotlarining tavsifi va ta'rifini berish bilan cheklanmoqdamiz. Bunday ish muhim va zarur. Biz o'zimizga yangi dunyo ochmoqdamiz.

Masalaning ikkinchi, yanada muhimroq tomoni shundan iboratki, biz o'tmishimizdagi mutafakkirlar nima sabablar ta'sirida va tazyiqida zohidlikni, tarkidunyolikni targ'ib etishni o'z ta'limotlarining tag asosi va umurtqa suyagi qilib olganlar, nima uchun Yevropa olimlari butunlay boshqa g'oyalarni ilg'a surganlar, bizning mutafakkirlar esa dunyoning huzur-halovatlaridan, turmushning lazatlaridan voz kechishni uqtirganlar - mana shunday savollarga javob bermoq kerak. Bunday tadqiqot har bir ta'limotning va falsafiy qarashning shu hududda, shu xalqda mavjud shart-sharoitlarga, tarixga bog'liq ekanligini aniqlab beradi.

Bunday xulosadan mantiqan kelib chiqadigan yangi fikr shundan iboratki, zamon o'zgarishi bilan hayotga bo'lgan talab va ehtiyojlar ham o'zgarmog'i lozim. Muayyan tarixiy shart-sharoitlar xalqning fikr-zikrini ifodalovchi mutafakkirlarimizdan zohidlikni, tarkidunyolikni targ'ib etishni davr vazifasi, deb ularni shu yo'nalishga undagan bo'lsa va bu narsa o'zbek xalqining milliy xarakteri, turmush tarzi va mentalitetiga jiddiy ta'sir ko'rsatib kelgan bo'lsa, endi bu borada tub o'zgarish yasash uchun barcha asos bor. Bunday tub o'zgarishlarsiz biz ilg'or millat va rivojlangan davlat bo'lolmaymiz.

Topshiriq:

- 1) —ning, -ni, —ga kelishik qo'shimchalari ishtirok etgan so'zlarni matndan yozing.
- 2) U, bu, shu ko'rsatish olmoshlarini ishtirok etgan gaplarni ko'chirib yozing.
- 3) Nima uchun "Naqshband" taxallusini olgan?
- 4) U qanday falsafiy-diniy oqimga o'zini bag'ishlagan?

XOJA MUHAMMAD PORSO

Xoja Muhammad Porso (to'liq ismi Muhammad ibn Mahmud Hofiz al Buxoriy) (1345, Buxoro — 1419, Madina) — naqshbandiya tariqati namoyandasi. Buxorodagi madrasalarda tahsil olgan. Qur'on va hadislarni, kalom ilmini chuqur o'rgangan. Bahouddin Naqshband uni shogirdlikka qabul qilgan va "porso" (taqvodor, dindor) taxallusini bergan. Naqshband vafotidan so'ng, uning o'rniga tariqatga rahbarlik qilgan.

Xoja Muhammad Porso o'sha davrdagi siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etgan. Movarounnahr hukmdori Xalil Sulton bilan muloqotda bo'lgan, Shohruh bilan turli masalalar bo'yicha yozishmalar olib borgan. Ulug'bek saroyi (Samarqand va Buxoro)dagi ilmiy munozaralarda qatnashgan.

Tasavvuf va islom tarixiga oid "Risolai qudsiya" ("Xoja Bahouddinning qudsiy kalimalari haqidagi risola"), "E'tiqod" ("E' haqida risola"), "Tahqiqot" ("Tasavvuf istilohlari bo'yicha risola"), "Tafsiri Qur'on" ("Qur'on tafsiri"), "Risolai kalifiya" ("Karomatlar haqida risola"), "Muxtasari tarixi Makka" ("Makka shahrining qisqacha tarixi"), "Maqomoti Xoja Bahouddin Naqshband" ("Xoja Bahouddin Naqshband maqomoti"), "Haftodu du firqa" ("Yetmish ikki firqa") kabi 20 dan ortiq asar yozgan. Shariat va tariqat masalalariga bag'ishlangan va unga katta shuhrat keltirgan asari "Fasl ulxitob bivusulil ah'bob" ("Do'stlar visoliga yetishda oq ila qorani ajratuvchi kitob") bo'lib, u o'rta asrlarda islom ulamolari uchun qo'llanma vazifasini o'tagan. Asar 494 ta masalaga bag'ishlangan bo'lib, ularning hammasi islomda bahsli hisoblangan va muallif turli asarlarga suyangan holda bu masalalarni yechib bergan. Asar bir necha marta chop etilgan.

Xoja Muhammad Porso 2 marta haj ziyorati paytida kasalga chalinib, Madinada vafot etgan.

Topshiriq:

- 1) Matnni rus tiliga tarjima qiling.
- 2) Mantdan sifat va ravishlarni ajratib yozing.
- 3) Porsoning tasarruf va islom tarixiga oid qanday asarlari mavjud?

QOZIZODA RUMIY

Qozizoda Rumi — XV asr boshlarida Movarounnahrda shuhratqozongan ulkan matematik va astronomlardan biri. Olimning to'liq nomi Salohiddin Muso ibn Muhammad ibn Mahmud. Salohiddin Movarounnahr va Xuroson olimlari orasida "Qozizoda Rumi" (Usmonli turklar mulki bo'lib qolgan Kichik Osiyo, ya'ni qadimgi Rim imperiyasi yerlarini Sharqda Rum deyilar edi) nomi bilan shuhrat qozongan.

Qozizoda aslida hozirgi Turkiyaning shimoli-G'arbidagi Marmara dengizidan janubroqdagi Bursada tavallud topgan. Uning otasi Muhammad "Xoja Afandi" laqabi bilan ma'lum bo'lib, Salohiddinning bolalik yillarida vafot etgan. Xoja Afandi ancha olim va komil odam bo'lib, ko'p yillar Bursaning qozisi lavozimida xizmat qilgan. Salohiddinning tug'ilgan yili aniq ma'lum emas. Turkcha manbalarda u xijriy 755-765 (melodiy 1354-1364) yillar orasida tug'ilgan, deb taxmin qilinadi.

Qozizoda boshlang'ich ma'lumotlarini Bursadagi madrasada olib, astronomiya va matematika bilimlarini mavlono Shamsiddin Fanoriydan o'rganadi. Lekin u yoshligidan Movarounnahr va Xurosonda ilm-fanning yuksak darajada ekanligini

eshitib, u yerga ketishga taraddud ko'ra boshlaydi. Bu haqda XX asr boshlaridagi turk tarixchisi Solih Zakiy bunday yozadi: "Mavlono Fanoriydan Xuroson va Movarounnahr ulamosining ulami riyoziyadagi ovozi shuhratini eshita-eshita, nihoyat ikmoli tahsil uchun u joniba getmakka qaror vermish". Oila a'zolari bu sayohatga mo'nalik qilishlaridan qo'rqib, buni sir tutadi.

Qozizoda XIV asr oxirlarida bir kun to'satdan Bursadan g'oyib bo'ladi. Avvaliga u Xurosonga borib, u yerdagi poytaxt Samarqandning shuhrati hakida eshitadi va o'sha shahar tarafga intiladi. Bu orada Amir Temurning yetti yillik yurishi boshlanib qoladi. Qozizoda yo'lda Temurning ulamolari qatoriga qo'shilib qolib, ular bilan orqaga qaytib, yurishda ishtirok etadi va shu ketishda o'zining Bursadagi ustози mullo Fanoriyning "Anmuzaji ulum" asariga sharh bitadi.

U Xuroson va Movarounnahr ga kelib olimlardan tahsil olib, bilimini kamolotga yetkazadi. Xususan u Temurning saroy astronomi Mavlono Ahmaddan astronomiya va matematika fanlaridan chuqur ma'lumotlar oladi. Amir Temurning yetti yillik yurishi tugagach, 1404 yil yozida Salohiddin birinchi marta Movarounnahr poytaxti Samarqandga keladi. Tez orada Salohiddin Movarounnahr va Xuroson olimlari orasida "Qozizoda Rumiyy" (Usmonli turklar mulki bo'lib qolgan Kichik Osiyo, ya'ni qadimgi Rim imperiyasi yerlarini Sharqda Rum deyilar edi) nomi bilan shuhrat qozonadi.

1405 yil boshida yuz bergan Sohibqironning vafotidan keyingi Movarounnahrda hukm surgan no tinchlik Qozizodani Ulug'bek bilan birgalikda Xirotda ketishga majbur keladi. Bu yerda u bir necha yil davomida bo'lajak buyuk olimga astronomiya va matematika fanlaridan saboq beradi va unda shu fanlarga nisbatan chuqur va so'nmas mehr uyg'otadi.

Ulug'bek keyinchalik o'z "Zij"ida Qozizodani minnatdorchilik bilan "ustozim" deb tilga oladi. Ulug'bekning o'zi aytganidek, uning ustози Qozizoda Rumiyydir. Ulug'bek Samarqandda 1417-1420 yillarda Madrasa ta'sis etib, Qozizodani u yerda rais ul-muallim in nasabiga tayinlaydi va aksariyat hollarda uning darslarida o'zi ham ishtirok etadi. Ulug'bek madrasasi kvadrat shaklida bo'lib, uning to'rt tarafida darsxonasi va har bir darsxonaning o'z mudarrisi bo'lgan. Qozizoda madrasada darsga chiqquncha darsxonalarning talabalari o'z mudarrisilari bilan chiqib, uni kutib turganlar.

Bir kuni qandaydir sababga ko'ra Ulug'bek o'sha to'rt mudarrisdan birini ta'zil etadi, ya'ni ko'rib ishdan chetlatadi. Buni eshitgan Qozizoda raddiya sifatida darsga chiqmaydi va bu hol bir necha kun davom etadi. Ulug'bek bundan ogoh bo'lib, Qozizodaning huzuriga boradi va uning sihat-salomatligini ko'rib, uning darsga chiqmayotganing sababini so'raydi. Shunda Qozizoda bunday javob beradi: "Biz mudarrislikning hech bir kimsaga aloqasi va munosabati yo'q bir mansab deb bilamiz. Handa mudarrislik mansabi ta'zil joriy etilmaydigan mansabdир, deb

hisoblardik. Xolbuki endi bu mansab ham sultonlik tasarrufida ekanligini ko'rdik. Binobarin biz ham endi o'zimizni mudarrislik amalidan forig' etdik". Ulug'bek buni eshitib, o'sha mudarrisni darhol o'z vazifasida tiklaydi va bundan buyon hech bir mudarrisni ta'zil etmasligi haqida va'da beradi. Qozizodadan esa darslarga yana chiqishini iltimos qiladi.

Qozizoda Ulug'bek madrasasida mudarrislik yillarida "sayyid as-sanad" deb tilga olinadigan Sayyid Sharif Jurjoniy nomli bir mudarris bilan muloqotda bo'ladi. Qozizoda u kishi bilan ko'p mubohisa va munozara qilardi. Ba'zan shunday bo'lardiki, bu mubohisalarda ikkala shaxs ham bir-biriga nisbatan ovozi ko'tarar va tafovut, muxolifotga borardilar. Shunday hollarda Qozizoda Sayyid Sharifga nisbatan "matematik fanlarda qudratsiz" desa, Sayyid Sharif Qozizodaga "ta'bi matematik fanlarga mag'lub va falsafiyotga mansub" der edi. Lekin ikkisi ham bir-birining asarlarini tahrir qilar va tortishuvga sabab bo'lgan masalalarni talabalar oldiga qo'yar edilar.

Ulug'bek Jamshid Koshiydan "Ziji Elxoniy" haqida va Marog'adagi kuzatishlar haqida ko'p eshitib, o'zi rasadxona barpo etish va yangidan astronomik kuzatishlarni boshlashga tashabbus ko'rsatadi. Rasadxona qurilishini Qozizoda bilan birga Jamshid Koshiy boshqaradi. Qurilish tugatilib, kuzatishlar boshlanishi bilan oq Koshiy vafot etadi.

Bundan so'ng ishlarga ilmiy rahbarlik Qozizodaning zimmasiga yuklanadi. U ham kuzatishlar oxiriga yetkazilmasdan vafot etadi. Endi kuzatishlarni davom ettirish navbati Ali Qushchiga keladi va u bu ishda katta jonbozlik ko'rsatib, ustoz Ulug'bek bilan ishni nihoyasiga yetkazadi. Qozizoda bilan Jamshid Koshiylar, shubhasiz XV asr birinchi yarmida Sharq va G'arbning eng buyuk olimlaridan edilar. Ular ikkisinining o'zaro munosabatlari do'stona edi va ular bir-biriga katta hurmat bilan qarar edilar. Xususan Qozizoda Koshiyga "birodari a'zam" deb murojaat etardi.

Qozizoda Samarqanddiligida juda ko'p shogirdlar yetishtirdi. Bularning avvali va eng buyugi Ulug'bekdir. Ikkinchi shogirdi Fathulloh Shervoniy bo'lib, u 1449 yili Ulug'bek o'ldirilishi bilan darhol Kichik Osiyoga ketadi va Kastamonu shahrida mudarrislik bilan shug'ullanadi. Qozizoda Samarqandda uylanib, bu nikohdan bo'lajak yirik olim Miram Chalabiyning otasi Qutbiddin dunyoga keladi. Qozizodaning vafot etgan yili ma'lum emas. Lekin bu voqeya 1426-1436 yillar orasiga to'g'ri keladi, deb taxmin qilinadi. Olimning qalamiga mansub asarlar quyidagilardir:

1. "Risola fi-l-hisob" ("Hisob haqida risola"). Arifmetikaga doir arab tilida yozilgan risola bo'lib, unda kasr va butun sonlarning o'nlik uslublaridagi hisobi bayon etilgan. Risola 1382 yili Bursada yozilgan. Ikki qo'lyozmasi Mashhadida imom Rizo kutubxonasida saqlanadi.

2. "Sharhi mulaxxis fi-l-xay'a" ("Astronomiya haqida qisqacha risolaning sharxi"). Asar Mahmud ibn Muxammad ibn Umar al-Xorazmiy al-Chag'miniyning (XIII asr) "Mulaxxis fi-l-hay'a" nomli asariga arab tilida yozilgan sharhidan iborat. Sharh hijriy 1412 yili Ulug'bek uchun Samarqandda yozilgan. Risolaning 150 dan ortiq qo'lyozma nusxalari dunyodagi turli kutubxonalarda saqlanadi.
3. "Sharhi ashkol at-ta'sis". Bu risola XV asrda yashagan matematik Shamsiddin Samarqandiyning "Ashkol at-ta'sis" ("Asoslangan jumlar") nomli geometriyaga doir risolasiga arabchada yozilgan sharhidir. Bu ham 1412 yili Samarqandda Ulug'bek uchun yozilgan. Bu risolaning ham 70 dan ortiq qo'lyozmalari bo'lib, turli kutubxonalarda mavjuddir.
4. "Risola al-jayb" ("Sinus haqida risola"). Bu risolada bir darajaning sinusini aniqlashning yangi bir usuli bayon etilgan, arab tilida Samarqandda yozilgan. Uning ikki qo'lyozmasi Istanbulda Sulton Muhammad kutubxonasida saqlanadi.
5. "Dar bayoni istirohati jaybi yak daraja" ("Bir daraja sinusini aniqlash usulining bayoni haqida"). Bu risola ham oddingi risola mavzusiga bag'ishlangan va fors tilida Samarqandda yozilgan.
6. "Dastur al-amal va tas'hiq al-jadval" ("Amal dasturi va jadvallarini tuzatish"). Arabchada yozilgan va Ulug'bek "Zij"idagi bir matematik masalaning sharhiga bag'ishlangan. Birgina qo'lyozmasi Tbilisida saqlanadi.
7. "Misoxa" ("O'lchash"). Arab tilida yozilgan, yuzalarni o'lchashga bag'ishlangan risola. Bir nusxasi Mashhadda Mavlaviy kutubxonasida saqlanadi.
8. "Risola fi-l-hay'a va-l-handasa" ("Astronomiya va geometriya haqidagi risola"). Birgina nusxasi Turkiyada, Bursa shahrida saqlanadi.
9. "Sharh at-Tazkira". Nasiriddin Tusiyning "At-Tazkira" nomli arab tilidagi risolasiga sharh.
10. "Sharh Tahrir al-Majistiy" arab tilida yozilgan. Astronomiyaga doir risola, ikki qo'lyozmasi Berlin va Londonda saqlanadi.
11. "Risola fi ilm al-hay'a" ("Astronomiya ilmi haqida risola"). Birgina qo'lyozmasi Sankt-Peterburgda saqlanadi.
12. "Risola fi rub' al-mujayab" ("Sinus kvadrat haqida risola"). Arab tilida. Qo'lyozmalari Sankt-Peterburg, Mashhad va Texron kutubxonalarida saqlanadi.
13. "Lima kana halla kavni nisba irtifa' a'zam al-jibol ila kutri al-arz kanisba sub' ard sha'ira ila zira'" ("Nima uchun tog'larning eng balandining Yer diametriga nisbati arpa donining bir gazga nisbati kabi ekanligi qabul qilingani"). Yer o'lchamiga bag'ishlangan arab tilidagi risola. Birgina qo'lyozmasi Berlinda saqlanadi.
14. "Risola fi samiy al-qibla" ("Qibla azimuti haqida risola"). Qo'lyozmasi Bursada (Turkiya) saqlanadi.

15. "Sharh hikmat al-ayn". Al-Qazviniyning "Hikmat al-ayn" nomli risolasiga sharh, arab tilida. Qo'lyozmalari Bog'chasaroy (Qrim), Berlin, Dushanbe, Qozon, Qohira va boshqa ko'plab shaharlardagi kutubxonalarda saqlanadi.

Ulug'bek rasadxonasining yetuk namoyandalaridan sanalgan va Ulug'bekdek buyuk olimni tarbiyalagan Qozizoda Rumiylar qoldirib ketgan adabiy-ilmiiy meros bugungi avlodning oltin mulki hisoblanadi. Lekin shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, bu olimning qator asarlari o'z tadqiqotchilarini hanuzgacha kutib yotibdi.

Topshiriq:

1. Matndan sifatdosh va ravishdosh shakllaridagi so'zlarni topib yozing.
2. Matndan ko'chirma gapni topib daftaringizga ko'chiring.
3. Rumiylar fanning qaysi sohasida ijod qilgan?
4. Kim Rumiylar o'z ustozini deb hisoblagan?

ULUG'BEK VA UNING AKADEMIYASI

Amir Temuning nabirasi, Shohruhning o'g'li Muhammad Tarag'ay Ulug'bek (1394-1449) dunyoda davlat arbobi va olim sifatida ma'lum va mashhur. Ulug'bek, 17 yoshidan boshlab to vafot etgunicha, 39 yil Movarounnahrda hokimlik qiladi. Lekin tarixda buyuk tabiiatshunos olim, munajjim va matematik sifatida dong taratgan, o'sha davrlarda tengi bo'lmagan Samarqand astronomiya observatoriyasini yaratgan, o'z zamonasining yirik akademiyasini tashkil qilgan, "Ziyi Ko'ragoniy" kitobini yozib qoldirgan. Shuningdek, boshqa sohalarda ham ijod qilgan. Masalan, "To'rt ulus tarixi"ni yozgan. Bir qancha madrasa va ma'rifat maskanlarini qurdirgan. Ilmli bo'lish, ilmiy haqiqatni yechish inson uchun oliy fazilat ekanligini alohida ta'kidlagan.

Ulug'bek fanda kuzatish usuliga va ilmiy asboblarning roliga katta e'tibor beradi, ilmiy tadqiqotda matematik vositalar va mantiqiy usullar o'rni alohida qayd etadi. Uning ilmiy faoliyatining muhim fazilatlaridan biri - tadqiqotni mavhum mulhazalardan emas, balki jonli muohadadan boshlaganligidir; shu asosda mavhum umumlashmalar chuqur abstraksiyalarga o'tadi.

Ulug'bekning jadvallari bayon etilgan "Zij"ida jahonda har xil xalqlar yil hisoblaridagi eralar va ularning o'zaro munosabatlari, vaqtni aniqlash, ekvator, ekliptika, azimut, kenglama, uzunlama, umuman, samoviy jismlarning koordinatlari va harakat xususiyatlari, Quyosh va Oy tutilishlari, samoviy jismlar harakatlari tenglamalari, harakat jadvallari, yulduzlar va sayyoralar nurlari kabi masalalar tarixda qanday bo'lgan, tabiiy jismlar harakatining qonuniyatlari qanday degan savollarga javob bergan. Ulug'bek astronomiyasi geosentrizmga asoslangan bo'lsa-da, uning

astronomiyaga tegishli matematik mulohazalari eskirmaydi va hanuz ilmning rivojiga xizmat qilmoqda.

Ulug'bek ilmiy merosini o'rganishga birinchi bo'lib Yevropa olimlari alohida ahamiyat berishdi. Polyak, ingliz, fransuz astronomlari, keyinchalik, nemis sharqshunoslari va Yevroning boshqa yirik olimlari uning asarlarini atroflicha o'rgandilar va nashr ettirdilar. O'z zamonining eng yetuk olti astronom olimlarining birinchisi deb tan olingan. Bizning asrimizda Qator olimlar Ulug'bek ilmiy ijodini o'rgandilar, ilmiy tahlil qilib berdilar.

Ulug'bek akademiyasida bir qator yirik olimlar xizmat qilganlar: G'iyosiddin al-Koshiy, Qozi zoda Rumiy, Ali Qushchi va boshqalar. Mazkur akademiyada istagan trigonometrik funksiyalarni bir darajaning sinusi yordamida aniqlash - itaratsion algoritmi - kashf etildi; "Pi" sonining eng aniq qiymati topildi va hokazo.

Ulug'bek Allohning qudratiga ishongan. Ulug'bek, Jordano Bruno kabi ateistik duvyoqarashi tufayli o'ldirilgan, deb kelingan fikr haqiqat emas. U asosan, ijtimoiy to'qnashuvlar sababli, johil fitnatchilar tomonidan o'ldirilgan, desak haqiqatga yaqinroq bo'ladi. Ulug'bek o'z vataniga 40 yilcha xizmat qildi, o'z yurtini hamda jahon fanini rivojlantirdi. Shuning uchun ham, YUNESKO Ulug'bek tavalludining 600 yilligini jahon miqyosida o'tkazdi. Xalqimizning Ulug'bekka bo'lgan ixlosi nihoyatda baland. Toshkent Davlat universiteti, Toshkent astronomiya instituti, Kitobdagi xalqaro kenglik stansiyasi, Samarqand arxitektura-qurilish instituti va bir qancha maktablar, shaharchalar, Toshkentda metro stansiyasi va ko'chalar uning nomida. Mustaqil O'zbekistonimiz tarixida u mustahkam o'rinni egallagan.

Topshiriq:

- 1) Mantdan mustaqil so'zlarning ma'naviy turkumlari – son, olmoshlarga 5- 10 tadan misol yozing.
- 2) Bo'lmoq fe'li ishtirok etgan gaplarni ko'chiring.
- 3) Ulug'bek ilm – fanning qaysi sohalarida dong taratgan?
- 4) Uning mashhur asari qanday nomlanadi va unda nimalar aks etgan?

NA VOIY NIZOMIDDIN MIR ALISHER

(1441-1501)

Ulug' shoir va olim, buyuk mutafakkir va davlat arbobi, o'zbek adabiyoti va adabiy tili asoschisi, xalqimiz ma'naviyati takomilining turli bosqichlarida uning ravnaqiga ulkan hissa qo'shgan siymo.

Alisher Navoiy 1441 yilning 9 fevralida Temuriylar davlatining poytaxti Hirotida tavallud topgan. Otasi G'iyosiddin Muhammad zamonasining bilimdon

kishilaridan va Temuriylar xonadoniga yaqin shaxslardan bo'lgan. U go'dakligidanoq she'riyatga va ilm olishga qiziqqan farzandiga ta'lim-tarbiya olishi uchun munosib shart-sharoitlar yaratib berishga harakat qilgan. Alisher 4-5 yoshlarida shahzoda Husayn bilan birga maktabda ta'lim oladi. Bolalikdagi ta'limi izchil davom etmaydi: Shohrux mirzo (1409-1447 yillarda hukmronlik qilgan) vafotidan keyin mamlakatda tartibsizliklar boshlangani tufayli G'iyosiddin Muhammad 1449 yilda oilasi bilan Iroqqa ko'chib ketishga majbur bo'ladi. Iroq yo'lida bo'lajak shoir Amir Temur va Temuriylar tarixiga oid "Zafamoma" asarini yaratgan, bir necha Temuriylarni tarbiyalagan ulug' tarixchi olim va sufiy Sharafiddin Ali Yazdiy bilan uchrashadi, uning duosini oladi.

Abulqosim Bobur mirzo (1452-1459 yillarda hukmronlik qilgan) 1452 yilda Hirot taxtiga o'tirganidan keyin G'iyosiddin Muhammadni Sabzavor shahriga hokim etib tayinlandi. Biroq, u oradan ko'p o'tmay vafot etganidan keyin Abulqosim Bobur mirzo Alisher va Husaynni Mashhad shahriga olib ketadi. O'spirin Alisher bu yerda adabiyot bilan birga mantiq, riyozat, tarix va falsafa ilmini ham qunt bilan o'rganadi, ilk g'azallarini bitadi.

Navqiron Alisher Sulton Abu Said mirzo (1459-1469 yillarda hukmronlik qilgan) Temuriylar davlatini, ya'ni Xuroson va Movarounnahrni birlashtirgan davr (1460-1469)da ancha muddat (1466-1469) Samarqandda yashaydi, zamonasining yetuk olimlaridan, shu jumladan, Fazlulloh Abu Laysdan ta'lim oladi, Turkistonning turli shaharlari va qishloqlari tumushi, naqshbandiya va boshqa sufiylik tariqatlari vakillari hayoti va dunyoqarashi bilan yaqindan tanishadi.

Bir necha yillik sarson-sargardonlik va kurashlardan so'ng Xuroson taxtini egallagan Sulton Husayn Boyqaro mirzo (1469-1506 yillarda hukmronlik qilgan) Alisher Navoiyni Hirotga chorlaydi va muxrdor lavozimiga tayinlaydi. 1472 yildan davlatdagi oliy ijroiya mansabi -vazirlik lavozimiga tayinlangan Alisher Navoiy ham ba'zi husumatchilarning g'arazi va hasadi, ham mintaqadagi og'ir siyosiy va iqtisodiy ahvolni bartaraf etishni istagan hukmdorning yuksak ishonchi bilan 1487 yilda Kaspiy dengizi va turkman dashtlariga yaqin Astrobodga hokimlik vazifasiga tayinlanadi.

Astrobodda hokimlik qilgan kezlarda (1487-1489) Alisher Navoiy xuddi 1469-1487 yillarda oliy davlat lavozimlarida faoliyat ko'rsatgan davridagi singari xalq tumushini yaxshilash uchun bor kuchini ayamadi, obodonchilik ishlariga bosh-qosh bo'ldi, o'z mablag'idan robotlar va ko'priklar, xonaqolar va masjidlar, maktabxonalar va madrasalar, hammomlar va shifoxonalar, binobarin, majmua tarzida barpo ettirdi, muhtojlarga xayr-ehson ulashdi, olimlar va shoirlar, muarrixlar va musavvirlarga homiylik qildi. Alisher Navoiy butun umrini Temuriylar davlatini mustahkamlashga, mustaqilligi va hududiy butunligini saqlashga, mamlakatda tinchlik va birdamlik o'rnatilishiga bag'ishladi.

Alisher Navoiy xastalikdan so'ng 1501 yil 3 yanvar kuni ona shahri Hirotda vafot etdi. Butun mamlakatda motam e'lon qilingan. Janozasini ulug' ilohiyotshunos va adabiyotshunos olim Husayn Voiz Koshifiy o'qigan.

Zamonasida kechran deyarli barcha siyosiy, ijtimoiy, ma'rifiy, madaniy jarayonlarning bevosita ishtirokchisi bo'lgan Alisher Navoiydan ulkan adabiy, ilmiy va ma'rifiy meros qoldi. Saqlangan qo'lyozma manbalarga ko'ra o'ziga qadar va o'zidan keyin yashab o'tgan istalgan mumtoz turkey adabiyot vakilidan ko'proq badiiy meros sohibi bo'lmish daho shoir 30 dan ortiq asarlar yaratgan.

Bular: "Xazoyin ul-maoniy" (Ma'nolar xazinasi, jami oldingi ikki devonini ham o'z ichiga olgan to'rt devondan iborat, 1469, 1491-1498) kulliyoti; "Xayrat ul-abror" (Yaxshi kishilar hayrati, 1483), "Layli va Majnun" (1484), "Farhod va Shirin" (1484), "Sab'ayi sayyor" (Etti sayyora, 1484), "Saddi Iskandariy" (Iskandar devori, 1485) dostonlaridan iborat "Xamsa"si; "Vaqfiya" (yirik mulk sohibi Alisher Navoiyning o'z zamondoshlariga maktublarini va vaqf hujjatlarini qamraydi, 1482); "Nazm ul-javohir" (Hikmatli so'zlar manzumasi, 1485); "Tarixi anbiyo va hukamo" (Paygambarlar va tabiblar tarixi; din va tibbiyot tarixidagi buyuk shaxslar hayotidan umumtarixiy risola, 1488); "Siroj ul-muslimiyn" (Musulmonlar chirog'i, 1488); "Xoloti Sayyid Hasan Ardasher" (Sayyid Hasan Ardasher hayotidan lavhalar, 1490); "Majolis un-nafois" (Nafis majlislar, tazkira, 1490); "Mezon ul-avzon" (Vaznlr o'lchovi, 1492); "Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat" (Javonmardlik bog'laridan esgan muhabbat yillari; Shayx Farididdin Attor (1148-1231) qalamiga mansub "Tazkirat ul-avliyo" (Valiylar zikri, 1188) tazkirasini, shuningdek, asosan ustoz va do'sti Abdurahmon Jomiy (1414-1498)ning "Nafahot ul-uns min al-hadoyiqi qudsiya" (Sharaflangan valiylar bo'stonidan kelgan birodarlik nasimlari; Abdurahmon Jomiy 1478-1482 yillarda yaratgan ushbu avtobiografik asarda jami 662 valiy hayoti va karomatlarini zikr etilgan bo'lsa, Alisher Navoiy uni to'la tarjima qildi va turkiy valiylar haqidagi qimmatli ma'lumotlar bilan to'ldiradi; 1496) manqabi; "Muhokamat ul-lug'atayn" (Ikki til bahsi, 1499); "Lison ut-tayr" (Qush tili, 1499-1500); "Mahbub ul-qulub" (Ko'ngillar suyuklisi, 1500) kabi asarlarining yuzlab qo'lyozmalari jahonning turli nufuzli qo'lyozma fondlarida va kutubxonalarida saqlangan, butun dunyo adabiyotshunoslari tomonidan tadqiq etilgan.

Alisher Navoiyning ulkan merosi adabiyot va adabiyotshunoslik, falsafa, siyosatshunoslik, axloqshunoslik, tilshunoslik, tarix va boshqa ko'pgina sohalardagi umumiy va juz'iy muammolarni qamraydi. Mutafakkir shoir asarlarida Borliq va uning mohiyatini, narsalar va hodisalarni idrok qilish, davlat, davlatchilik va boshqaruv usullari, inson va uning jamiyat va olamdagi o'rni, yetuk va adolatli jamiyat, ijtimoiy birdamlik kayfiyati, kornil inson. xush axloq, yaxshi xulq-odob va mukammal talim-tarbiya haqida zamonasida qimmatli va o'zidan keyingi davrlar uchun barhaqot ilg'or umuminsoniy g'oyalarni ilgari suradi.

Daho shoir haqiqatni bilishga oid qarashlarini ma'juziy va ramziy timsollar va tushunchalar vositasida bayon qilgan. Uning dunyoqarashi butun islom Sharqida keng tarqalgan "vahdan ul-vujud" (Borliq, ya'ni Yaratuvchi va yara tilganlarning birligi) ta'limotiga asoslangan. Inson, Alisher Navoiy talqinida, mavjudotlar orasida a'loosi, Tiriklik gultoji. Xususan, "Xamsa" dostonlarida mukammal davlat, adolatli hukmdor va jamiyat, kishilarni baxt-saodatga eltuvchi fozil va odil shoh timsollarini yaratadi. xalqning orzu-niyatlari va o'y-fikrlarini batafsil bayon etadi. Binobarin "Xamsa" dostonlari, Shayx Nizomiy Ganjaviy va Amir Xusrav Dehlaviy "Xamsa"lari qatorida Alisher Navoiyga cha va undan keyin yaratilgan xuddi shunday dostonlar ichida eng mukammali deb tan olingan, jahon adabiyotining tengi yo'q asarlari sirasiga kiradi, o'zbek adabiyoti, shuning barobari da ozarboyjon, turk, turkman, tatar, qozoq adabiyotining keyingi asrlardagi taraqqiyoti ga katta ta'sir ko'rsatgan.

Alisher Navoiy tasavvufning naqshbandiya tariqatida undagi komil e'tiqod, mehnatsevarlik, halollik, javonmardlik kabi qadriyatlarga sodiq qoldi, butun islom Sharqida keng tarqalgan tariqatning g'oyalarini hayoti va ijodiga izchil tatbiq etdi. Muhimi, ana shunday ilg'or mafkuraviy asosga tayanadigan asarlarini eski o'zbek, ya'ni turkiy tilda yaratish asnosida uni rivojlantirishga ulkan hissa qo'shdi, badiiy ijodiyotda turkiy tilning imkoniyatlari xuddi fors tiliniki singari bitmas-tuganmas ekanligini amalda isbotladi.

O'zbekistonda Alisher Navoiy nomi e'zozlanadi: mamlakatimizdagi hududiy-ma'muriy birliklardan biri bo'lgan Navoiy viloyati, shu viloyat markazi, ilmiy tadqiqot instituti, oliy o'quv yurtlari, katta akademik teatr, boshqa muassasalar va tashkilotlarga ulug' shoir nomi berilgan. Shu nomda davlat mukofoti ta'sis etilgan. Alisher Navoiyning ijodiy merosivahayotidagi shaxsiy iyratlar o'zbek xalqi ma'naviyatiga eranta'sir ko'rsatgan vakor satmoqda.

Topshiriq:

- 1) Matndan mustaqil so'zlarning ma'noviy turkumlari – fe'l, ot, sifatlarga 4–5 tadan misol toping.
- 2) Uchun, kabi bog'lovchilari ishtirok etgan gaplarni ko'chiring.
- 3) Navoiy davlat arbobi sifatida qanday ishlarni amalga oshirgan?
- 4) Alisher Navoiy qaysi tillarda ijod qilgan?
- 5) Uning mashhur asarlarini ayting.

XAMSA

Alisher Navoiy Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviy "Xamsa"lariga bir butun, yaxlit asar sifatida qaradi, o'zbek tilida turli mavzularda mustaqil dostonlar

emas, balki bir-birini g'oyaviy - badiiy jihatdan ma'lum darajada to'ldiradigan. yaxlit bir asar deb hisoblanishi va "Xamsa" deb atalishi shart bo'lgan dostonlar majmuini yaratishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi.

Bunga qadar Navoiy o'z lirik she'rlari bilan tanilgan "Badoye'ul- bidoya" va "Navodir un-nihoya" devonlarining muallifi sifatida mashhur edi. Navoiy 42 yoshida "Xamsa"ning birinchi dostoni - "Hayrat ul abror"ni yozishga kirishdi va shu yiliyoq uni tugallab, "Farhod va Shirin" dostonini boshladi. 1484 -yilning boshlarida "Farhod va Shirin", shu yilning fevral- mart oylarida "Layli va Majnun", bahor va yoz oylarida "Sab'ai sayyor", 1485 - yilning o'rtalarida "Saddi Iskandariy" dostonlari qo'ldan chiqdi.

Besh doston yozishni o'rta asr ulug' shoiri va mutafakkiri Nizomiy Ganjaviy (1141-1203) boshlab berdi. Natijada sharq adabiyotida yangi sahifa ochildi. Shoir yaratgan asar "Xamsa" nomini olishi uchun dostonlarning soni beshtaga yetishining o'zi kifoya qilmasdi, balki ularning nomlari, janri, mavzui, obrazlari va kompozitsiyalari ham Nizomiy dostonlariga mos tushishi, lekin bu asaring qaytarigi yoki taqlidiy nusxasi bo'lmasligi talab etilardi.

Faqat Xusrav Dehlaviy (1253-1325), Abdurahmon Jomiy (1414- 1492) va Navoiygina Nizomiy Ganjaviy qatoridan o'rin olishga muvassar bo'ldilar.

Topshiriq:

- 1) Matndan ko'rsatish olmoshlarini ajratib yozing.
- 2) Notani sh so'zlar lug'atini tuzing.
- 3) Alisher Navoiygacha qaysi shoirlar "Xamsa" ni yoritgan?
- 4) "Xamsa" necha dostonidan iborat?

ABDURAHMON JOMIY

(1414-1492)

Ulug' fors-tojik shoiri va mutafakkiri Abdurahmon Jomiy 1414- yil 7 -noyabrda Xurosonning Jom shahrida shayxulislom - Nizomiddin Ahmad oilasida tug'ilgan. Jomiy go'dakligida uning oilasi Hirotda ko'chib boradi. Shoir dastlab maktabda, keyin Hirotdagi Dilkash va Samarqanddagi Ulug'bek madrasalarida ta'lim oladi. Mavlono Junayd qo'lida, keyinroq Shahobiddin Muhammad Jojarmiy va Aloiddin Ali Samarqandiyardan ta'lim olgan. Abdurahmon Jomiy Samarqandga kelib Qozizoda Rumiy darslariga qatnashgan.

U til, adabiyot, falsafa, matematika, astronomiya, huquq va boshqa fanlar bilan shug'ullangan. Din va tasavvufni sinchkovlik bilan o'rgangan. Jomiy Shayx Sa'iddin Koshg'ariydan tasavvuf bo'yicha ta'lim olgan.

Abdurahmon Jomiy 1492 -yil 8 -noyabrda Hirotida vafot etgan. Abdurahmon Jomiy Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonining muqaddimasida filga qiyoslab madh etilgan. Asarlari: «Xaft avrang» («Yetti taxt»), dastlab «Xamsa». Unga «Silsilat uz-zahab» («Oltin zanjir», 1472), «Salomon va Absol» (1480-81), «Tuhfat ul-ahror» («Hur kishilarning tuhfası», 1481-82), «Sabhat ul-abror» («Yaxshi kishilarning tasbihi», 1482-83), «Yusuf va Zulayho» (1483), «Layli va Majnun» (1483), «Xiradnomai Iskandariy (1485) kabi dostonlar kirgan), «Bahoriston» (o'g'li Ziyovuddin Yusuf uchun yozgan), «Aruz haqida risola», «Arab tili darsligi», «Ruboiy sharhi», «Munshaot», «Qofiya haqida risola», «Naqshi fusus» («Javohirlar naqshi»), «Lujjat ul-asror» (qasida), «Nafohatul-uns («Do'stlik tarovati») va boshq.

Topshiriq:

- 1) Matnni rus tiliga tarjima qiling.
- 2) Abdurahmon Jomiy ijodiga mansub asarlar ro'yhatini tuzing.

KOSHIFIY HUSAYN VOIZ

Koshifiy Husayn Voiz (taxallusi; asl ismi Kamoliddin; Voiz — laqabi) (taxm. 1442/46, Sabzavor qishlog'i — 1505, Hirot) — notiqlik sanati namoyandasi va nazariyotchisi, mutafakkir, ilohiyotchi olim. Arab, fors, turk tillarini yaxshi bilgan, matematika, kimyo, astronomiya, musiqa, adabiyot va fikhdan to'la ma'lumot olgan. Yoshligidan voizlik bilan shug'ullangan. Nishopur Mashhadda (1455—68), keyinchalik Hirotida (1468 y.dan) yashagan. Asarlarini fors tilida yozgan. Navoiy bilan ijodiy hamkorlik qilgan, unga bag'ishlab asar yozgan ("Mavoqibi oliya" — "Oliy tuxeralar"). Falsafa, axloq, tilshunoslik, adabiyotshunoslik siyosat, din tarixi, voizlik, she'r san'ati kabi fanlarga oid 200 dan ortiq asar muallifi. Axloq haqidagi eng mashhur asarlaridan biri "Axloqi muxsiniy" ("Yaxshi xulqlar") Husayn Boyqaroning o'g'li Abulmuhsin Mirzoga bag'ishlangan. "Futuvvatnomai sultoniy yoxud juvonmardlik tariqati" asari o'zbek tilida vashr etilgan (1994). Koshifiy-ning 45 nomdagi asarlarining 197 qo'lyozma va 75 toshbosma nusxalari O'zbekiston FA Sharqshunoslik institutida saqlanadi.

Topshiriq:

- 1) **Matndan o't** so'z turkumiga oid so'zlarni ajratib yozing.
- 2) **Koshifiy** yaratgan 200 dan ortiq asarlar qaysi fanlarga taalluqli?

XOJA AHROR VALIY

(1404-1452)

Xoja Ubaydulloh Ahror Valiy Naqshbandiya tariqatini o'z davrida rivojlantirgan shayxdir. U 1404 yilda Toshkentda tug'ilgan, bolaligi va yoshligi ona shahrida kechgan. Yosh Ubaydullohning tarbiyalanishi va ta'lim olishida tog'asi **Xoja Ibrohim** katta rol o'ynagan. 1427 yilda **Xoja Ahror Samarqandga** keladi. 1428-1433 yillarda **Hirotda** bo'ladi.

Manbalarning dalolat berishiicha, **Xoja Ahror** 1451-1452 yillarga qadar **Toshkent atrofi** va uning tevarigidagi manzillarda yashagan. **Abdurahmon Jomiy** **Xoja Ahrorni** «Ka'bai maqsud» deb bilgan bo'lsa, **Navoiy** uni «Tariqat qutbi» deya ta'riflaydi. **Zahiriddin Bobur** esa shayxni «**Hazrati Xoja Ubaydulloh**» tarzida ulug'lagan.

Topshiriq:

- 1) **Matndan o'tgan** zamon fe'llarini ajratib, hozirgi zamon fe'lliga aylantiring.
- 2) **Xoja Ahror Valiy** haqida manbalarda qanday ma'lumotlar keltirilgan?

ALI QUSHCHI

(1403-1474)

Mavlono Aloiddin Ali Ibn Qushchi Samarqandiy-mashhur astronom, **Ulug'bekning** qobilyatli shogirdi, zabardast olim, o'tkir mutafakkir edi. **Ali Qushchining** ilmiy-tabiiy va falsafiy qarashlari muhim ahamiyatga egadir. Uning 16-17 asarlarida orta va **Yaqin Sharq** mamlakatlarida matematika fanining rivojlanishida ta'sir ko'rsatgan "Arifmetikaga oid risola", "Kasr sonlar haqida risola", "Al Muhammadiy risolasi" kabi asarlari bor.

Olim arab, fors tillarini mukammal bilgan. **Ali Qushchi** falsafa, huquq, adabiyot, tarihgga oid kitoblarga ham ko'p sharhlar bitgan.

Topshiriq:

- 1) **Ali Qushchi** qanday sohada izlanishlar olib borgan?

DAVLATSHOH SAMARQANDIY

Davlatshoh Samarqandiy (toliq ismi Davlatshoh ibn Alouddavla Baxtishoh assamarqandiy) (taxm. 1436/37—95) — o'zbek shoiri, adabiyotshunos va davlat arbobi. Otasi Shohruxning nufuzli amirlaridan bo'lgan.

Davlatshoh Samarqandiy zamonasining yirik olimi Fazlulloh Samarqandiy qo'lida tahsil ko'rgan. 1480- yilgacha saroy xizmatida. Umrining oxirlarida saroy va harbiy xizmatlarni tark etib, ijod bilan shug'ullangan.

Turkiy va forsiyda yozgan. Davlatshoh Samarqandiyga shuhrat keltirgan yirik asari "Tazkirat ush-shuaro"dir ("Shoirilar tazkirasi", 1486 yilda yozib tugallangan). Tazkiralar Alisher Navoiyga bag'ishlangan bo'lib, juda ko'p ilmiy-tarixiy manbalar asosida yaratilgan. Asar muqaddima, yetti bob (tabaqa) va xotimadan tashkil topgan. Muqaddimada asarning yozilish sabablari hamda Labid (7-a.), Mutanabiy (915—965), Abu A'lo al-Maariy (973—1058) kabi 10 nafar mumtoz arab shoiri haqida yozilgan, asosiy boblarda esa 10—15-asrlarda Movarounnahr, Xuroson va qo'shni mamlakatlarda yashab ijod etgan 150 dan ortiq shoir va olimlar faoliyati tadqiq etilib, ularning tarjimai holi haqida ma'lumot va asarlaridan namunalar keltirilgan.

Tazkiraning xotima qismida Davlatshoh Samarqandiy bilan zamondosh bo'lgan Jomiy, Navoiy, Xoja Afzaliddin Muhammad, Amir Ahmad Suhayliy, Xoja Shahobiddin Abdulla Marvariid hamda Xoja Osafiylar haqida ma'lumot berilgan. Tazkira 10—15-a. lardagi adabiy jarayon, uning namoyandalari hayoti, ijodini hamda madaniy, ilmiy va tarixiy sharoitni o'rganishda muhim manba.

"Tazkirat ush-shuaro" Hindiston (1887, 1924), Angliya (1901), Tehron (1958, 1960) da to'liq nashr etilgan. Ayrim qismlari rus, ingliz, fransuz, nemis, turk, o'zbek tillariga tarjima qilinib, chop etilgan Davlatshoh Samarqandiy ijodini o'rganish 15-asrda Alisher Navoiy tomonidan boshlangan. Keyinroq ingliz (Braun E.), nemis (Hammer), fors (Muhammad Abbosiy, Muhammad Ramazoniy, Ahmad Gulchin Maoniy), rus (E.Ye. Bertels), o'zbek (N. Mallayev, B. Ahmedov) olimlari Davlatshoh Samarqandiy ijodini o'rgandilar.

Topshiriq:

- 1) Mandan quyidagi jadvalning har bir ustunchasiga matndan 3-5 tadan so'z topib, qo'shimchalari bilan yozing.

Otlar	Sifatlar	Sonlar	Fe'llar	Ravishlar	Olmoshlar

- 2) Hamda bog'lovchisi ishtirok etgan gaplarni ko'chiring.
- 3) Samarqandiy shoir va adabiyotshunos olim sifatida qanday asarlar yaratgan?
- 4) Eng mashhur asari qaysi va kimga bag' ishlangan?

HUSAYNIY (Husayn Boyqaro)
(1438 - 1506)

Taniqli shoir va davlat arbobi. Hirot yaqinida tug'ilgan. 1469 yildan umrining oxirigacha Xuroson podshohi. Uning hukmdorligi yillarida iqtisodiy va madaniy hayot yaxshilangan. Navoiyning maktabdosh do'sti va homiysi. Badiiy ijod bilan shug'ullanib, g'azalnavis shoir sifatida adabiyot tarixida iz qoldirgan. Boburning xabariga ko'ra, devonidagi g'azallari aksariyat bir vaznda (ramali musanmani maqsur) yozilgan.

G'azallarida dunyoviy muhabbatni kuylagan, betakror satrlar yaratgan. "Risola" nomli nasriy asarida Navoiy ijodiga keng va ob'yektiv baho bergan. Husayniy asarlari O'RFASH jamg'armasida saqlanadi.

Topshiriq:

- 1) Bilan, va bog'lovchilari ishtirok etgan gaplarni rus tiliga tarjima qiling.
- 2) Koshiy buyuk matematik va astronom sifatida qanday asoblar yaratgan?

KAMOLIDDIN BEHZOD

(1455 — 1536)

Sharq musavvirlik (rassomlik) san'atida yorqin yulduz bo'lib porlagan allomalardan biri — Kamoliddin Behzod. U o'z zamondoshlari tomonidan musavvirlar peshvosi, muzahhiblar yetakchisi, ustozlari deb e'tirof etilgan. «Ikkinchi Moniy» degan faxriy unvonga sazovor bo'lgan, Yevropada «Sharq Rafaeli» deb tan olingan.

Buyuk musavvir Kamoliddin Behzod Hirotida tug'ilgan, shu yerda o'sib, shu yerda musavvir sifatida shakllangan. Tarixchilarning yozishicha, yosh Behzodni taniqli musavvir Mirak Naqqosh o'z tarbiyasiga olgan. Yosh rassom o'zidan oldin o'tgan musavvirlar an'analari o'rgandi, uni yanada rivojlantirdi, boyitdi, kamolga yetkazdi. Bunda mutafakkir Alisher Navoiyning murabbiylik faoliyati ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Navoiyning kutubxonasida zamonasining yetuk san'atkor (musavvir va xattotlari) ijod bilan band bo'lganlar. Behzod ana shu muhitda kamol topgan. Behzod rassom sifatida tanilgach, Sulton Husayn Boyqaro saroyiga xizmatga chaqirildi.

Ma'lum vaqtdan so'ng saroy kutubxonasining rahbari etib tayinlandi. Keyinchalik «Behzod akademiyasi» deb atalgan bu yerda qizg'in ijod bilan band bo'ldi, ko'plab mo'tabar qo'lyozmalarni yaratishga rahnamolik qildi, ma'lum qismini ziynatlashda shaxsan ishtirok etdi. Bir qator zamondoshlarining (Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Husayn Boyqaro, Shayboniyxon) portretlarini chizdi. 1520-yilda safaviylar shohi Shoh Ismoil Behzodni o'g'liga rasm o'rgatish uchun Tabrizga taklif etadi, keyinchalik o'z kutubxonasidagi barcha kitobat ahli (kotib, naqqosh, muzahhib, jadvalkash, halkor, zarko'b va boshqalar)ga mutasaddi qilib tayinlaydi. Behzod ko'p yillar Tabrizda Sulton Muhammad, Og'a Mirak, Mir Mansur kabi musavvirlar bilan hamkorlikda ijod qildi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra Behzod hayotining oxirida Hirotga qaytgan va shu yerda vafot etgan.

O'z faoliyati va ijodi bilan musavvirlik (miniatyura) san'atining keyingi taraqqiyotini belgilab bergan Behzod o'z zamondoshlari tomonidan yuqori baholangan. Uning asarlarida tabiat jonli, hayot manzaralari aniq, haqqoniy, ishonarli va ta'sirchan tasvirlangan. Chiziqlar nozik, ranglar nafis ishlangan. Portretlarida inson, uning ruhi, qi'yofasi, his-tuyg'ularini aks ettirishga ahamiyat bergan. Sa'diyning «Bo'ston», «Guliston», Fariddin Attorning «Mantiq ut tayr», Nizomiy, Xisrav Dehlaviy, Alisher Navoiylarning «Xamsa», Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» kabi asarlariga miniatyuralar ishlagan. Behzod asarlari bilan bezatilgan qo'lyozmalar O'zbekiston, AQSH, Buyuk Britaniya, Eron, Rossiya va boshqa davlatlardagi kutubxona, qo'lyozma fondlari, muzeylar va shaxsiy majmualarda saqlanadi.

Behzod o'z ijodi va faoliyati bilan sharq miniatyura san'ati xususiyatlarini saqlagan holda, uni yangi ijodiy an'analar, mazmun va yangi mavzular bilan boyitdi. U an'anaviy ma'ishiy lavhalar, uchrashuvlar, jang lavhalari, ziyofat, rasmiy qabul marosimlari, qal'a qamali kabilar bilan bir qatorda masjid qurilishi, ariq qazish, bog' bunyod etish kabi mavzularda asarlar yaratdi. Shuningdek, zamondoshlarining qiyofalari aks etgan portretlar ishladi. Behzod ustoz san'atkor sifatida Hirot va Tabrizda bir qancha shogirdlarni tarbiyalagan.

Qosim Ali, Darvish Muhammad, Maqsud, Muzaffar Ali, Mahmud Muzahhib kabi shogirdlari Behzod an'alarini O'rta Sharqqa yoyib, Behzod miniatyura maktabini shakllantirdilar

O'zbekistonda Behzod an'analari 20-asrga kelib Usto Mo'min (A. Nikolayev), Sh. Hasanova, Ch. Ahmarov, Q. Basharov, T. Muhamedov, T. Sa'dullayev, J. Umarbekov, Sh. Muhammadjonov kabi rassomlar ijodiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Behzod ijodi va merosi keng o'rganilmoqda. Uning nomini abadiylashtirib Kamoliddin Behzod nomidagi davlat mukofoti ta'sis etilgan (1997). Milliy rassomlik va dizayn institutiga Behzod nomi berilgan. Toshkentda Behzod nomidagi memorial bog'ga asos solingan.

Topshiriq:

- 1) Matndan atoqli otlarni ajratib yozing.
- 2) Kamoliddin Bekzod hayoti haqida ma'lumot bering.
- 3) "Bekzod akademiyasi" haqida nimani bilasiz?
- 4) Notanish so'zlar lug'atini tuzing.

XVI-XX ASRDA YASHAB IJOD QILGAN ALLOMALAR

BOBUR ZA HIRIDDIN MUXAMMAD

(1483, Andijon -1530, Agra) – o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili, tarixchi olim, temuriy hukmdorlarning mashhur namoyandalaridan biri, "Buyuk mo'gullar imperiyasi" deb nom olgan va Hindistonning yarmidan ko'pini egallab turgan boburiylar davlatining asoschisi. Otasi Umarshaix Mirzo Amir Temurning evarasi, Fargona viloyatining hokimi bo'lgan. Onasi Qutlug' Nigor xonim Toshkent hokimi Yunusxonning qizi.

Boburning bolaligi asosan Andijon va uning atroflarida o'tdi. U saroy muhitida o'qidi va tarbiya topdi, yoshligidan ilm-fanga, she'riyatga qiziqqa boshladi. Dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan "Bobur" (sher) laqabini olgan. Otasining vafotidan keyin o'n ikki yoshida taxtga chiqadi. 1504 yilda Amir Temur imperiyasini qayta tiklash uchun olib borgan ko'pyillik kurashi kutilgan natijani bermagandan so'ng, Afgon istonga o'tadi va u yerda tarqoq afg'on va turk qabilalarini bo'ysundirib, 1508 yilda o'zini rasmiy ravishda ularning podshohi deb e'lon qiladi. O'z davlatini kengaytirish va mustahkamlash uchun kurashib, Hindistonga vaqti-vaqti bilan hujum qilib, uni jiddiy o'rganib boradi va nihoyat, 1526 yilda Dehli yaqinidagi jangda 12 ming askari bilan 100 mingtacha askar, ikki ming harbiy filga ega hind podshosini yengadi, jangda birinchi marta porox ishlatadi, o'zining o'tkir lashkarboshi ekanligini ko'rsatadi. Bobur o'z davlati poytaxtini Hindistonga ko'chiradi, u yerdagi tarqoqlikka barham beradi, yangi hududlarni bosib olingan yer deb qaramaydi, mamlakat iqtisodi, madaniyati va mavqeini ko'tarish uchun astoydil g'ayrat bilan, keng miqyosda ish olib boradi, olimlar, fozillar va onflarni o'z atrofiga yig'adi, to'rt o'g'li hamda uch qizini shu ruhda tarbiyalaydi.

1525-1530 yillarda u o'zining she'riy ijodini davom ettirdi, o'zbek tili va adabiyotining durdonalaridan biri "Bobumoma" asarini yaratdi. U Hindistonda vafot etdi va vasiyatiga ko'ra, Qobulda dafn etilgan (hozirgi "Bog'i Bobur" ziyoratgohi). Boburning hayoti va ijodi, faoliyati O'zbekiston mustaqilligiga, yurtimizning milliy tiklanish g'oyalariга xizmat qilmoqda. Bobur xalqimizning faxridir.

Topshiriq:

1. Matndan ko'rsatish o'lmoshlarini ajratib yozing.
2. Notanish so'zlar lug'atini tuzing.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodi haqida nimalarni bilasiz?
4. Zahiriddin Muhammad Boburning taniqli asari qanday nomlanadi?

MUHAMMAD SULAYMON O'G'LI FUZULIY

(1498 - 1556)

Muhammad Sulaymon o'g'li Fuzuliy Sharqning mashhur shoiri, ozarbayjon xalqining buyuk mutafakkidir. Fuzuliyning otasi Sulaymonning bir vaqtlar Ozarbayjonning Arash degan joyidan Karbaloga ko'chib borib qolganini naql qiladilar. Fuzuliy 1498 -yilda Iroqning Karbalo shahrida tug'ilgan. Fuzuliy dastlab maktabda, keyin esa madrasada (Bag'dodda) ta'lim oldi, tarix, meditsina, astronomiya, geometriya, mantiq va boshqa fanlar bilan shug'ullangan.

Maktab yoshidayoq she'r yozishni mashq qila boshlagan Fuzuliy mohir va jo'shqin lirik shoir bo'lib yetishdi. Shoirning nomi buyuk Navoiy nomi bilan hamisha yonma-yon kelgan, devoni asrlar osha Navoiyniki bilan bir qatorda maktab-madrasalarda o'qitib kelingan. Darvoqe, uning o'z ustoz Habibiyning qizini yaxshi ko'rib qolganini, unga atab she'rlar yozganini naql qiladilar. Shoir 1556- yilda vabo kasalidan vafot etgan.

Uning o'g'li Fazliy taxallusi bilan she'rlar yozganligi ham ma'lum. Shoir bir she'rida uch til - turk, arab, fors tillarining shuhratini o'z asarlari bilan olamga yoygan uch buyuk dahoni: Abu Nuvo, Nizomiy va Navoiyni tilga olgan. Fuzuliy g'azalga alohida ixlos va muhabbat bilan qaradi, uni iste'dodga mezon deb bildi.

G'azaldur safobaxshi ahli nazar,
G'azaldur guli bo'stoni hunar
G'azal bildirur shoirning qudratin,
G'azal orttirur noziming shuhratin,

- deb yozgan edi shoir. Fuzuliyning juda ko'p g'azallari, shu jumladan

Shifo'yi vasl qadrin, hajr ila bemor o'landin so'r,

Zuloli zavq-shavqin tashnai diydor o'landan so'r

- misralari bilan boshlanuvchi g'azali mashhur. Fuzuliy XVI asr turkiy she'riyatida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan zabardast lirik shoirdir. Shoir vafotining 400 yilligi munosabati bilan 1958- yili devoni, 1968-yilda Xolid Rasul tashabbusi bilan ikki jildlik asarlari nashr etilgan. Asarlari: «Laylo'vu Majnun» (1537, turkiy tildagi doston), «Haft jom» «Anisul qalb» («Qalb do'sti»), «Matla' ul-eti'qod» («E'tiqodning boshlanmasi»), «Rindu zohid» kabi falsafiy dostonlar, «Sixxat va maraz», «Bangu Boda» («Nasha va may»), «Suhbat ul-asmor» («Mevalar suhbatii») kabi majoziy asarlar, «Shikoyatnoma» (nasriy asar) va boshqalar.

Topshiriq:

- 1) Uyushiq bo'lakli gaplarni topib, daftaringizga yozing.
- 2) Matndan notanish so'zlarni yozib, lug'atini tuzing.
- 3) Fuzuliyning hayoti va ijodi haqida gapirib bering.
- 4) Shoyiming 400 yilligi munosobati bilan qanday ishlar amalga oshirildi?

ZEBINISO (1639-1706), DILSHOD - BARNO (1800-1905), ANBAR - OTIN (1870-1915)

Zebiniso Boburning avlodlaridan biri hisoblanadi. U Deli shahrida tug'ilgan. Yoshligida shoira, ma'lumotlikni o'z vaqtida buyuk domlalaridan biri Xofizdan o'rgangan. Shoir va olimlardan tarbiya olgandan keyin u arab tilini, sheriyl toplanini vamusiqiy sa'natni huquqshunoslikni va mantiqni o'rganib, falsafa va tarix fanlariga ishtiyoqi uyg'onadi. Zebiniso atrofidagi dunyosiga qarab, o'sha davrdagi hukumronlik qilgan va odam erkinligiga zid keluvchi omillarga qarshi o'z fikrini bildirgan. Shoiraxalq bilan bog'liqligini his etib „,Garchi men shoh farzandiman. Yuzim mani gadoylarga qaralgan“-dedi. U xalqlar qalbida insoniylikni kuylaydigan, hayot va tabiatni sevuvchi shoira sifatida qolgan. Shoiraning she'riyatleri bobokalonlarning ona yurtiga ham yetib kelib, o'zbeklar ichida ham o'z o'mini topgan. Shoira o'z zaminiga xos fors-tojik tillarida she'r yozgan.

Uning sheriyaletleri Hindistonda, Eronda, Avg'onistonda va O'rta Osiyoda ham mashhur.

Dilshod va Anbar-otin bir-biriga yaqin bo'lgan davrlarda yashagan. Dilshod Istravshanda (Xozirgi Tojikiston O'ratepa qishlog'ida) tug'ilgan. 17 yoshida Qo'qon xonligi Istravshanga hujum qilganda u Qo'qonga surgun qilingan va uni umri o'sha yerda o'tgan. She'riyatda shoira she'riyatda o'z aksini topib, o'zining yurtiga bo'lgan eng ili tuyg'ularini qog'ozga tushiradi. Ikki do'st xalq orasida Dilshod o'zbeklar hamda tojiklar orasida sevimli shoira bo'lgan.

She'riyatning mazmuni 19-asrning yarimidagi she'riy turkumlarga o'xshash bo'lgan.

Hozirgi kunda Dilshoddan lirik asarlar hamda avtobiografiya turiga xos „Ko'chmanchi xalq, tarixi“ asarleri yetib kelgan.

Dilshod xofiz va Navoiylar tahsil olganini g'ururlanib aytardi. Dilshodning lirik asarleri insoniylik, hayotdan mamnun va xalqni sevish haqida ko'p yozgan. Uning asarleri yorqin kelajak haqida orzu-umidlari, she'riyaletleri insonilik buyukligi haqida yozilgan.

Taqdirimga nur yoyilsin mening- bir orzu bilan to'ladir hayot,

Inson taqdiri qo' shig' l kabi, kuylayin men hayot!
Sevishganlar jo' shqinidan yorqinroq, yorug'likdan yorqin hayot,
To'liq guldon kabi, oshib toshibu bu hayot.
Quyosh nuri kabi, tongimiz to'liq bo'lsin hayot!

Hayotdan mamnunlik qirralarini Dilshod shogirdi Anbar-otin she'riyatlarida ham ko'rganmiz. Dilshod boshchiligida Anbar-otin tarixni adabiyotni va yoshlik yillaridayoq o'z iqtidorini she'riyatda qo'llagan. Keyinchalik u demokratik oqim sifatida Muqimiy, Furqat, Avaz va boshqa shoirlar bilan ko'p to'qnashgan.

Anbar-otinning qisqa umri fojiali o'tgan. Uning she'rlari feodal urf-odatlarini xavflarini oshkor qilib, bu hol g'azablantirib, Uni yaxshilab kaltaklashadi. Ikkala oyog'ining paralichi uni butun umrga o'ringa mixlaydi. Ammo uning ruhiyati so'nmaydi va porloq kelajak haqidagi sa'natini davom ettiradi.

Shoiraning adabiy me'rosiga lirik she'rlar, „Qoralar falsafasi“ traktati kiradi. Ichki mantiqiy joylari bilan Anbar-otin san'atlari Dilshod san'atlari bu bir qatorda turib uni rivojlanishi va davomiyligi sanaladi. Dilshod kabi, Anbar-otin O'rta Osiyo Rossiyaga qo'shilganidan so'ng kelajagi buyukligiga ishongan. Dilshod va Anbar-otin davlat boshqaruvini ko'p yomonlagan. Ularning ikkalasida ham satiraga bog'liq she'riyalari bor.

Anbar-otin o'zbeklar harnda ruslar orasidagi do'stona munosabatni kuchayishini juda orzu qilardi. Shoira ma'naviyat g'oyalariga sodiq bo'lib, uni xalqqa kerakligini ta'kidlab o'tgan. U insonlarning teng huquqliligi, sevgi muhabbat, ona yurtiga muhabbati haqida yozgan:

Inson shuni bilishi kerakki,
Vatan ona kabi siypalab demakki.

Zebiniso, Dilshod, Anbar-otin lirikalari mumtoz adabiyot janrida bo'lib, u albatta ko'p adabiyotshunos o'quvchilarida katta his tuyg'u uyg'otadi.

Topshiriq:

1. O'zlik olmoshi ishtirok etgan gaplarni daftaringizga yozing.
2. Matndan sifat so'z turkumiga oid so'zlarni yozib oling.
3. Dilshod Barnoning qanday avtobiografik asari bizgacha yetib kelgan?
4. Zebiniso she'riyati qaysi davlatlarda mashhur?

MASHRAB

Qo'qon xonligida ijod qilgan ulug' insonlardan biri iste'dodli shoir Boborahim Mashrab edi (1640-1711). U Namanganda tug'ilgan. 7 yoshligida xat -savodi chiqqan. 15 yoshidan boshlab tasavvuf ilmini egallay boshlagan. 18 yil davomida dunyoning juda ko'p mamlakatlari kezeb chiqqan.

Mashrab o'z sherlarida hukumron tabaqalarning mehnatkash xalqqa o'tkazgan jabr-zulumlarini, ochko'zlarini, ba'zi ruhoniylarning, eshonlarning avom xalq ruhini do'zah va oxirat azoblari bilan dahshatga solayotganini ayovsiz fosh etadi. Xalqning og'ir ayanchli ahvoriga achinadi. Mashrab bitgan quyidagi satrlar buning dalilidir.

Dili tig'i sitam din porla bo'lg'on xalqni ko'rdim,
Tani dard-u alamdan yora bo'lg'on xalqni kordim.

Mashrab asarlari to'plangan devon haqida manba topilmagan. Uning "Devoni Mashrab", "Devonayi Mashrab", "Eshoni Mashrab" nomlari ostida xalq orasida tarqalgan qo'lyozma va toshbosma shaklidagi qissalari qolgan. Mashrab dinga shak keltirganlikda ayblanadi va 1711-yil g'animlarining ig'vosi bilan Balx hokimi Mahmudbiy Qatag'on tomonidan o'limga hukum etiladi.

Topshiriq:

1. Matni rus tiliga tarjima qiling.
2. Matndagi notanish so'zlar lug'atini tuzing.

HUVAYDO

Huvayo taxallusi bilan she'r yozgan va keng omma orasida ma'lum bo'lgan shoimning asl nomi Xo'ja-Nazar G'oyib-Nazar o'g'lidir. Huvaydoning qaysi yilda tug'ilgani ma'lum emas, u 1780 yilda vafot etgan.

Huvaydo Farg'ona vodiysidagi Chimyon dunyoga keldi. Maktabda va tahsilini olgach, o'zi maktab ochdi va uzoq yillar davomida dars berish bilan mashg'ul bo'ldi hamda kosibchilik ham qildi.

Huvaydo she'rlar devoni bir necha marta tosh bosmada nashr qilingan. Ularning ichida shoimning nabirasi tashabbusi bilan Shohmurod kotibga ko'chirtirilib, 1909 yilda nashr qilingan nusxasi eng e'tiborlidir.

Huvaydoning she'riyatining hamma asosiy shakllarida ijod etdi: g'azal, masnaviy, ruboiy va hokazo.

Huvaydoning ko'p asarlarining tili juda sodda, mazmundordir, iboralari va fikrlari o'yinoqi hamda jo'shqindir. Shoira fantaziya va rang-baranglik zo'r.

Huvaydo ning dunyoqarashi ko'p jihatdan juda murakkab va ziddiyatlidir. U hamisha yer bilan osmon orasida ikkilanadi: goh yerdan xafa bo'lib osmonga yuz o'giradi, osmonda osudalik, haqiqat, baxt topmoqchi va topganday bo'ladi, mistikaga beriladi, goho yana yer go'zalligi, real hayot jozibasi uni o'ziga tortadi, yerga tushiradi, yer bilan chambarchas bog'laydi.

Huvaydo ning xudoga sig'inish, toat va ibodat qilishga chaqiruvchi noto'g'ri fikrli she'rlari bilan bir qatorda jannat va undagi hurlarga, muqaddas havzi kavsarga til tegizuvchi, bularning hammasidan real yor visolini yuqori qo'yuvchi asarlari ham mavjuddir.

Bunday holat Huvaydo yashagan davrdagi hokim-g'ayri insoniy va juda murakkab, ziddiyatli sharoitlarda butunlay tabiiy edi.

Shoir o'z davrining imtiyozli tabaqa ahllarining qabihlik va razilliklarini, ochko'zlik va aldanchiliklarini, inson nomiga isnod keltiradigan ishlar bilan mashg'ul bo'lishlarini, oltinni insondan yuqori qo'yishlarini bir necha masalalarda ochadi va tanqid qiladi. Zamondan achchiq uqubatlar chekadi.

Shuning uchun ham shoir, bir nafas ham shod yashamaganligidan, g'addor zamona va zolim falakning zulmidan faryod qilib zorlanadi:

Huvaydo ayladi zolim falakni zulmidin ming dod,
Manga qolganda ul zolimni charxi kaj ravon bo'ldi...
Boqsam bu jahonda hamma da dardu alam bor,
Har odaminig ko'nglida bir zaylida g'am bor...

Ziddiyatli k Huvaydo ijodida keng o'rin olgan bo'lsa-da, har holda real insoniy his siyotlarni tarannum qilish ustun turadi.

Topshiriq:

1. Matndan sifat so'z turkumiga oid so'zlarni topib yozing.
2. Huvaydo ijodida qanday mavzular tarannum etilgan?

NODIRA

Shoira Nodira 1790 yilda Andijonda tug'ildi. Uning asli ismi Mohlar bo'lib, u o'z she'rlarini dastlab «Komila» so'ng «Nodira» taxalluslari bilan yozgan, keyinchalik xalq orasida «Nodira davron» deb tanilgan edi. Nodira ham yuqoridagi shoirlar bilan zamondosh edi. U Andijonlik dafa oqsoqol Rahmonqulbek deganning qizi bo'lib, 14 yoshidayoq o'zining o'tkir aqli, bilimdonligi, donoligi va ajoyib xusni bilan butun Farg'onaga ovozasi ketgan edi. Nodiraning daragini eshitgan Marg'ilon

hokimi 16 yashar Umarbek unga kishi qo'yadi. Rahmonqulbek rozilik bermagach, bu ishga Umarbekning akasi -Farg'onaxoni Olimxon aralashib Nodirani o'z ukasiga olib beradi.

Oradan ko'p vaqt o'tmay, xalqqa qilgan jabr-zulmi bilan «Zolim xon» deb nom chiqargan Olimxon qo'shni xonliklar yeriga bosqinchilik urushi qilib turgan bir paytda xalq talabi bilan o'z lashkarlari tomonidan otib o'ldiriladi. Akasi o'rniga taxtga chiqqan Umarxon Marg'ilondan poytaxt- Qo'qonga kelgach, Nodirani ham saroyga olibkeladi.

Nodira saroyda yashar ekan, hamisha o'qish, o'rganish va ijodga berildi. U hayotni kuzatib bordi va ijodini turmush taasurotlari bilan bog'ladi.

Ayollar hayotidagi fojialarning sababi- xotin-qizlarning erksiz, chorasizligidan, ba'zi erkaklarning g'ayri-insoniy harakatlaridan, muhabbatni bilmaslik va vafosizlikdan deb bilgan Nodira, zo'r berib vafodorlik va muhabbatni tashviq qildi. U ishq- muhabbat mavzuyi takror-takror qalamga olib, vafo va muhabbatga insonning eng olijanob fazilati sifatida yuksak baho berdi.

Olam elida vafo topilmas.

Bu gavhar erur jahonda noyob:

Muhabbatsiz kishi odam emasdir,

Gar odamsan muhabbat ixtiyor et.

Kirib, e Nodira olam eliga

Muhabbat shevasini oshkor et!

Nodira xotin-qizlarni xo'rlayotgan va kamsitayotgan din vakillariga qarshi o'z fikirini ochiqroq aytgan oldi, dini qul qilib undan o'z haromxo'rliklari yo'lida foydalanuvchi zohidlar va shayxlarning butun kirdikorlarini, riyokorliklarini ochib tashladi. Ularning hamma so'zi aldamchilikdan, ochko'zlikdan, tama'girlikdan iborat deb tushuntirdi.

Riyou, hirsu tama' savtidur taronai shayx,

Eshitmagum. hama afsun erur fasonai shayx.

Nodira malika bo'lishga qaramay, behad faryod chekdi. Bu faryod-fig'onlar bir tomondan saroy hayotining ko'ngilsizligidan bo'lsa, ikkinchi tomondan, saroy tashqarisidagi ayanch ahvolda kun kechirayotgan xalqqa achinish edi. O'z hayotidagi ayrim ko'ngilsiz hodisalar va xalqning dardi-alamlari u istasa-istamasa uning ijodiga ta'sir eta boradi. Bu ta'sir Nodira ijodini xalq bilan bog'ladi.

Charx elni giriftori g'amu dom ham aylar
Bisyor j afolar q ilibon rahm kam aylar.

Nodira hayotda ham ijodda ham o'tkir fahm-farosatlik, ziyrak va o'sha davr adabiyotida traditsiya bo'lgan mushoirachilikda ham hozir javob san'atkor edi. Uning mushoiralari ko'pincha Amir Umarxon bilan bo'ldi. Bu mushoiralardagi javoblarda ham Nodira sotsial hodisalarning mohiyatini ochadi. Bir mushoirada Nodira Umarxonning:

Nega arbobi xirad ahli junundin ori bor? ya'ni nega aqlililar jinnilardan or qiladilar? - bergan savoliga Nodira:

Kim bul ar uryon, olarning jubbau dastori bor. Ya'ni: bular och-yalang'och, ularning esa, kiym va salalari bor, ular yuqori tabaqa kishilar, deb javob qiladi.

Nodirashenrlaridahamboshqashoirlardabo'lganikabitematiktorlik. saroytasirigaberilishvashe'riytuzilishidakamchirliklarbor. Bu kamchilik va nuqsonlar uning hayoti va ijodiy muhiti uchun tabiiydir.

Amir Umarxon vafotidan keyin uning 14 yashar o'g'li Ma'dali taxtga o'tirgach, Ma'dalining yoshligi tufayli davlat ishlari asosan saroy ahli qo'lida bo'lib, bu davrdagi maclaniy va adabiy ishlarga shaxsan Nodiraning o'zi rahbarlik qiladi. Nodira masjid-madrasalar, hammom va karvon saroylar qurdiradi, ilm va ma'rifatni yoqlaydi. Har yordan olimlar, yozuvchilar yig'ib, turli ta'rixiy va adabiy kitoblarni yozdiradi. Qo'qonda katta bir kutubxonani tashkil etadi. O'z zamonining kambag'al shoirlariga in'onlar berib, ularni ma'naviy jihatdan qo'llab tutadi. Uning bu progressiv harakatlari 1842 yil Qo'qonga bostirib kirgan Buxoro amiri Nasrulloning hujumi bilan bartob bo'ladi. Bir kazinani bahonasi bilan boshlangan bu urushda Amir Nasrullo g'olib kelib, yurtni va xalqni talaydi. Necha yuzlab gunohsiz kishilarni qilichdan o'tkazadi. Ma'dali va uning o'g'li Muhammad aminni jallodga topshiradi. Jallod ularni o'ldirishga tayorlanib turganda, oppoq sochlari to'zilgan, parishon holda Nodira paydo bo'ladi. U begunoh 3 yashar nabirasini quchoqlaydi va Nasrulloqarab shunday xitob qiladi:

Ey zabardasti zerdast ozor,
Senga ham keladi budek bozor.

Amir Nasrulloning buyrug'i bilan Nodira, uning o'g'li Ma'dali va nabirasi Muhammad Aminni jallod kudasiga keltiradilar. Jallod avval Nodiraning sochini qirqadi. Keyin nabirasi, o'g'li va har uchovlarning qo'llarini kesadi. So'ng oyoqlarini qirqadi va oxiri uchovlarning baravar kallalarini oladi.

Nasrullo Nodiraning qiymalangan jasadini xalq oldiga chiqarib tashlaydi va 7 kungacha ko'mmay, shunday qoldirishga buyuradi. Xalq o'z kuychisi Nodira jasadi ustida motam tutadi va yashirincha dafn etadi.

Nodira shu xilda feodal tuzumning dahshatlari va mash'um hayotning fojialari bilan halok bo'ldi. U o'z mavqei va ijodi bilan o'zbek xalqining sevimli shoiralari qatorida katta hurmatga sazovor bo'ldi, u devon tuzgan yetuk shoira edi. Uning o'zbekcha va forscha yozilgan chiroyli g'azallari, muxammaslari adabiyotimiz sahifalarida katta o'rin tutajakdir.

Xullas, shuni aytish kerakki, bu har uchala shoira ham o'z davrining iqtisodiy voqealariga bo'lgan munosabatlari bilan demokratik adabiy yo'nalishga yaqinlasha borgan bo'lsalarda, demokrat darajasiga ko'tarila olmagan edilar. Lekin ular ayol bo'lganlari holda, o'sha davr sharoitida bilimdon, atoqli qalam sohibi, o'tkir aql, iroda, chuqur muhokama egasi bo'lib tanilishlari va ayrim yetuk fikrlar bilan chiqishlarining o'ziyoy katta hodisa edi. Bu hodisa- ayollarga qaratib aytilgan "sochi uzun, aqli qisqa" degan feodal-diniy aqidalami puchga chiqaruvchi real fakt sifatida ham katta hodisa edi. Ular shu mavqedagi ijodiyotlari bilan o'zbek mumtoz adabiyotimizdan o'zlariga alohida bir sahifa ochdilar. Bu sahifa doim mazkur shoiralarni eslatib, ularga nisbatan hurmat va muhabbat uyg'otib turadi.

Topshiriq:

1. Matndan uyushiq bo'lakli gaplarni topib daftaringizga yozing.
2. Matndan qo'shma fe'llarni ajratib yozing.
3. Shoira hayotiga oid ma'lumotlarni aytib bering.
4. Nodira ijodida qanday mavzular tarannum etilgan?

NODIRABEGIM HAQIDA RIVOYAT

Qo'qon xoni shoir va fuzalo Umarxon bilan uning umr yo'ldoshi shoira va oqila Nodirabegim juda inoq, ahil yashar ekanlar. Bir-birlarini qattiq sevishganidan gap-so'z, savol-javobni she'r bilan qilishar ekanlar. Kunlardan bir kun Umarxon kechki bazmi jamshiddan mastligi bir-muncha me'yoridan oshgan holatda kelibdi. Shoir, fuzalo va xonning tunda ichib, sarmast yurishlarini ko'rgan Nodirabegimdek dono malikaga bu ahvol ma'qul tushmay tanbeh beribdi. Shunda shirakayf Umarxonning jahli chiqib:

-Begim, biz bir - birimizni tushunmaydigan ko'rinamiz. Men shunday qarorga keldim; Saroydan hohlaganingizni olib, tong sahar ota-onangiznikiga jo'nang.

Nodirabegim Umarxonning aytgan so'zlaridan qaytmaydigan, bir so'zlilikini bilganligidan tunni tongga yetkazguncha g'am-qayg'uda istirob chekibdi. Ketay

desa, Umarxon yurtga xon, ulug' boshini ham qilib, ikki dunyoda orqasidan borib olib kelmaydi. Ketmasdan saroyda qolay desa, aytilgan so'z-otilgan o'q. Qolaversa, xon amri vojib... Shunday og'ir sarosima bir holatda malika uzox o'ylab qolibdi. Nodirabegim darrov qirq kanizlarini birma bir uyg'otibdi. Honarabaga tulpor otni qo'shtirib, uni nikoh kunlarida yasatilganiday yasattiribdi, eng yaqin kishilari yordamida bo'za ta'sirida qattiq uyquda yotgan Umarxonni tashqariga olib chiqib, aravaga solingan joyga yotqizibdi. So'ngra Andijon qaydasan, deb ota-onalari uylari tomon ravona bo'libdi.

Yo'l yarimlab qolganda aravalarning taqir-tuquri otlarining dupur-dupuri-yu, kishnashlaridan uyg'onib ketgan Umarxon hayron bo'libdi. Keyin tepasida kulum surab o'ziga termulub turgani go'zal Nodirabegimga ko'zi tushubdi. Hayron bo'lib, malikadan so'rabdi:

Malikam bu ne shovqin, bizga yo'l bo'lsin? Qaysi muzofattamiz o'zi?

Xonning sovollariga Nodirabegim tabassum bilan:

Andijonga yaqinlab qoldik, begim. Andak sabr qilsangiz, yetamiz – debdi.

Nechuk, ne sababdan Andijonga?! – taajjub bilan so'rabdi Umarxon. Shunda Nodirabegim odob bilan:

Begim, bir qoshiq qonimdan kechsangiz aytay. Oramizda biroz tushunmaslik sodir bo'lib, menga: "Saroydagi hohlaganingizni olib, o'zingizga yoqqan, ma'lum bo'lgan, ko'nglingiz hush ko'rgan narasalarni oling – da, tong-sahar bilan otonagiznikiga jonang, - dedingiz. Mening esa saroyda...Sizdan boshqa hech qanday boyligim ham, davlatim ham, shon-shavkatim ham yo'q. Shu boisdan erta tongdan ana shu men uchun har qanday boylıkdan ortiqroq, duru gavhardan a'loroq, hayot – mamotim, borlig'im bo'lmish sizni olib, ota-onamnikiga, Andijonga ketyapman, - debdi. Umarxon tepasida ta'zim bajo keltirayotgan malikasining donoligi va aql-idrokiga qo'ib bo'lib, tan berib: Mendan aqil qochibdi, malikam. Mening ham sizdan boshqa na davlatim va na shon-shuhratim bor. Siz men uchun, meni avf etgaysiz, debdi. Xon shunday ot boshini Qo'qonga burushni aytibdi.

Topshiriq:

1. Rivoyatni o'qing. Uni so'zlab bering.
2. Matndagi notanish so'zlar lug'atini tuzing.

MUHAMMADRIZO OG'AHİY

Ogahiy (taxallusi; to'liq ism-sharifi Muhammadrizo Emiyozbek o'g'li) (1809.17.12, Xiva yaqinidagi Qiyot qishlog'i — 1874.14.12) — shoir, tarixchi, tarjimon. Mirob oilasida tug'ilgan. Xiva madrasalarida tahsil ko'rgan. Arab, fors, turk

tillarini puxta egallagan. Xorazmning mashhur shoir va olimlari, adabiyot muxlislarining suhbatlarida ishtirok etgan. Sharq klassiklari asarlari, ayniqsa, Navoiy ijodini qunt bilan o'rgangan.

1829 yilda amakisi va ustoz Munis vafot etgach, Xiva xoni Olloqulixon (1825—42) Ogahiyni Munisning o'rniga mirob etib tayinlagan. Shu davrdan e'tiboran Ogahiy xalq hayoti va saroy ishlari bilan shug'ullangan. Qizg'in ijtimoiy-siyosiy mehnat bilan mashg'ul bir paytda otdan yiqilib, oyog'i «shakarlang» (shol) bo'lib qolgan (1845). 1857 yildan miroblik vazifasidan iste'fo bergan. Umrining oxirigacha moddiy muhtoj, g'amgin, kasalmand ahvolda kun kechirgan. Ogahiy xalq orasida ko'proq lirik shoir sifatida mashhur. Umrining oxirgi yillarida tuzgan lirik kulliyoti — «Ta'viz ul-oshiqin» («Oshiqlar tumori», 1872) bizgacha to'la yetib kelgan. Devon an'anaviy tartibda tuzilgan, 470 g'azal, 3 mustazod, 89 muxammas, 5 musaddas, 2 murabba, 4 musamman, 4 tarje'band, 7 qit'a, 80 ruboiy, 10 tuyuq, 1 mulamma, 4 chiston, 2 muammo, 4 masnaviy, 1 bahri tavil, 1 munojot, 1 oshiq va ma'shuq savol-javobi, 20 ta'rix, 19 qasida — jami 18000 misradan iborat. Devonga «Ash'ori forsiy» nomi bilan Ogahiyning fors tilidagi 1300 misra she'ri ham kiritilgan. Devondagi asarlar mazmun-mundarijasi markazida ishq mavzui turadi. Ogahiy ijodining mavzu doirasi keng. Ammo u qaysi mavzuga murojaat qilmasin, ishqni chetlab o'tolmaydi. Ishq uning qalamida mavzuni yoritishda, g'oyani ilgari surishda asosiy badiiy vosita; she'riyatida ishq — iymon, e'tiqod, vatan, zakovat timsoli kabi lirik qahramonning o'y-kechinmalari, faoliyati, dunyoqarashini harakatlantiruvchi kuch. Ogahiy devonida zamon va zamondoshlari tasviri ham katta o'rin egallagan. Shoir o'zi yashab ijod etgan murakkab davrni mahorat bilan badiiy umumlashtirganda, zamon va uning ahliga munosabat bildirganda, baho berganda, insonparvarlik, xalqparvarlik nuqtai nazaridan yondashgan.

Ogahiy janr imkoniyatlariga ijodiy yondashib, ulami takomillashtirgan: o'zigacha bo'lgan 7—8, 10—12 baytli g'azal yozish tartibini 23 baytgacha yetkazgan, mustazod janrining qo'sh ortima misrali yangi shaklini kashf etgan.

Shoir aruzning juda ko'p bahrlaridan foydalangan. Uning g'azallari «Shashmaqom»ning hamma kuylariga tushadi. Xorazm xalq ohanglariga mos keladi.

Ogahiy «Riyoz ud-davla» («Saltanat bog'lari», 1844), «Zubdat ut-tavorix» («Tarixlar qaymog'i», 1845 — 46), «Jome' ul-voqeoti sultoniy» («Sultonlik voqealarini jamlovchi», 1857), «Gulshari davlat» («Davlat gulshani», 1865), «Shohidi iqbol» («Iqbol guvohi», 1872) va boshqa tarixiy asarlarida Olloqulixon, Rahimqulixon (1843—46), Muhammad Aminxon (1846 — 55), Sayid Muhammadxon (1856—64), Muhammad Rahim II (1864—1910) hukmronligi davrida Xorazmda yashagan o'zbek, turkman, qoraqalpoq, qozoq xalqlarining tarixi, madaniy va ijtimoiy hayoti, Xiva xonligining boshqa xonliklar bilan munosabati va boshqa tarixiy voqealar aks etgan.

Ogahiyning yuksak insonparvarlik ruhi bilan sug'orilgan g'oyalari xon va shoir Feruzning siyosiy-ma'rifiy tarbiyasiga ta'sir qilgan. U tarixchi olim sifatida Xiva xonlariga, yirik tarixiy shaxslarga bag'ishlab qasidalar yozgan. Ogahiyning «Qasidai nasihat» asari Feruzga bag'ishlangan. U o'z nasihatlarida saltanatni boshqarishning yo'l-yo'riqlarini ko'rsatadi, mamlakat va xalqni adolat bilan idora etish yo'llarini belgilab beradi. Qasida Masnaviy janrida yozilgan bo'lib, unda shoiming siyosiy-ma'rifiy qarashlari yorqin aks etgan. Ogahiy fikricha, har qanday davlat boshlig'i hokimiyatni mustahkamlash uchun barcha ijobiy fazilatlarga ega bo'lishi lozim.

Podshoh himmatli, shijoatli, adolatli, g'ayratli, saxovatli, hayoli, sof niyatli, madaniyatli, ahamiyatli, kambag'alparvar bo'lishi zarur. Hukmdor shu fazilatlarga ega bo'lsa, uning hokimiyati kamol topadi, mamlakati farovon bo'ladi, degan fikrni ilgari suradi. Ogahiy davlatni boshqarishning yo'llarini ham ko'rsatib o'tgan. U ayshishratdan, fitna va g'iybatdan, g'aflatdan, yalqovliqdan, zulm-razolatdan, chaqimchilikdan, molparastlikdan uzoq bo'lishi kerak.

Feruz Ogahiyning davlatni boshqarish to'g'risidagi maslahatlariga quloq tutgan, uning hikmatli baytlarini marmar toshlarga yozdirib, arzxonalarga qo'ydirgan, ko'p ezgu ishlarni amalga oshirgan. Shu bois ham Ogahiy tarixiy asarlari badiiy nasr sifatida hamda 19-asr Xorazm voqeligini haqqoniy aks ettiruvchi nodir tarixiy hujjatlar sifatida qimmatlidir. Ogahiy «Ravzat us-safo» (Mirxond), «Tarixi jahonkushoyi Nodiriy» (Muhammad Maxdiy Astrobodiy), «Badoe' ul-vaqoe'» (Z. Vosifiy), «Miftoh ut-tolibin» (Mahmud binni Shayx Ali G'ijduvoniy), «Tabaqoti Akbarshohiy» (Muhammad Muqim Hirotiy), «Tazkirai Muqimxoniy» (Muhammad Yusuf Munshiy), «Ravzat us-safoyi Nosiriy» (Rizoqulixon Hidoyat), «Axloqi Muhsiniy» («Koshifiy»), «Qobusnoma», «Zubdat ul-hikoyot», «Sharhi daloil ul-hayrat» (Muhammad Voris), «Guliston» (Sa'diy), «Yusuf va Zulayho» (Jomiy), «Shoh va gado» (Hiloliy), «Haft paykan» (Nizomiy) va boshqa tarixiy-badiiy asarlarni fors tilidan o'zbekchaga tarjima qilgan. Ogahiy «Haft paykan»ni nasriy yo'l bilan, «Guliston»ni qisqartirib, keng kitobxonlarga tushunarli qilib tarjima etgan. «Yusuf va Zulayho» hamda «Shoh va gado» dostonlarini esa baytma-bayt tarjima qilib (kirish qismidan tashqari), aniq ijodiy tarjima namunasini yaratgan.

«Miftoh ut-tolibin» (inv. ?8473), «Ravzat us-safoyi Nosiriy» (D-125), «Tabaqoti Akbarshohiy» (TNS—106), «Tazkirai Muqimxoniy» (TNS—105), «Firdavs ul-iqbol» (S—571), «Shohidi iqbol» (S—572), «Yusuf va Zulayho» (TNS—117), «Ta'viz ul-oshiqin» asarlarining qo'lyozma nusxalari Toshkent, Dushanba va Sankt-Peterburgda saqlanadi. «Zafarnoma» (Ali Yazdiy), «Bahoriston», «Salomon va Ibsol» (Jomiy), «Hasht behisht» (Xusrav Dehlaviy) asarlarining Ogahiy tarjimasi hamuzgacha topilmagan.

«Ta'viz ul-oshiqin» Xivada toshbosmada nashr etilgan (1905—09). O'zbekistonda ko'chalar, maktablar, Xorazm viloyati musiqali drama va komediya

teatri, istirohat bog'i va boshqa muassasalarga Ogahiy nomi berilgan. Qiyot qishlog'ida Ogahiy bog'i tashkil etilib, sho'iming uy-muzei ochilgan; muzey oldida Ogahiyga haykal o'rnatilgan.

Topshiriq:

1. Matndan fallarning ortirma, o'zlik va majhul nisbatlar kabi shakllarda kelganlarini alohida – alohida ko'chiring.
2. Matnda sinonim so'zlarni aniqlang va daftaringizga yozing.
3. Ogahiy hayoti va ijodi haqida qanday ma'lumotlarga egasiz?
4. Ogahiyning tarixiy qimmatga ega asarlarini ayting.

BEHBUDIY MAHMUDXO'JA

(1875-yil. Samarqand – 1919-yil, Qarshi) – ruhoniylar oilasida tavallud topgan, eski maktab va madrasada o'qigan, qozi-onalarda mirzolik va muftilik qilgan. Shu boisdan ba'zi maqolalariga "Mufti Mahmudxo'ja Behbudiy" deb imzo chekkan. Arabiston, Misr, Turkiya singari Sharq mamlakatlariga safar qilgan (1900–1914), shuningdek, Qozon va Ufaga (1903–1904) borgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy Turkistonda yangicha "usuli jadid" maktablari zarurligini nazariy asoslagan va ularni tashkil etishga yo'naltirilgan katta ishlarga rahnamo bo'lgan. Bunday maktablar uchun u yuzdan ortiq darsliklar va qo'llanmalar yozib, chop ettirgan: "Muntaxabi jug'rofiyayi umumiy" (Qisqacha umumiy jug'rofiya), "Kitobatul-atfol" (Bolalar maktablari), "Muxtasari tarixi islomiya" (Islom qisqacha tarixi), "Amaliyoti islom" (Islom amaliyoti), "Madxali jug'rofiyayi umroniy" (Aholi jug'rofiyasiga kirish), "Muxtasari jug'rofiyayi Rusiya" (Rossiya qisqacha jug'rofiyasi) va boshqalar shular jumlasiga kiradi.

Mahmudxo'ja Behbudiy Turkistonda jadidchilik harakatining asoschisi va karvonboshisidir. U davr taqozosi va ehtiyoji o'rtaga tashlagan masalalar va muammolarni hal etish yo'llarini shakllantirishda taniqli taraqqiyparvar ziyoli, olim, jamoat arbobi Ismoil Gaspralining (Qrimdagi Gaspra shaharchasidan, ruschada - Gasprinskiy) ilg'or g'oyalarini keng tarqatuvchilardan biri bo'ldi. Shu maqsadda Behbudiy 1913 yilda "Samarqand" gazetasini va "Oina" jurnalini chiqara boshladi. "Oina" o'lkada chiqarilgan o'zbek tilidagi birinchi jumal edi. "Samarqand" gazetasi 45-sonidan keyin moddiy tanglik sababli to'xtadi. 1913 yilda chop etilgan "Padarkush" pyesasi bir yildan keyin Toshkentda "Turon" trupпасi tomonidan sahnalashtirildi va muallifga katta shuhrat keltirdi.

Mahmudxo'ja Behbudiy faoliyati va unga bog'liq dunyoqarashida quyidagi uch qoidani olg'a surdi: 1) zamon talablaridan kelib chiqib ish ko'rish; 2) millat

taqdiri va istiqbolini belgilovchi milliy kadrlarni yetishtirish; 3) milliy biqlikdan chiqib, dunyo miqyosida fikrlay oladigan, chet ellar bilan siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy munosabatlar va muloqotlarda jahon andozalari darajasida ish yuritadigan millatga aylanish. O'tgan asr boshlarida ilgari surilgan bu qarashlar hozirgi davrga hamohangdir va bu narsa ulug' siymo naqadar uzoqni ko'ra bilganidan dalolat beradi.

Behbudiy 1917- yildagi to'ntarishni qabul qilmadi. Biroq u yangi ijtimoiy muhitga moslashishga majbur edi: 1918 -yilda Samarqandda tuzilgan "Musulmon ishchi va dehqon sho'rosi"da maorif komissari lavozimida ishlay boshladi. U bevosita maktablarni tashkil etish, o'quv tizimini isloh qilish, darsliklar yaratish imkoniyatiga ega bo'ladi. Xuddi shu davrda "Yangi hisob" darsligini yozib nashrdan chiqaradi.

Mahmudxo'ja Behbudiy jamiyatni tabaqalab, proletariat-yo'qsullar g'oyasi asosida hayotga yondoshishga qarshi chiqdi. Aksincha, u birlashgan "Muttahid front" g'oyasini bayon qilar ekan, "ulamo ila ziyoli va taraqqiyparvarlarimiz, boy va avomimiz birlashib, dinu millat va Vatanning rivoji uchun xizmat etsak", deydi.

Mahmudxo'ja Behbudiy dahosi shu qadar o'tkir bo'lganki, u deyarli yuz yil muqaddam mustaqillik tufayli biz endilikda hal eta boshlagan vazifalarni belgilab bergan edi. Jamiyatdagi qora kuchlar allomani ko'rolmasdi: 1919-yilda Buxoro amiri uni "bolshheviklarning ayg'oqchilaridan" deb aybladi, uning josuslari Mahmudxo'ja Behbudiyi Qarshi shahriga keltirib pinhona qatl etdilar.

Buyuk ma'rifatparvarning g'oyalari, faoliyati tarixda qoldi va orzu-umidlari mustaqillik sharofatidan ro'yobga chiqmoqda.

Topshiriq:

1. Matndan sonlarni aniqlab turini ayting.
2. Xizmat qildi, olib bordi qo'shma fe'llarini shaxs-sonda tuslang.
3. Boburning eng mashhur asari, o'zbek adabiyotining durdonalaridan biri qanday nomlanadi? Unda qanday ma'lumotlar keltirilgan.
4. Uning g'azallaridan qanday mavzular kuylangan.

FITRAT

Abdurauif Abdurahim o'g'li Fitrat 1886 yilda Buxoro shahrida tug'ilgan. "Fitrat" uning adabiy taxallusi bo'lib, tug'ma tabiat, tug'ma iste'dod, porlamoq ma'nolarini anglatadi. Uning otasi savdogarchilik bilan shug'ullangan dindor, o'qimishli shaxs bo'lgan, onasi Mustaf bibi nozikta'b, savodli ayol bo'lib, asosan farzandlar ta'lim tarbiyasi bilan shug'ullangan. Fitrat dunyoqarashining shakllanishida, uning badiiyat olamiga yaqinlashuvida onasining o'mi katta bo'lgan.

Fitrat dastlab eski maktab va Mir Arab madrasasida ta'lim olib, 1909 yili, "Jamiyati xayriya"ning ko'magida, Rossiya shaharlari orqani Istanbulga o'qishga boradi. U yerda Istanbul dorilfununining va'zxonlik kulliyotida tahsil oladi. Istanbulda tashkil etilgan "Buxoro ta'limi maorif jamiyati"ning faol ishtirokchilaridan biriga aylanadi. Shu bilan birga, turk inqilobchi yoshlari harakatiga ham aralashadi va bu faoliyatini keyinroq o'z vatanida, yosh buxoroliklar jamiyatining inqilobiy kurashida davom ettiradi.

Fitrat 17 yoshidan boshlab jiddiy ilmiy-ijodiy ish bilan shug'ullanadi. Uning asarlari 260 bosma taboqdan ziyod ilmiy merosini tashkil etadi. Bu asarlar adabiyotshunoslik, tilshunoslik, tarix, falsafa, dinshunoslik, sharqshunoslik, etika, estetika, musiqa, shaxmat, melioratsiya, geodeziya kabi bilim sohalariga bag'ishlangan bo'lib, ular Fitratning qomusiy tafakkur va aql egasi bo'lganligidan darak beradi. Uning dastlab yaratilgan "Munozara" (1909), "Hind sayyohi" (1911), "Rahbari najot" (1915) asarlari nafaqat badiiy va diniy, balki, ijtimoiy va fansaffiy, ma'rifiy va axloqiy tusdagi asarlar edi. Ularning mohiyatida jadidchilik g'oyalari yotar edi. Bu asarlarda xalqning o'tmishi va kadriyatlarini haqida qayg'urish, tutqun va targ'un millatning istiqbolini yoritish haqidagi g'oyalar asosiy o'rin egallaydi. Fitrat, keyinroq yozilgan "Sharq siyosati" (1919), "Sharqda inglizlar", "Turkistonda ruslar" publitsistik maqolalarida istilo siyosatining sabab va oqibatlarini chuqur nazariy mushohada etgan, bu siyosatning turli xalqlar va millatlar hayotidagi ta'siri, salbiy oqibatlarini ravshan ko'ra olgan, unga baho bera olgan yirik arbob sifatida fikr yuritadi.

Fitrat Petrograd dorilfununining Sharq fakultetida ma'ruzalar o'qib yurgan kezlari, o'zbek olimlaridan birinchi bo'lib, professor unvoniga sazovor bo'lgan. U Britaniya ensiklopediyasi sahifasida o'zbek faylasuf olim sifatida qayd etilgan adibdir. Fitrat o'zbek mumtoz adabiyotini o'rganish va targ'ib etishda, o'zbek mumtoz musiqasi va san'atini o'rganish, "Shashmaqom"ni notaga tushirishda jonbozlik ko'rsatgan. Uning har bir asari millat merosini qayta tiklash va milliy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan, milliy istiqbol va mustaqil taraqqiyot konsepsiyalarini bayon etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

O'z ilmiy va amaliy faoliyati jihatidan keng va serqirra ijod etgan olim va millatparvar Fitrat 1937 yil da mash'um qatag'on siyosatining qurboni bo'ldi.

Bolsheviklarning Rossiyada sotsialistik inqilob g'alaba qozongan taqdirda mamlakatda milliy masalani oqilona va odilona hal qilamiz, deb tuzgan dasturlari aslida ezilgan va har jihatdan kamsitilib kelingan xalqlarni sotsializm tuzog'iga tushirish rejasi ekanligini Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy va o'nlab, yuzlab boshqa yosh ziyolilar hamda mutafakkirlar tushunib, anglab ulgurmadilar. Ularning fojiasi va istibdod tuzumining yanada mustahkamlanishi o'sib kelayotgan o'zbek ilmiy, ijtimoiy-siyosiy boradagi ziyolilarning ko'pchiligini biqinishga, ochiq va erkin ijodiy

hayotdan o'zini chetga olishga, og'ir, shafqatsiz vaziyatlarga moslashishga, xayolida bir fikr, so'zlaganda boshqa fikr aytishga majbur etdi. Yangi Fitratlar va Cho'lponlarning yuzaga chiqishi, shakllanishi va erkin ijod etishi uchun barcha shart-sharoitlar mustaqillik tufayli bunyod etildi.

Topshiriq:

1. Matndan quyidagi jadvalning har bir ustunchasiga matndan 3-5 tadan so'z topib, qo'shimchalari bilan yozing.

Otlar	Sifatlar	Sonlar	Fe'llar	Ravishlar	Olmoshlar

2. Hamda bog'lochisi ishtirok etgan gaplarni ko'chiring.
3. Fitrat shoir va adabiyotshunos olim sifatida qanday asarlar yaratgan?
4. Eng mashhur asari qaysi va kimga bag'ishlangan?

CHO'L PON ABDULXAMID SULAYMON O'G'LI

(1897-1938)

XX asr o'zbek adabiyotining atoqli namoyandalaridan biri. Andijonda tug'ilgan. Uning otasi Sulaymonqul Mulla Muhammad Yunus o'g'li bazzozlik (ya'ni gazlama sotuvchi) bilan shug'ullanganiga qaramay, o'z davrining nozikta'b kishilaridan bo'lgan, "Rasvo" taxallusi bilan hajviy she'rlar ham yozgan. Shoirning buvisi "totli va boy til" sohibasi bo'lgan.

Cho'lpon madrasa va rus-tuzem maktabida tahsil ko'rib, bir tomondan, an'anaviy sharqona bilimlardan, ikkinchi tomondan, yevropacha tahsil va tarbiyadan bahramand bo'lgan. U 1914 yili, jadid yozuvchisi bo'lish niyati bilan, Toshkentga ko'chib kelganida, "Sadoi Turkiston" gazetasi, "Shuro" (Orenburg) va "Oina" (Samarqand) jurnallari hamda "Tarjimon" (Bog'chasaroy) va "Vaqt" (Ufa) gazetalarida bosilgan xabar, maqola, she'r va hikoyalarning muallifi sifatida tanilgan edi. shuning uchun ham xuddi shu yili andijonlik bu yosh iste'dodli shoir bilan uxrashgan Fitrat unga Cho'lpon (ya'ni yorug' tong yulduzi) taxallusini hadya etadi. Toshkentda Munavvar qori Abdurashidov boshliq jadidlar bilan yaqin aloqa o'rnatadi, ular tashkil etgan "Turon" jamiyatining faoliyatida ishtirok etib, jadidchilik harakati va jadid adabiyotining ko'zga ko'ringan vakillaridan biriga aylanadi.

Cho'lpon 1917 yil fevral inqilobini katta umidlar bilan kutib olgan. Turkiston muxtoriyati hukumatining vujudga kelishida faol ishtirok etgan va bu hukumatning "Ozod turk bayrami" deb nomlangan madhiyasini yaratgan.

Turkiston muxtoriyati bolsheviklar tomonidan tormor etilib, o'zbek diyori sho'rolashtirila boshlagan yillarda, Cho'lpon mustabid tuzumning reaksiya mohiyatini fosh etuvchi otashin she'rlarini yozdi. 20-yillarning o'rtalarida unga "millatchi" degan tamg'a yopishtiriladi; u 1924-1927 yillarda Moskvada teatr san'ati bilan qizg'in shug'ullandi, bugungi professional o'zbek teatrining tom ma'nodagi asoschilaridan biri bo'ldi.

Cho'lpon 1931-1934 yillarda qatag'on to'lqinidan qochib, Moskvada yashadi va tarjimonlik faoliyati bilan shug'ullaniib, V.Shekspir, A.S.Pushkin, A.P.Chexov, L.Andreyv, M.Gorkiyning qator asarlarini o'zbek tiliga o'girdi. Uning tarjimon sifatida olib borgan samarali faoliyati o'zbek tarjima maktabining shakllanishi va kamol topishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Cho'lpon o'zbek tilining yetuk adabiy til darajasiga erishishi va boyishiga katta hissa qo'shdi. Uning qalamiga mansub asarlar o'sha davr o'zbek she'riyati, nasri va dramaturgiyasining yangi taraqqiyot bosqichiga ko'tarilishida muhim omil bo'ldi. U milliy teatr tanqidchiligiga asos soldi, o'zbek tanqidchiligi va adabiyotshunosligining shakllanishiga muayyan ta'sir o'tkazdi.

Tops hiriq:

1. Matndan kishilik, ko'rsatish olmoshlarini ko'chiring.
2. Olmoshlar ishtirok etgan gaplarni rustiliga tarjima qiling.
3. Fitrat dunyoqarashining shakllanishida u tug'ulib o'sgan oilani ta'siri qanday bo'ldi?
4. Uning jumalistik faoliyati to'g'risida nimalarni bilasiz?

ABDULLA QODIRIY (Julqunboy)

O'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri Abdulla Qodiriy (Julqunboy) 1894-yil 10-aprelda Toshkent shahrida tug'ildi.

"Har holda bemavridroq bo'lsa kerak, kambag'al, bog'bonlik bilan kun kechirguchi bir oilada ... tug'ilg'anman", - deydi u o'z tarjimai holidi. - Yoshim to'qqiz o'nrlga borg'onda meni maktabga yubordilar. Maktabda ikki-uch yil chamasi eski usulda o'qib, keyingi vaqtlarda nihoyatda qashshoq kun kechirgani vajidan o'n ikki yoshimda meni bir boyg'a xizmatkorlikka berdilar. Xo'jayinim o'zi savdogar kishi bo'lib, o'rischa yozuv-chizuv bilaturg'on kishiga muhtoj edi. Shu ta'ma bo'msa

kerak, meni o'ris maktabiga yubordi. 1912-yilda manufaktur bila savdo qiluvchi bir kishiga yiliga 50 so'm barobariga prikazchik bo'lib kirdim... Shu miyonalardan bozor vositası bilan tatarlardan chiqadig'on gazetalarni o'qib, dunvoda gazeta degan gap borligiga imon keltirdim. 1913-yilda chiqqan "Padarkush" ta'sirida "Baxtsiz kuyov" degan teatr kitobini yozib yuborg'animni o'zim ham payqamay qoldim..." (1915-yil). Bo'lg'usi adibning ilk ijodi 1913-1914-yillarda boshlangan bo'lib, dastlab u shoir sifatida qalam tebratdi. Uning "Axvolimiz" "Millatimga", "To4y" (1914- 1915) kabi she'rlari "Oina" jaridasida bosilib chiqqan edi. O'z millatini ma'rifatga chaqiradi, ma'rifatparvar shoir va adib sifatida maydonga chiqadi. Uning "Baxtsiz kuyov" (1915) nomli fojiasi, "Juvonboz" (1915), "Uloqda" (1916) kabi hikoyalari ham o'z xalqini savodli, bilimdon, madaniyatli va ozod ko'rish istagi sezilib turadi.

1924-yil Abdulla Qodiriy Moskvaga borib, jumalistlar institutida tahsil oldi. Moskvadan qaytib "Mushtum" jurnalida shtatsiz muxbir bo'lib ishlay boshladi. Uning Toshpo'lat tajang nima deydi?" va Kalvak maxsumning xotira daftandan" turkumidagi satirik hikoyalari ana shu jurnalda ilk bor bosila bordi.

Abdulla Qodiriy 1917-1918-yillardan boshlab "O'tgan kunlar" romani uchun material yig'ishga kirishdi. 1922-yilda birinchi o'zbek romanining dastlabki boblari "Inqilob" jurnalida chop etila boshlandi. 1925-1926-yillarda "O'tgan kunlar" uch bo'lim holidan kitob bo'lib nashr etildi.

1928-yil yozuvchining ikkinchi tarixiy romani "Mehrobdan chayon" nashrdan chiqdi. U "Amir Umarxonning kanizi", "Namoz o'g'ri", "Dahshat" kabi romanlar yaratish orzusida bo'lgani ham ma'lum. Ammo bevaqt o'lim orzulari ro'yobga chiqishiga imkon bermadi.

Abdulla Qodiriy 1937-yilning 31-dekabrida qamoqqa olindi. "Menga qo'yilgan ayblarni boshdan-oyoq rad etaman. Haqiqat yo'lidan hech qanday jazodan, qiynoqdan qo'rqmayman. Agar otmoqchi bo'lsalar, ko'kragimni kerib turaman..." Abdulla Qodiriy 1937-yil 4-oktabrda Toshkentda otildi. Uning asarlari 1956-yildan boshlab yangidan nashr etila bordi.

1990-yilda Respublika Prezidenti Farmoni bilan A.Qodiriy nomidagi Respublika Davlat mukofoti ta'sis etildi. 1991 - yilda esa A.Qodiriyga Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofoti berildi.

Hozirgi kunda esa bir qator ko'chalar, bog'lar, maktablar, kutubxona, mahalla va oliy bilimgothlar uning tabarruk nomi bilan yuritiladi. Uning nomidagi Toshkent Davlat madaniyat oliygothida eng bilimdon va iqtidorli talabalar uchun Abdulla Qodiriy davlat stipendiyasi joriy etilgan. Uning yuz yillik tavallud (1994) sanasiga yetti jildlik to'la asarlari nashr etildi.

Topshiriq:

1. Quyidagi jadvalning har bir ustunchasiga matndan 3-5 tadan so'z topib yozing

Fe'llar	Otlar	Sifatlar	Sonlar	Ravishlar	Olmoshlar

2. Matndan bilan ko'makchisi ishtirok etgan gaplarni ko'chiring.
3. A.Qodiriy hayoti va ijodi haqida gapirib bering.
4. Uning eng mashhur asarlari nomini aytng.

ABDULLA AVLONIY HAYOTI VA IJODI

Abdulla Avloniy o'zbek shoiri, dramaturgi va taniqli jamoat arbobidir. XX asr boshlarida 30-yillarning o'rtalarida bo'lgan o'zbek matbuoti va adabiyoti, shuningdek, maorifi Abdulla Avloniysiz tasavvur etish mumkin emas. Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkentda hunarmand oilasida tug'ildi. Eski maktabda savod chiqardi, madrasada tahsil oldi. Oiladagi moddiy qiyinchiliklar tufayli bolaligidan odamlar eshigida mehnat qildi. Mardikorlikdan tortib duradgorligu g'isht quyishgacha, suvoqchilikdan tortib tunakasozlikkacha bo'lgan kasb-korlari bilan shug'ullandi. Mehnatkash, zehni o'tkir yigit mahallada mahoratchi usta degan nom qozondi. Hayot o'zining qaysi og'ir ko'chalariga olib kimasin, yosh Abdulla doimo o'qishga, ilm olishga chanqoqlik bilan yashadi. Shu boisdan, aksar yillari kuz va qish yillari o'qib, bahor va yozda oila tirikchiligiga qarashdi.

O'n besh yoshlarida she'rlari matbuotda ko'rindi. El-yurt ichida bo'lish, turli daraja va toifa odamlar suhbatidan bahramand bo'lish Abdullaga zamonaning ilg'or tamoillari, yangiliklari va zamondoshlarining hayotga turlicha qarashlar bilan yaqindan tanishish imkoniyatini tug'dirdi. Bu shart-sharoitlar natijasida unda matbuotga havas erta uyg'ondi. Turkiston, Tatariston, Kavkazda nashr etiluvchi qator gazeta va jurnallarni kuzatib borish uning dunyoqarashi shakllanishida muhim omil bo'ldi.

Jadidchilik harakatining rahbarlaridan biri bo'lgan Avloniy o'lkada uning ham nazariyotchisi, ham amaliyotchisi sifatida ko'p ishlarni amalga oshirdi. 1904-yilda Toshkentning Mirobod mahallasida yangi yo'nalishdagi jadid maktabini ochdi, o'zi unga mudirlik va o'qituvchilik qildi.

1909-yilda kambag'al, yetim-yesirlarga ko'mak beruvchi "Jamiyati xayriya" degan uyushma etdi. Turkistonda birinchilardan bo'lib maktabda geografiya, kimyo, handasa, fizika fanlari kiritilishga ta'sir ko'rsatdi, ta'limni hayot, turmush bilan bog'lashga intildi, bir dars bilan boshqasi o'rtasida muayyan tanaffuzni, bir sinfdan ikkinchisiga o'tishdagi imtihonni joriy etdi, ta'lim tizimining dunyoviy yo'nalishini kuchaytirishda alohida e'tibor berdi.

Uning "Birinci muallim" (1909), "Ikkinchi muallim" (1912) nomli darsliklari hamda "Turkiy Guliston yoxud axloq" (1913) nomli qo'llanmasi o'z davrida yoshlarni yangicha yo'nalishda o'qitish va an'anaviy milliy ruh asosida tarbiyalashda katta ahamiyatga ega bo'ldi. U yaratgan besh to'plamdan iborat "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" (1909-1919) maktablarda qo'llanma vazifasini o'tadi.

Abdulla Avloniy ko'plab she'rlar, she'riy to'plamlar muallifidir. Uning she'rlarida vatanparvarlik, marifatparvarlik va milliy-ozodlik taronalari alohida o'rin tutadi. Masalan, bolalarga bag'ishlangan "Vatan" (1916) she'rida dunyodagi eng ulug' va muqaddas tushuncha vatandir, vatanga sadoqatli bo'lmoq, har bir insonning vijdoniy burchidir, dehan g'oyani ilgari suradi. Marifatti va ilmi bo'lish har bir xalqning taqdiri va taraqqiyotini belgilaydigan omildir, deydi o'nlab she'rlarida Avloniy. "Maktab", "Maktab bolasi", "Bog'cha", "Yalqov shogirt tilidan" kabi she'rlar ana shunday ruh bilan sug'orilgan. "Har millatning taraqqiyosi ilm ila. Nodon xalqning ko'z yoshi marjon emish". ("Tog'lardan bir manzara" she'ri) der ekan, shoir bu va ko'plab she'rlarida el ichida ba'zan hukm surib kelayotgan ilm-marifatga e'tiborsizlikni qattiq qoralaydi. Shoir "Tog'lardan bir manzara" she'rida:

Kecha-kunduz bizlar dardu mehnatda,

Ilm ila ovrupalik xandon emish.

Nonimizni teva qilib berurlar,

Bizlar xo'p befarosat, nodon emish.

Der ekan, she'r yozilgan vaqtga kelib ham hamon el nonini tuya qilishda davom etayotgan Rossiya hokimiyatiga ishora etgani holda, bir tomondan, bizni mute' qili bo'lib, yana ikkinchi tomondan, bizni nodonlikda ayblamoqchi bo'layotganlar ustidan achchiq istehzo qiladi.

1914-yilda "Sadoi Turkiston" gazetasida bosilgan she'rlarida u shunday yozadi:

Har g'amning poyoni bordur, har alamn ing oxiri,

Har zimistonning bahori, har hazorning oxiri.

Turkistonda yuritilayotgan istibdod siyosatiga ham, o'lkaning o'zidagi yurtfurush amaldorlarning zulm – zo'ravonligiga bir kun kelib chek qo'yishini aytadi. Avloniy faoliyatida gazetachilik, teatr ishlari, o'qituvchilik alohida o'rin tutadi. U Oktabr o'zgarishiga qadar "Shuhrat" (1907), "Turon" (1917) nomli gazetalarni chiqardi, ma'lum muddat Turkistonning ilg'or va mashhur gazetasi "Sadoi Turkiston"da faoliyat ko'rsatdi. sho'rolar davrida esa 1918-yilda "Ishtirokiyun" gazetasida muharrir bo'lib ishladi. "Turon" gazetasiga Avloniy "Yashasin xalq jumhuriyati!" degan shiorni tanlagan edi. Bu orzu deyarli 70 yil o'tganidan so'ng bizning kunlarimizda amalga oshdi.

Avloniy she'r, qo'shiq darsliklaridan tashqari bir qator pyesalar muallifi hamdir. Uning "Advokatlik osonmi?" (1914), "Pinsk" (1916), "Biz va Siz" (1917) kabi sahna asarlari o'zbek dramaturgiyasining shakllanishida munosib o'rin tutdi. U "Ikki muhabbat", "Portugaliya inqilobi" nomli pyesalar yozgan. U 1934-yilda vafot etdi. "Turkiy Guliston yoxud axloq". Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" nomli 1913-yilda yozilgan asari asr tonggi o'zbek badiiy pedagogikasi tarixida o'ziga xos o'ringa ega. U shakl, qurilish (kompozitsiya), mazmun va maqsad jihatidan buyuk fors shoiri Shayx Sa'diy (1203-1292)ning "Bo'ston" hamda "Guliston" nomli jahonga mashhur asarlarining an'analari ruhida yozilgan. Buni asar nomidagi ishoraning o'ziyoq ko'rsatib turibdi.

Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston..." asarini o'z davrining maktablari, yoshlari, xususan, yuqori sinf o'quvchilari uchun qo'llanma tarzida yaratdi. Asarning tub mohiyatini yoshlarni ma'rifatga chorlash, sharqona, ko'p milliy an'analarimiz ruhidagi tarbiya ishining yo'l-yo'riqlarini talqin etish, ayni vaqtda, ta'lim-tarbiya sohasida yangi asrning ilg'or talabalarini qo'yish, axloq muammolarining shaxs kamoloti va jamiyat ravnaqidagi o'rnini yoritish tashkil etadi. Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston..."da yaxshi va yomon xulq, ruh, fikr, axloq, o'y va maktab tarbiyalari haqida mulohaza yuritar ekan, ularning har biridagi o'ziga xos tomonlarni ochib berishga harakat qildi. Uning o'qish, o'qitish, tarbiya ishlarida davr talabi asosida islohotni amalga oshirish nihoyatda zarur degan fikrni o'z zamonini uchun ham, bugungi kun uchun ham qimmatlidir. "Alhosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir", deb yozadi Avloniy. Shunisi alohida diqqatga sazovorki, "Turkiy Guliston..." da tarbiyaviy ishlar bugun deyarli unutilib borayotgan diyonat, sa'y va g'ayrat, riyozat, shijoat, qanoat, sabr, hilm, nafs, vijdon, iffat, havo, viqor, hivzi lison, munislik, xayrixohlik, oliyhimmatlik kabi yuksak axloqiy tushunchalar (ilmni egallash va vatanparvarlik g'oyasi bilan chambarchas aloqada); zulm, nifoq, ta'ma, hasad, loqaydlik, g'iybat, haqorat, uyatsizlik, namimat (chaqimchilik), adovat, xasislik, vijdonsizlik, johillik, g'azab, xiyonat singari shaxs tabiatidagi yomon xulqlar (millat va vatan saodatiga

e'tiborsizlik va bepisandlik bilan bog'langan holda) muhim ijtimoiy muammo sifatida talqin etiladi. Ularning inson hayoti va taqdiridagi o'rnini va rolini muallif lo'nda, aniq va muxtasar ravishda talqin qiladi.

Bu axloq tuzumlarini chuqur o'zlashtirish bugungi yoshlar uchun ham, shubhasiz, muhim ahamiyat kasb etadi. Asar quruq pand-nasihatlardangina tashkil topgan emas. Undagi qator fikr, g'oyalarda XX asr boshlaridagi Turkiston xalqlaridagi milliy uyg'onish ruhi aks ettirilgan. Xususan, millat kelajagi haqidagi qayg'u urish, Vatan istiqboli haqida o'ylash, el va yurtga sodiq, vatanparvar yoshlarni tarbiyalashga birinchi darajali e'tibor berish kerakligi "Turkiy Guliston..."ning g'oyaviy-badiiy mazmunida alohida o'rin tutadi. "Men xastayamu millatim o'lmish nega bemor?!", deydi Avloniy kitobning boshlanishida va xasta dilni, bemor millatni davolashning asosiy yo'li nimadan iborat? – degan savolga butun asar davomida javob berishga intiladi.

Asardagi barcha naql-hikoyatlar g'oyasidan kelib chiqadigan badiiy mantiq shuki, insonni barkamol etish va millatning ravnaq toptirishning asosiy yo'li – har bir shaxsning yuksak axloqli va ma'naviy go'zal, ilmli va ma'rifatli bo'lishiga erishishdan hamda butun kuch-quvvat, aql-zakovat, bilimu idrok, aqchayu iqtisod – barchasini vatan ravnaqi va xalq saodatiga yo'naltirishdan iboratdir.

Asarda XX asr boshlaridagi milliy uyg'onish ruhi, ayniqsa, vatanga, millatga sodiq farzandlar tayyorlash zarurligi o'tkir qo'yilgan. "Amerikaliklar bir dona bug'doy ekub, yigirma qadoq bug'doy olurlar. Ovrupalilar o'zimizdan olgan besh tiyinli paxtamizni keturib, o'zimizga yigirma besh tiyinga soturlar! Ammo bizlar osiyolilar, xususan, turkistonlilar dumba sotub, chandir chaynaymiz. Qaymoq berib, sut oshiyimiz, non o'rniga kesak tishlaymiz!" degan fikrlar ulug' adib Abdulla Avloniy asr boshidayoq bu masala xususida nechog'lik chuqur va teran mushohada yuritganini ko'rsatib turibdi.

Bu – o'zligimizni anglash uchun, o'z qadrimizga yetish, istiqlolni kiritish uchun aytilgan dadil va jasur fikrlar edi. Biz haqiqiy mustaqillikni qo'lga kiritgandan keyingina o'shanday kamchiliklarni bartaraf etish, o'shal orzu, o'shal da'vatni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldik.

Hozir alohida iftixor bilan takrorlayotganimiz – muqaddas hadisda aytilgan "Xubbul vatan-minal iymon" – "Vatanni sevmoq iymondandir" degan fikrga ham Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy Guliston..."ida alohida o'rin ajratgan. Yoxud yana bir misol. "Hifzi lison deb har bir millat o'z ona tili va adabiyotining saqlamagani aytilur, - deydi Abdulla Avloniy shu asarida.

Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmaktur. Tilimizning yarmiga arabiy, forsiy ulangani kamlik qilub, bir chetiga rus tili ham yopishdurmakdadurmiz. Durust, bizlarga huquqatimiz bo'lg'on rus lisonin bilmak hayot va saodatimiz uchun

osh va non kabi keraklik narsadur. Lekin o'z erkimizga ishlatmak va so'zlamak lozimdur".

Avloniyning asr boshidagi bu xasratli nidosi buyuk bobolarimiz arvohlarining ruhi yanglig' turkistonliklar boshi uzra deyarli sakson yil davomida charx urib yurdi. Axloqiy-falsafiy mazmunga ega bo'lgan "Turkiy Guliston..." badiiy teran va go'zal asardir. U "Axloq", "Tarbiya", "Yaxshi xulqlar", "Yomon xulqlar" deb nomlangan kimsalarga bo'linadi. Ularning ichida har bir axloqiy tushunchani yuritishga alohida parcha ajratiladi va u mo'jaz naql, ixcham hikoyatlar bilan bezaladi-pedagogik mazmun badiiy va tarixiy obrazlar vositasida yanada mustahkamlanadi.

Topshiriq:

- 1) Matndan qoshma, juft otlarni topib yozing.
- 2) Notanish so'zlar lug'otini tuzing.
- 3) Abdulla Avloniy hayoti va ijodi haqida gapirib bering.
- 4) O'zbek badiiy pedagogikasi tarixida o'rin olgan asari haqida ma'lumot bering.

ABDULLA AVLONIY

Atoqli ma'rifatparvar, iste'dodli shoir, mashhur tarbiyachi Abdulla Avloniy Toshkentda kosib oilasida dunyoga kelgan. U eski maktabda ta'lim oldi. U o'z tarjimai holida yozishicha: "12 yoshimdan O'qchi mahallasidagi madrasada dars o'qiy boshladim, 13 yoshimdan boshlab yoz kunlari mardikor bo'lib ishlab, oilamga yordam qilib, qish kunlari o'qir edim. 14 yoshimdan boshlab, o'sha zamonga muvofiq har xil she'rlar yoza boshladim. Bu zamonlarda "Tarjimon" gazetasini o'qib, zamondan xabardor bo'ldim".

Madrasani bitirib, maktabdorlik bilan shug'ullandi. O'qish va o'qitish usuliga isloh kiritib, yangi turdagi maktab tashkil etgan yosh pedagog o'quvchilarga zamonaviy bilimlar berish, sharq va g'arb tillarini o'rgatish kabi muhim ta'lim tarbiyaviy ishlarini amalga oshiradi.

Abdulla Avloniy maktablar uchun "Birinch muallim", "Ikkinchi muallim" (1912), "Tarix", "Turkiy guliston va ahloq" (1913) kabi zamonasi uchun hodisa bo'lgan darsliklarni yozgan. 1985-yillardan ijodiy faoliyatini boshlagan Avloniy "Qobir", "Shuhrat", "Hijron", "Avloniy", "Surayyo", "Abulfayz", "Indamas" taxalluslari bilan she'r, hikoya, felyeton va kichik hajmli dramatik asarlar (1900-1917) yaratdi. Shoir o'z she'rlarida zamonasidagi qoloqlikni, johillikni tanqid qilar va kishilarni bilimga, ma'rifatga chaqirar edi.

Abdulla Avloniy 1917-yilgacha mahalliy xalq vakillaridan yetishib chiqqan yirik jrnalist sifatida Toshkentda "Shuhrat", "Osiyo" kabi gazetalarni tashkil etadi. U

"Advokatlik o'sonmi?", "Ikki muhabbat", "To'y", "Syezd", "Layli va Majnun", "OMiklar" kabi dramatik asarlarida jaholat, bid'at, bilimsizlikning fojiali oqibatlarini, qo'pol va yaramas urf-odatlarini fosh etadi.

Abdulla Avloniy o'zbek xalqi maorifi, ma'rifati bilan bir qatorda qo'shni afg'on xalqi ijtimoiy-siyosiy hayotida ham 20-yillarda muhim rol o'ynagan. U ma'lum vaqt Afg'oniston xalqi maorifi vaziri, so'ng Sho'rolar Ittifoqining Afg'onistondagi konsuli-elchisi vazifalarida xizmat qilgan.

Abdulla Avloniyning fidokorona mehnati munosib baholangan. U 1925- yilda "Mehnat Qahramoni" unvoni bilan taqdirlangan. 1930-yilda esa "O'zbekiston xalq maorifi zarbdori" va til bilimi bo'yicha professor degan faxriy nomlarga sazovor bo'lgan. U 1934-yilning 25-avgustida 56 yoshda vafot etgan.

Topshiriq:

1. Matndan sifatlarni topib yozing.
2. Sifatlarni orttirma daraja va qiyosiy daraja ko'rinishida ifodalang.
3. A.Avloniy o'z tarjimai holida qanday ma'lumotlar bergan?
4. A.Avloniy qanday mukofotlarga sazovor bo'lgan?

FURQAT

XIX asrning ikkinchi yarmidagi o'zbek adabiyotining rivojlanishiga katta hissa qoshgan, demokratik adabiyotning yirik siymosi Zokirjon Furqat madaniyat va adabiyotimiz tarixida yangi sahifa ochdi va o'zbek shariatini yuksak bosqichga kotarildi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy voqealar adabiyotida ham aks etadi. Muqumiy, Furqat kabi progressiv shoirlaridagi asarlaridan Vatanga, xalqqa muhabbat, dostlik va sadoqat xislari kuylanadi, hayot lavhalari realistlik tasvirlarda mujassamlandi, chuqur umumlashlar berishga intilindi..

Zokirjon Xolmuxammad o'g'li Furqat 1858 yilda Qo'qon shahrida mayda savdogar-kustar oilasida dunyoga keldi.

Oilaning moddiy ahvoli 17 yoshli Zokirjonnin madrasadagi o'qishni to'xtatib, ishlashga majbur etdi. U ishlab, o'z bilimini oshirishi bilan birga o'zi xam dars beradi va ijodiy ish bilan shug'ullanadi. Uning lirik she'rlarida o'z zamonidan nolish, mehnatkash xalqni erkin, yorug' hayotga chaqirish baralla yangraydi.

Bu she'rlardagi fikrlar reaksion feodal – klerikal adabiyotga, diniy, afsonaviy uydimalarga qarama-qarshi turadi. Tabiat manzarasini muhabbat, hayotiylik bilan bog'langan holda tasvirlash Furqat lirikasining eng yaxshi xususiyatligidan biridir. U mehnatkash xalqning fikr – hislarini, orzularini, intilishlarini aks etdirgan demokratik shoirdir.

Furqat 1889- yilning may oyida Toshkentga kelib, Ko'kaldosh madrasasidagi bir hujrada istiqomat qilib, 1891 -yilning may oyigacha bu yerda yashaydi . Toshkentda Furqatning ijodiy faoliyatidagi eng yorqin, eng mahsuldor davr boshlanadi. Furqat rus madaniyati bilan yaqindan tanishib, hayotni, jamiyatdagi hodisalarni chuqurroq tushuna bordi. Uning ijodida g'oyaviy – badiiy jihatdan yuksalish paydo bo'ldi . Shoimning 1889 – 1891 yillarda Toshkentda yashab, ijtimoiy xayotda yuz berayotgan yangiliklarni kuzatib borishi uning g'oyaviy – ijodiy taraqqiyoti muhim rol o'ynadi .

Shoir "Ilm hosiylati" she'rida fan, texnikani, ijodchi insonning aql- idrokini ulg'aydi va rus ilg'or kishilarning ijodiy obrazlarini chizib berishga intildi . Furqat rus olimlarini fan – texnika sohasiga yutuqlarini, ijodiy qobiliyatlarini ko'rib quvondi. Shuning uchun u " Zamon o'ldi o'rusiya zamoni!" deyishga xaqli edi. Furqat o'zining olijanob fikrlarini she'rlarida ifoda qilibgina qolmay, publistik maqolalarda ham ilg'or rus madaniyatini targ'ib qildi . U o'zbek shoirlari orasida birinchi publistist sifatida rus xalqi bilan do'stlashish, uning madaniyatini, fan-texnikani o'rganish uchun rus tilini chuqur bilish kerakligini uqtirdi. XIX asr oxirlarida o'zbek adabiyotida tamoman yangi fikr- g'oyalarni targ'ib etgan Zokirjon Furqat asarlari o'zining g'oyaviy-badiiy yuksakligi, musiqiyliigi bilan o'quvchilarni mamnun etib keladi.

Topshiriq:

1. Majhul nisbat shaklida kelgan fe'llarni topib, daftaringizga yozing.
2. O'zlik olmoshi ishtirok etgan gaplarni yozing.
3. Furqat hayoti va ijodi haqida nimalarni bilasiz?
4. Shoimning Toshkentda yashab yurgan davrida jamiyatdagi hodisalar uning ijodiga qanday ta'sir ko'rsatgan?

UVAYSIIY

Jahon otin Uvaysiy lirik she'rlaridan iborat devon va bir necha dostonlar sohibasi bo'lgan o'zbek shoirlaridandir.

XIX asrdagi tazkira va tarrix asarlarida shoiraning asli marg'ilonlik bo'lib, Oo'qonga keyinchalik kelib qolgan hamda shoh saroyida Nodira bilan yaqin tutinib, bir necha muddat shu yerd a yashaganligi aytiladi.

Jahon otin 60 yildan ko'proq umr ko'rgan. Uning qo'lyozma devonlari O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondlarida va Andijon Davlat pedagogika instituti fondlarida saqlanadi.

Shoiraning Navoiy, Fuzuliy g'azallariga bog'langan muhammaslari, naziralari, Bedil she'rla riga tatabbu'lari Uvaysiy iste'dodi balog'atidan dalolat beradi. Uning ijodida insonni e'zozlash, tabiat noz-ne'matlaridan bahramand bo'lishga undash, do'stlik, vafo, sadoqatni ulug'lash kabi motivlar kuylanadi

Manbalardan ma'lum bo'lishicha, Uvaysiy uzoq vaqt muallimlik qilgan. Shoira talabalari uchun tez fikrlash, chiroyli so'zlash va boshqa tarbiya vositalari bilan bog'liq bo'lgan chiston-topishmoqlar yaratgan. Uning anor haqidagi chistoni Uvaysiy ijodining yorqin bir sahifasi sifatida ko'zga tashlanadi. U na gumbazdir eshigi, tuynugidin yo'q nishon, Necha gulgun po'sh qizlar anda aylabdir makon? Sindurib gumbazni, qizlar holidin olsam xabar.Yuzlarida parda tortig'liq turarlar - bag'ri qon.

Uvaysiy merosi o'zining latif mazmuni va dilkash badiiyligi bilan yillar, asrlar davomida yashab kelmoqda. Shoira she'rlari bugungi o'quvchilarimizga ham katta zavq bag'ishlaydi. Ular xalq orasida keng yoyilgan. Shashmaqom ohanglarida haligacha kuylanib keladi.

Topshiriq:

1. Matndagi fe'llarni topib, ularga so'roq bering.
2. Notanish so'zlarni aniqlab lug'at tuzing.
3. Uvaysiy hayoti va ijodi haqida gapiring.
4. Matni o'qib, rus tiliga tarjima qiling.

MAHZUNA

XIX asrning yana bir atoqli shoirasi Mahzunadir. Bu shoira ham Nodira va Uvaysiylar bilan zamondosh edi. Shoir Pisandiyning bergan ma'lumotiga qaraganda (Pisandiy Avaz Muhammad ug'li 102 yoshga kirib 1918 yilda Qo'qonda o'lgan) Mahzuna Qo'qonning yuqori G'alchasey dahasidan bo'lib, daha qorovuli Boshmon degan kishining qizi bo'lgan. Daha mana shu Boshmonning nomi bilan aytilib, hozir ham Boshmon mahallasi deyiladi.

Mahzunaning she'rlari uning xiyla bilimli va yetuk shoira ekanligini ko'rsatadi. Shoir Fazliy ham Mahzunaning kimligi va ijodiy tajribasi haqida xabar berib: Mahzuna Qo'qonlik bo'lib, ayollar ichida kam topiluvchi iftixorgal o'yoq bir shoira edi, deb uning bilimiga, iste'dodiga tan beradi.

Mana shu o'tkir fikrli, hozirjavob shoira Mahzuna o'z ijodi bilan davrining kuchli lirik shoirlari qatoriga kira olgan edi. Uning bu kamolotini e'tirof qilib Fazliy yana: Mahzuna ham ma'noda Zebunniso va Nodira kabi kamyob bo'lib, Qo'qonning mashhur shoiralardan edi, deb maqtaydi.

Shunchalik ijodiy kamolotga ega bo'lgan shoiraning ijodiy mahsuloti ham ko'p bo'lishi shubhasiz. Lekin ular bizgacha yetib kelmagan yoki hozirgacha topilmagan. Biz Mahzuna ijodi haqida so'z ochar ekanmiz, faqat "Majmuatush-sharo" dagi bir-ikki forsi g'azali va Fazliy bilan qilgan bir o'zbekcha, bir forscha rasi va yana bir o'zbekcha muhammasi ustidagina gapira olamiz.

Mahzuna she'rlarida ham u davr ayollariga xos tutqunlik, erning ta'qibi va g'azabi ostida mahzun umr kechirish kabi hayotiy voqealar aks etdi.

E, meni Mahzun musofirg'a malomat be sabab,
Tutm asam farmonimi mardud etib aylar g'azab.

Mahzunaning shoir Fazliy bilan qilgan o'zbekcha va forscha ikki mushoirasi o'zbek adabiyoti tarixida juda mashhurdir. Bu mushoira shoiraning aql va idrok, mushohada va ijodda hozirjavob lirik san'atkor ekanligidan darak beradi. Fazliyning:

Yuz ofarin so'zingga lubbi lubbob ko'rmay,
Arzi jamol etam u oyina ob ko'rmay?

deb qilgan so'z o'yiniga hozirjavoblik bilan Mahzuna:

Kimdan chiqar bu so'zlar, bag'rin kabob ko'rmay,
Ganj o'lmag'ay muyassar holin xarob qo'rmay

deb chiroyli payrov qila boradi.

Haqiqatan ham, Mahzuna she'rlari mazmundorligi, badiiyligi, ifodalardagi ayrim originallik, satrlarning o'ynoqiligi, jozibadorligi va lirik iliqligi bilan yoqimli edi.

Mahzuna ham o'zbek xalqining o'tmishdagi Zebunniso, Nodira, Uveysiy kabi aziz farzandlari qatorida turuvchi sevimli bir shoirasidir.

Topshiriq:

1. Matndan olmosh so'z turkumiga oid so'zlarni ajratib yozing
2. Kabi ko'makchisi bilan kelgan gaplarni matndan topib, daftaringizga ko'chiring.
3. Shoir Fazliy Mahzuna haqida qanday ma'lumotlar qoldirgan?
4. O'zbek adabiyoti tarixida juda mashhur ikki mushoirasi haqida gapirib bering.

MUHAMMADSHARIF SO'FIZODA
(1869-1937)

Otasi Egamberdi So'fi pichoqchilik, charx tortish ishlari bilan mashg'ul bo'lgan. Onasi Zaynab xola xohishiga ko'ra u qo'shnisi Manzura otindan xat-savod o'rganadi. eski maktablarda ta'lim oladi. U Hofiz, Bedil, Alisher Navoiy, Muqimiy va Furqat kabi allomalar ijodini chuqur o'zlashtirib, she'rlar mashq qila boshlaydi.

Turkistonda chiqadigan «Turkiston viloyatining gazetisi» kabi Qozon, Orenburg va Boqchasaroyda chiqadigan ro'znoma, oynomalar bilan qiziqadi. Boku va Tiflisdagi chop etilgan ozor tilidagi asarlarni mutolaa qiladi. 1893-1898 yillarda u Qo'qonda yashab, Muqimiy, Furqat ta'sirida «Vahshiy» taxallusi bilan hajviy asarlar yaratadi. Ayniqsa, uning «Dakaning», «Bedanang», «Ayting bu so'zimni», «O'pay», «Beg'ubor dardu olam» kabi hajviy va lirik g'azallari e'tiborga loyiq edi. Biroq hali Muqimiy hajviyasi zarbidan qutulib ulgurmagani zarnona hokimlari yosh Muhammadsharifning keskin tanqidiga qarshi hujum boshlaydilar. Oqibatda u 1899-yili Qo'qondan Chustga qaytib keladi. Ikki yil o'tgach, uni amir-amaldorlar «ul beadab va bad aslni» dahriylikda ayblab, qatl etishga hukm chiqaradilar. O'zining yozishicha, «so'ng Chustdan qochib, Mir viloyatiga tafakkur qilib, muddati 14 yil har mamlakatda yurub» («Turkiston viloyatining gazetisi», 1914, 10-son) umr kechiradi.

Xuddi shu 1900-1914 yillar So'fizoda dunyoqarashida muhim bosqich hisoblanadi. Avval Bokuga borib, Jalil Dulizoda, Sobir Tohirzoda, Muhammad Hodi kabi ozarbayjon adabiyotining taraqqiyparvar vakillari bilan tanishadi. So'ng Arabiston shaharlari, Hindiston va Turkiya mamlakatlarida oddiy mehnatkash xalq hayotini ko'radi. 1910-1913-yillarda Qo'ng'irotda muallimlik qiladi, ma'rifatparvarlik ruhidagi she'rlarini yozib, Boku va Orenburgda chiqadigan ro'znoma va oynomalarda tez-tez ko'rina boshlaydi. Ayniqsa, uning mahoratidan darak beruvchi «O'zbek xonimiga», «Xonimlar isminda», «Vatan», «Muslimalar» asarlari e'tibori edi.

1913-yilda Chustga qaytib kelib, yetim maktablari ochadi va unda muallimlik qiladi. Dunyoviy fanlarni yengil va yangi usulda o'rgatishga bel bog'laydi. Ayni chog'da ayrim shariat peshvolarini, boy-amaldorlarni o'tkir hajviy tig' bilan savalaydi. Bunga chiday olmagan hokim sinf vakillari uni halok etish payiga tushadilar. Buni sezgan shoir So'fizoda 1915 yili yana xorijiy mamlakatlarga ketishga majbur bo'ladi.

Quvdi meni johillar o' shandog' vatanimdan,

Lekin quva olmas suxanimni dahanimdan,

deb, e'tiqodi, irodasini yana bir bor tiklab oladi. Bu safar davomida u Hindistonda, so'ng Afg'onistonda o'qituvchilik bilan mashg'ul bo'ladi. 1918-yilda Afg'oniston maorif vazirining o'rinbosari sifatida Turkistonga afg'on vakolatxonasining tilmochi bo'lib tayinlanadi. 1918 yil so'ngida u afg'on arboblari bilan O'zbekistonga qaytib keladi va shu yerda umrining oxirigacha xizmat etadi. Yana munofiqlar qarshiligiga uchrab, olti oyga qamaladi. So'fizoda butun umr qiyinchiliklar ko'rsa ham, o'z xalqiga xizmat etishdan zaracha to'xtamadi. Uning asarlari «Qizil O'zbekiston», «Mushtum», «Farg'ona» kabi ro'znoma va oynomalarda tez-tez bosilib turdi.

1925 yil 13 avgustda «Farg'ona» gazetasida «Xushchaqchaq qalamlar» sarlavhasi ostida uning bir qator hajviy she'rlari bosildi. Uning «Haqiqatdan ko'z yumganlar», «Qalaysizlar?», «Saylovga» kabi she'rlarida o'sha suronli yillar tahlikalari ustida mulohaza yuritiladi. 1934 -yilga kelib, «Bayram nashidalari» nomli dostoni nashr etiladi. Unga o'zbek adabiyoti oldidagi xizmatlari uchun Hamza Hakimzoda Niyoziy bilan bir qatorda 1926-yil 27-fevralda O'zbekiston xalq shoiri degan yuksak unvon beriladi. U 1937-yilda og'ir betoblikdan vafot etadi.

Topshiriq:

- 1) Matndan jift va takror so'zlarni topib yozing.
- 2) Qo'shma fellar ishtiroketgan gaplarni daftaringizga yozing.
- 3) Shoir "Vahshiy" tahallusi bilan qanday asarlar yaratgan?
- 4) So'fizoda qanday lavozimlarda ishladi?

SADRIDDIN AYNIY

(1878-1954)

XX asr o'zbek va tojik adabiyotlariga ulkan hissa qo'shgan atoqli adib, olim va jamoat arbobi Sadridin Ayniy Buxoro amirligiga qarashli G'ijduvon tumanining Soktare qishlog'ida 1878-yilning 15 -aprelida dunyoga kelgan.

Olti yoshidan maktabga qatnay boshlagan. Sadridin 1890-yilda Buxoroga kelib, Mir Arab, Badalbek, Olimxon madrasalarida ta'lim olgan. Madrasani tugatgach, yangi usul maktablarida muallimlik qilgan.

Sadridin Ayniyning adabiy faoliyati o'tgan asrning 90-yillarida she'r yozish bilan boshlangan. Uning birinchi asari «Guli surx» — «Qizil gul» 1897-yili

yaratilgan. Shundan soʻng maktablar uchun «Tahsib us-siyobon» — «Bolalar tarbiyasi» nomli oʻqish kitobini (1909) tuzib, nashr ettirgan. 1917-yil fevral inqilobidan keyin Markaziy Osiyoning turli shaharlarida istiqloq uchun kurash harakatlari boshlanib ketdi.

Sadriddin Ayniy amirlikka qarshi kurashgani uchun zindonga tashlandi. U Oktabr toʻntarishi yillarida oʻzbek va tojik tillarida daʼvatkor sheʼrlar, marshlar yaratib, ularni «Inqilob uchqunlari» (1923) toʻplamida nashr etdi. Yozuvchi «Buxoro jallodlari» (1922) qissasida amir-amaldorlarning dahshatli jabr-zulmini, gunohsiz kishilarni oʻrta asr qiynoqlari bilan qatl etishlarini, «Odina» (1927) qissasida esa mehnatkash xalqning ogʻir qismati va fojeali hayotini jonli tasvirlab berdi.

Sadriddin Ayniyning dastlabki «Qullar» romani 1934-yilda Toshkentda oʻzbek tilida, 1935 yilda esa Dushanbeda tojik tilida nashr qilindi. «Qullar» romanining bosh qahramoni tarixni harakatga keltiruvchi kuch — xalq va uning sodiq farzandlaridir, degan xulosaga yetaklaydi. Tarixning maʼlum bir davrini qamrab olgan bu roman xalq tarixini, uning hayoti va kurashini realistik aks ettirgan. Biroq «Qullar» romanining soʻnggi, beshinchi qismidagi jamoa xoʻjaligi qurilishi yillari tasvirida jindak tarixdan chetga chekinish ham yoʻq emas. Chunki romanda davming ijobiy tomonlari boʻrttirib koʻrsatilgani holda Shoʻro hukumatining jamoalashtirish siyosati xaspoʻshlab oʻtilgan. Sadriddin Ayniyning «Sudxoʻrning oʻlimi» (1937) qissasidagi bosh qahramon Qori Ishkamba jahon adabiyotidagi Plyushkin yoki Gobsek kabi mumtoz obrazlar bilan bir qatorda turadi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida Sadriddin Ayniy «Marshi intiqom», «Muqanna qoʻzgʻoloni», «Temur Malik» kabi vatanparvarlik ruhidagi ilmiy va badiiy asarlarini yaratdi. U xalq ijodidan, folklor asarlaridan keng foydalangan holda «Yetti boshli dev» asarini ham yaratdi.

Sadriddin Ayniyning urushdan keyingi tiklanish yillarida yaratgan asarlari orasida toʻrt jildlik «Esdaliklar»i (1949-1954) alohida ajralib turadi. Sadriddin Ayniyning «Esdaliklar», «Sudxoʻrning oʻlimi», shuningdek, «Doxunda» va «Qullar» romanlari bolgar, nemis, polyak, venger, xitoy, frantsuz, rumin, hind, chex va boshqa tillarga tarjima qilingan.

Sadriddin Ayniy oʻzbek va tojik adabiyoti tarixi yuzasidan katta ilmiy tadqiqot ishlarini olib bordi. Uning Oʻrta osiyolik buyuk shoir va olimlar — Rudakiy, Saʼdiy, Ibn Sino, Vafsiy, Bedil, Alisher Navoiy, Ahmad Donish kabi siymolar haqida yozgan ilmiy asarlari nihoyatda qimmatli. Unga filologiya fanlari doktori (1948), professor (1950) ilmiy darajasi, Tojikistonda xizmat koʻrsatgan fan arbobi (1940) unvoni berilgan. Adib Oʻzbekiston Fanlar Akademiyasining faxriy aʼzosi (1943) hamda Tojikiston Fanlar Akademiyasining haqiqiy aʼzosi va birinchi prezidenti (1951-54) qilib saylangan. Bir necha yillar davomida Alisher Navoiy nomidagi Samarqand davlat dorilfununining professori va Tojikiston fanlar Akademiyasi tashkil topgan

kundan boshlab uning Prezidenti sifatida xizmat qilgan. U 1954-yilning 15-iyunida Dushanbe shahrida vafot etgan.

Topshiriq:

- 1) – li, - chi, - chilik, qo'shimchalari yordamida yaralgan otlarni topib ko'chiring.
- 2) MATndan ko'makchi va bog'lovchilarni topib, ularning vazifasini aniqlang.
- 3) S. Ayniy adabiy faoliyatini qachon boshlagan?
- 4) Ayniy qalamiga mansub dastlabki asarining nomini ayting.

TAVALLO HAYOTI VA IJODI

(1883 – 1937)

«Ayvonda muk tushib, Tavalloning she'rlarini o'qishga kirishaman. O'qiyman, diqqat berilib, uzoq o'qiyman... she'rlar rangdor, jonli, tili o'ziga xos, ravon»
Bu mashhur yozuvchimiz Oybekning «Bolalik» asaridadan parcha.

XX asr boshida Toshkentda kamol topib, xalq o'rtasida katta shuhrat qozongan, «she'rlari rangdor, o'ziga xos va ravon» iste'dodli shoir To'lagan Xo'jamiyorov – Tavallo 1883-yil Toshkentda Ko'kcha dahasi Obi Nazir mahallasida dunyoga keldi. Uning otasi Xo'jamiyor Jiyanboyev savdo ishlari bilan shug'ullanar, o'z kasbi tufayli Avliyo ota, Prjevalsk shaharlarida ko'p bo'lar edi. To'laganning o'qishi va uning kelajagi uchun Xo'jamiyor aka barcha sharoitlarni mujassam qilgan.

Bo'lajak shoir ibtidoiy bilimni eski maktabda oldi. Yuqori tahsilni esa «Beklarbegi» madrasasida, keyinchalik rus-tuzem maktabida o'qidi. Otasining ko'magi va maslahati bilan 1900-yilda 17 yoshida Prjevalsk shahriga borib Usmonbek Solihjonboyev degan kishining qo'lida ish yurituvchi (prikazchik) bo'lib ishlay boshladi. 1909 yilda otasining bevaqt vafotidan keyin ko'p o'tmay, To'lagan Toshkentga qaytadi va ota kasbini qiladi. U shahar savdo shirkatlaridan biridan ish yurituvchilik qila boshlaydi. 1910-14-yillarda savdo ishlari bilan xuddi otasi kabi Prjevalsk, Avliyo ota, Olma ota, Yorkand tarafdorga tez-tez borib turgan.

Tavallo Zuhra ismli qizga uylangan. Rahbar, Sanobar, Maqsud, Mahmud ismli 4 farzandi bo'lgan.

1910-yillardan shoiming she'r va maqolalari vaqtli matbuotda «Tavallo» taxallusi bilan bosila boshladi. 1914-yil 30-avgustda Munavvarqori, Avloniy, M.Podshoxo'jayev, Husanxo'ja Dadaxo'ja o'g'li (yozuvchi Said Ahmadning otasi) kabi (jami 12 kishi) jamoa bilan birgalikda Toshkentda «Nashriyot» shirkatini tuzib, kitob chiqarishni yo'lga qo'yadilar.

1915-yilda Avloniy tomonidan tuzilgan «Turon» jamiyatida faoliyat ko'rsatdi. Shoiming asl tirikchilik manbai savdo bo'lgan. U ota kasbidan uzilib ketmaydi. 1917

yilga qadar savdo ishlarini davom ettiradi. Adib ijodiy sohadan boshqa hamma ish bilan shug'ullangan. Ichki ishlardan tortib, ma'muriy-xo'jalik ishlarigacha borgan. Qaysi sohada ishlamasin, shoir ijod qilishdan chekinmadi. Chunki ijodkor bo'lib shakllanishida Toshkent adabiy muhiti, ayniqsa, «Beklarbegi» madrasasining roli katta bo'ldi. Shu madrasaning nufuzini belgilagan sayramlik shoir Yusuf Saryomiy unga ustozlik qilgan. Taxallusni ham Saryomiy unga tavsiya qilgan.

Uning hayotlik chog'ida chop etilgan yagona she'riy to'plami «Ravnaqu'l islom» kitobi'dir. Mazkur she'riy to'plam shoir ijodini baholashdagi yagona manbadir. To'plam hajman uncha katta emas – 70 tacha she'r kiritilgan.

Tavallo yaxshigina publitsist ham bo'lgan, ammo maqolalarining hammasi ham yetib kelmagan, yetib kelgani ham to'plangan emas, hozircha tarqoq holda.

Tavallo «Mushtum» hajviy jurnalining faollaridan bo'lgan. 20-yillarda «Mag'zava» taxallusi bilan bir qancha hajviy she'rlari chop etilgan.

Shoir zamon voqealariga befarq emas edi. Ko'p she'rlari hayotda ro'y bergan real voqealar haqida.

Shoir turk, tatar, o'zabayjon adabiyoti bilan yaxshi tanish bo'lgan. Tatar shoiri Abdulla To'qay bilan ham shoir, ham shaxs sifatida munosabatlari samimiy bo'lgan. 1913 yilda Abdulla To'qayning vafotidan chuqur qayg'urgan shoir matbuotda «she'rlaridan ko'p bahralar olg'onligi»ni, turmushi ham To'qayning «tarjimai holiga nihoyatda o'xshab ketganligini» yozadi. «Tatar qardoshlarimizning mashhur shoiri marhum Abdulla Afandi To'qayevning she'rina tazmin» nomi bilan uning «Jumla fikrim kecha kunduz Sizga oid millatim», - deb boshlanadigan she'riga nazirasini e'lon qiladi.

Shoir Tavallo she'riyatida millat, uning shu kundagi ahvoli, jahon hamjamiyatidagi tutgan o'rni haqida kuylaydi. Professor B.Qosimov ta'kidlab o'tganlaridek, «Millat», «Milliyat» tushunchalariga Avloniy va Tavallolarga qadar she'riyatimizda bunchalik ko'p e'tibor berilgan emas edi.

Darhaqiqat, Tavallo Vatan mavzusiga alohida e'tibor beradi. She'rlaridan biri hatto «Suyukli Vatan haqida» deb atalgan. She'r «Movarounnahr dur tarixda bizlarga Vatan» satri bilan boshlanadi. She'rning boshidanoq Vatanning qadr-qiymati haqida gap ketadi:

«Arzig'ay bizlar sanga xizmatda bo'lsak jonu tan», - deb yozadi shoir va «Vatan»ga «jonu tan» ni qofiya qiladi. Vatan qadri haqidagi bu ta'rifiy fikr, misrama-misra, baytma-bayt taraqqiy topib boradi va g'azal maqtaida:

Kech gunohini Tavalloni, Vatan, ezgu Vatan.

Bildi asling, qildi vasfing, bu vatandandur badan

misrasi bilan tugallanadi. Shoir maqta'da Vatandan gunohini kechmoqlikni so'rayapti. She'r matla'ida har bir vatan farzandining uning oldidagi burchini belgilagan edi. so'ngida unga munosib xizmat qila olmadim, deb o'ylaydi.

Ko'rinadiki, Tavallo hayoti va ijodiy faoliyatida millat va Vatanga xizmat hissi hamda shu munosabat bilan o'z-o'ziga hisob berish keng o'rinni egallaydi. Uning she'rlaridan biri «O'z vijdon-vujudima xitob» deb nomlangan. Muxammas shaklida yozilgan ushbu she'ming har bandi «Chiq ichirndan, jonim ey, san manga hamdamlashmasang» satri bilan yakunlanadi.

Tavallo she'rlarida «Turon» («Ko'rasiz Turon eli, Qarsda musulmonlardur...»), «Yordam etmak kuni yetdi siza Turon ahli...», «Yosh-qari qadrini bil, Turon elin mehmonidur»), «Turkiston» («Bahora do'ndi Turkiston, ochildi g'unchalar xandon...»), «Shuncha Turkiston elinda nodon ahli ko'b vale...») atamalari, tabiiyki, ko'p uchraydi.

Tavallo xalq hayotini ro'y-rost ko'rsatishda she'r, shoir zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi:

Kel, Tavallo, bo'l musavvir, ol qalamni qo'lg'a san,
Chek frontlar suvratin, ko'rsun hama naqqoshlar.

Shoir ijodida hurriyat mavzusiga keng o'rin berilgan. U inson erkini hamma narsadan ustun qo'yadi. U xotin-qizlar hurriyatiga keng e'tibor berdi. Masalan «Qarindosh va hamshiralarimiz mazluma qizlar tilindan» she'rida qizlar otalariga murojaat qilishib, ularni ham o'qitishni, ularga ham insoniy munosabatda bo'lishni so'raydilar, hatto teng nikoh haqida so'z ochadilar.

Shoiming bir qator she'rlari davr yangiliklari voqealari haqida. Chunonchi, «Oyna» jurnali, «Sadoyi Turkiston» gazetasining chiqishlari, Ismoilbek Gasprinskiyning vafoti, Birinchi jahon urushi va u bilan bog'liq voqealar Tavalloning diqqatidan chetda qolgan emas. O'zbek teatri va uning faoliyati haqida 4 ta she'r yozgan. Shulardan biri Behbudiyning «Padarkush» dramasi haqida. Tavalloning «Ravnaqul islom» to'plamidagi she'rlari ana shunday keng qamrovli. She'rlar aruzda yozilgan bo'lsa-da, ruh va mazmunda barmoq vazniga hamohang. Shoir barmoqqa 20-yillarda hajviyalarida murojaat qildi va bu davr o'zbek hajviy she'riyatining puxta namunalari yaratdi.

To'lagan Xo'jayorov Tavallo 1919-yilda Osipov qo'zg'oloniga qatnashganligi bilan ayblanib hibsga olindi va bir qator nohaq ayblar bilan otib o'ldirishga hukm qilindi. 1937-yil 10-noyabrda hukm ijro etildi. 1968-yil 18-oktabrda oqlandi.

Shoir Tavalloning hayoti ana shunday ayanchli tugadi, biroq uning millatni erk va adolatga uyg'otgan jo'shqin, ehtirosli she'rlari abadiy tirik. Ular o'zbek

she'riyatining maydonga kelishida muhim bir bosqich bo'lib tarixga kirdi va milliy uyg'onish davri o'zbek she'riyatini yuzaga chiqishida ma'naviy omil bo'la oldi.

Topshiriq:

- 1) Matndan sifatdosh va ravishdosh shakillaridagi so'zlarni topib, o'zak va qoshimchalarini belgilang.
- 2) Matnda qanday bog'lovchilar ishtirok etgan? Misollar keltiring.
- 3) 1910- yollardan boshlab shoir she'rlari qanday taxallus ostida bosila boshlagan?
- 4) Shoir oz ijodida qaysi mavzularga ko'roq e'tibor bergan?

ZAVQIY (1853—1921)

Zavqiy (1853-1921) lirik shoir. Shoir ijodida muhabbat lirikasi asosiy o'rin egallaydi. Zavqiyning «Kelmasa kelmasun netay?» radifli g'azali o'zbek mumtoz adabiyotining go'zal an'alarini davom ettirib yozilgan asar hisoblanadi. Shuningdek,

Zavqiy Muqimiy boshchiligidagi satirik maktabning yetakchi namoyandalardan biridir. Shoirning «Zamona kimniki?», «Dar mazammati zamona», «Bo'l», «Muncha ko'p» kabi she'rlari ijtimoiy satiraning yuksak namunalari bo'lib, ularda oddiy xalqning kulfati va mashaqqatli hayoti, ayanchli ahvoli real suratlarda tasvirlanadi. Zavqiyning «Voqeai qozi saylov», «Qahatchilik» dostonlari ham muhim ijtimoiy hodisalarni aks ettiruvchi dostonlardir.

Zavqiy (taxallusi; asl ismsharifi Ubaydullo Solih o'g'li) (1853 — Qo'qon — 1921) — o'zbek shoiri. Qo'qondagi "Madrasai oliy" va "Madrasai chalpak"da tahsil olgan (1870—74).

Maxsido'zlik bilan shug'ullangan. Ma'lum muddat mirzalik qilgan, Xo'jand, Samarqand, Buxoro, Toshkent, O'sh, Andijon, Marg'ilon shaharlarida bo'lgan. Tog'asi Muhammad Siddiq bilan Madinani ziyorat qilgan (1900). 1903 yil Qo'qonga qaytgan.

Zavqiy mumtoz o'zbek adabiyoti an'alarini davom ettirgan, Qo'qon adabiy muhiting Muqimiy, Furqat, Nodim, Rojij kabi namoyandalari bilan ijodiy hamkorlik qilgan. Zavqiyning g'azal, muhammas, muvashshaxlari ("Aylab keling", "Radifi Zavqiy" va b.)da o'zi yashagan muhit va tuzum, mehnat axlining ahvoli tasvirlangan. U tumush alam-iztiroblari, hijron azobiga visol umidi, vafodorlik, sadoqat tuyg'ularini qaramaqarshi qo'yadi ("Yuzingni ko'rsatib avval", "Bodai vasling" va b.), kishilarni tumush go'zalliklaridan zavqlanishga, uni sevishtga

chorlaydi. Zavqiyning bir qancha she'rlari ("Kajdor zamona", "Ajab zamona", "Abdurahmon shayton" va b.)da mustamlaka tuzumidagi ijtimoiy tengsizlik, adolatsizlik, chor ma'muriyati himoyasida bo'lgan ayrim nopok amaldorlarning kirdikorlari fosh etiladi. Zavqiyning "Muncha ko'p" radifli hamda "Ajab zamondur, ahhob, bosh qotib qoldi" misrasi bilan boshlanuvchi muhammaslari 19-asr boshlari she'riyatidagi eng o'tkir ijtimoiy asarlar i jumlasiga kiradi.

Zavqiy ijodiy merosida o'zbek qishloqlarining ahvoli, dehqonlar hayoti mavzui ham katta o'rin tutadi ("Yangi Qo'rg'on qishlog'i", "Suv janjali", "Shohimardon sayohati" va b.). Bu asarlar Muqimiyning "Sayohatnoma"si ta'sirida yozilgan. Zavqiy Muqimiyning hajvchilik yo'lini davom ettirib, o'zbek adabiyotida hajviy yo'nalish taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi ("Obid mingboshi haqida hajv" va b.). Zavqiyning "Voqea'i qozi saylov" (1909—10), "Qahatchilik" (1916) kabi asarlarida ijtimoiy adolatsizlik fosh etiladi, xalqning zulmga qarshi namoyishlari aks ettiriladi.

"Ajab ermas" radifli muhammasi 20-asr boshlari o'zbek she'riyatida muhim hodisa bo'ldi. Bunda sho'ir mustamlaka asoratida ezi layotgan yurtning baxtli kelajagi haqida fikr yuritdi. Ijtimoiy hayotdagi ayrim nosozliklar, kishilar faoliyatidagi salbiy hollar ustidan bir qator she'rlari ("Ta'rifi kalish", "Otim", "Fonus", "Sigirim", "Pashshalar" va b.)da zaharxanda bilan kuladi. Sho'iming ishqiy g'azal va muhammaslari o'sha davrlardanoq xalq hofizlari tomonidan kuyga solinib, ijro etilgan ("Yor kelur zamona yo'q, kelmasa-kelmasun netay?!", "Kulbam aro, ey maxliqo, biryo'l xirom aylab keling" va b.).

Zavqiyning she'rlari turli bayoz, majmua, vaqtli matbuot hamda og'zaki manbalar orqali bizgacha yetib kelgan. Qo'qon shahridagi bir mahalla, qishloq, maktab va ko'chaga Zavqiy nomi berilgan.

Topshiriq:

- 1) Fe'llarning ortirma, o'zlik va majhul nisbatlari kabi lug'aviy shakllarda kelganlarini aloxida — aloxida ko'chiring.
- 2) Matndan mavxum otlarni topib yozing.
- 3) Sho'ir ijodida qanday lirika asosiy o'rin egallagan?
- 4) XX asir boshlarida o'zbek sheriati da qanday o'zgarishlar ro'y berdi?

AHMAD DONISH
(1826-1897)

«Ahmad Kalla», «Ahmad maxdum» nomlari bilan zamonasida shuhrat qozongan va ilmiy-adabiy tafakkurning yangilanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Ahmad Donish XIX asr Buxorosining qomusiy ilm egaligidan edi. U Buxoroda shofirkonlik mudarris oilasida tug'ildi. Otasi madrasasida o'qidi. Yoshligida raqqoshlik, rassomlik, xattotlik hunarlarini o'rgandi. Tarix va falsafaga ko'ngil qo'ydi. Zehni, salohiyati bilan darrov ko'zga tashlandi.

1857-yilning kuzida Amir Nasrulloning Rusiya imperatori Nikolay vafotiga ta'ziya bildirish va valiahd Aleksandr I ning taxtga chiqishini qutlash uchun yuborilgan elchi Mullajon Miroxurga kotiblik qiladi. Peterburgda uch oy san'at-madaniyat obidalari bilan tanishadi.

1869-yili yangi shart-sharoit taqozosi bilan Amir Muzaffar Peterburgga yana elchi yubordi. Bu elchilik yarim vassalga aylangan davlatning hokimi mutlaq ko'nglini olish harakati edi. Uning ham kotibligiga Ahmad Donish tanlandi. 1873-yilning oxirida Ahmad Donish uchinchi marotaba elchilik tarkibida Rusiyaga yo'l oldi. 1874 yil yanvar - mart oylarida Peterburgda turib qaytdi. Aleksandr II bilan uchrashdi. So'ngroq bularni qog'ozga tushirdi.

Hozirda O'zFA Sharqshunoslik instituti Qo'lyozmalar fondida Ahmad Donishning 16 qo'lyozma asari saqlanadi. Aksariyati uning o'z qo'li bilan yozilgan asl nusxalardir.

Muallifning «Navodirul-vaqoe» asari 15 yil davomida, 1870— 1885 yillar oralig'ida yozilgan tarixiy, falsafiy, memuar asardir. 23 bobdan tashkil topgan bu asar haligacha to'la nashr etilgan emas. Uning ayrim boblarigina chop qilingan. Shu jumladan, uning bir qismi 1964 yili o'zbekchaga ham ag'darilgan va bosilgan edi.

Kitobning ikki bobida Rusiya safari taassurotlari berilgan. Chunonchi: VII bobi Ahmad Donishning 1869 yilgi Rusiya safariga bag'ishlangan va 1957 yilda chop etilgan. VIII bob podshoh Aleksandr II ning qizi Mariyaning 1874 yilda bo'lgan nikoh to'yiga yuborilgan elchi Abdulqodirbek safari haqida. Qolgan boblari xilma-xil mavzuda. Masalan, ota-ona va farzand munosabatlari (1-bob), mol-dunyo (2-bob), tarix (Z-bob), olim va johil taqdiri (4-bob), vaqt qadri (5-bob), safar qilish foydalari (6-bob), ilm-fan manfaati (9-bob), haqiqiy va majoziy ishqamda uning odobi (10-bob), nikoh (11-bob), taqdir (12-bob), kasbkor (13-bob), jism va ruh (14-bob), yer tuzilishi va ma'danlar (16-bob), tush ta'biri (19-bob), Bedil baytlari (20-bob), ayrim hadislar talqini (22-bob), inson axloqini belgilash (23-bob) kabi. Ta-maddun

(madaniyat) haqidagi risolasi (15-bob) va xilma-xil voqeyiy hikoyalar (18, 21-boblar) ham undan joy olgan. Ularning har biri ham muhim va qiziqarlidir. Masalan, so'nggi risolada podshohning xalq oldidagi mas'uliyati 10 shart asosida ko'rsatib beriladi. Shu jihatdan, u bir tomondan, Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig»idagi bek va raiyat munosabatlarini esga tushirsa, ikkinchi yoqdan, Russoning «Ijtimoiy shartnoma»sini yodga soladi.

Yoki tanlagan usulini oling. Muallif kasb-hunar egallash haqida yozar ekan, uni o'z o'gillariga «vasiyatnoma»ga aylantiradi. Va bu orqali o'quvchida katta qiziqish va ishtiyoq paydo qiladi.

Darhaqiqat, adib boshidan kechgan baxtli-baxtsiz, shirin-achchiq kunlar, hayot, sayohat xotiralari, safarlar davomida do'stlardan tinglangan hikoyalar va bulardan kelib chiquvchi ibratlar hech kimni befarq qoldirmaydi. Muhimi shundaki, bu ibratlar XIX asr Yevropa tamaddunini o'z ko'zi bilan ko'rgan, ayni paytda, shu davr Sharq ilm-fanining Turkiston sarhadidagi eng buyuk namoyandasi vasiyatlari edi. Kasb-hunarga, ilm-fanga mehr, halollik, mansab-martaba, mol-dunyo hirsidan uzoq bo'lish, bani basharga xayrixohlik, har qanday holda ham yaxshilik qilish, islomiy axloq bu vasiyatlarining asosiy mazmunini tashkil etadi.

Diqqatga sazovor yana bir narsa shundaki, Ahmad Donish farang donishmandlari, «siyosiy hukamolar»i haqida yozdi. Ularning «ixtilol va inqiloblar tarixini chuqur o'rganib», barcha haqsizlik va adolatsizlik sababini «davlat ishlarining yolg'iz podsho qo'lida bo'lishi»dan topganliklarini ma'lum qildi.

Ular shu sababli eski «davlat tuzumini o'zgartirganlar», deb yozdi. Ular «huquqda hammaning tengligi»ga rioya etishlari, darajalar esa, kishilarning «fazl va hunarlarining oz-ko'pligiga qarab bo'lishi», «davlatni hammaning o'rtasida turgan kishi idora qilishi» haqida «qonunlar chiqarganlari»ni uqdirdi. Yevropaning «barcha davlatlarni yengib, butun dunyoga ega bo'lishlari»da bu asosiy omil bo'lganini ta'kidladi.

Darhaqiqat, ushbu vasiyatnoma ta'limiy-axloqiygina emas, muhim ijtimoiy-siyosiy mazmun ham tashir edi.

Shuningdek, uning «Majmuai hikoyati Ahmad Kalla» («Ahmad Kalla hikoyatlari to'plami») (1877), «Isloh miyoni shia va sunn» («Shia va sunniyni yarashtirish haqidagi nasihat») kabi risolalari, «Daftari taqvim» («Kundaliklar»)i ham muhim ahamiyatga ega.

Ahmad Donish umrining oxirlarida «Tarix risolasi» kitobini yozdi. Bir yoqdan, Amir Temur, Husayn Boyqaro, Abdullaxon, Subhonqulixon, Shohmurod, ikkinchi tarafdin, Amir Muzaffar saltanati risolida har bir davlatning taraqqiy va tanazzuli sabablarini tahlil qildi. Birinchi guruhni mujaddidlar (din va davlatni poklovchilar) deb hisobladi.

Bu asarlar sodda va jonli tili, ifoda uslubi bilan o'tmishdoshlarinikidan ajralib turadi. Sinchkov ilmiy mulohaza, tanqidiy va tahliliy tafakkur ularga alohida ruh bag'ishlaydi. Tasvir va ifodadagi dramatismga moyillik, suhbatdialogdan unumli foydalanish muallif fikrlarining o'quvchi ongiga yetib borishini osonlashtiradi.

Topshiriq:

- 1) Matndan olmoshlarni topib, ularni guruhlariga ajratib yozing.
- 2) Tomon, orqali ko'makchilari bilan kelgan gaplarni ko'chiring.
- 3) Ahmad Donishning qanday memuar asari mavjud. Bu asar haqida ma'lumot bering.
- 4) Ahmad Donish umrining oxirida yaratgan asari qanday nomlanadi? Unda qanday mavzularga e'tibor bergan.

ADABIYOT MUZEYI

1968- yilning kuzida Toshkentda Alisher Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyi ochildi. Bu muzey xalqimizning buyuk Navoiyga, uning ijodiga bo'lgan muhabbatiga yorqin misoldir.

Muzey sahnidagi ko'kalamzor, gulzor bog'da Navoiy haykali o'rnatilgan. U mamar hovuzga qarab turibdi. Hovuz atrofida taniqli ijodkorlarning byustlari qo'yilgan.

To'rt qavatli ko'rkam binoga kiriladigan ikki katta eshik g'oyat go'zal ishlangan. Muzeyning "Navoiy Astrabodda", "Navoiy Hirotda", "Navoiy Samarqandda", "Navoiy lirikasi" deb nomlangan zallarida Navoiyning buyukligi o'z asarlarining o'lmasligi aks ettirilgan. Umuman, Navoiy hamda unga zamondosh shoir va olimlarning ijodiy me'rosini yoritish uchun muzeyda o'n uchtabo'lim ajratilgan. Navoiydan keyingi ijodkorlar va ularning asarlarini yoritishga bag'ishlangan materiallar 22- bo'limda to'la aks ettirilgan.

XX-asr o'zbek adabiyotiga oid noyob materiallarni binoning to'rtinchi qavatidagi 13-bo'limda ko'rish mumkin, Muzey hodimlari jahon kutubxonalarida saqlanayotgan o'zbek adabiy merosini yig'ish va ularni adabiyot ixlosmandlariga taqdim etish borasida ko'p yaxshi ishlarni amalga oshirmoqdalar.

Adabiyot muzeyi boshqa muzeylar kabi doimo tashrifchilar bilan gavjum. Xalqimiz unda jamlangan boy materiallarni qiziqib o'rganadi va ular bilan haqli ravishda faxrlanadi.

MUNDARIJA:

1. Maxmud Zamaxshariy	3
2. Al-Hakim at-Terniziy hayoti va ijodi	7
3. Ahmad al-Marvaziy	13
4. Abu Abdulloh Rudakiy	16
5. Al – Xorazmiy	19
6. Al – Buxoriy	20
7. Al-Farg’oniy Ahrnad Ibn Muhammad	22
8. Abu Mansur Al – Moturidiy	23
9. Qaffol Shoshiy	24
10. Abu Rayxon Beruniy	26
11. Odamush-shuaro – Abu Abdulloh Rudakiy	28
12. Ibn Sino Abu Ali	32
13. Yusuf Xos Hojib Bolsog’uniy	33
14. Muhammad Qoshg’ariy	42
15. Najmiddin Kubro	43
16. Yassaviy Ahmad	44
17. Burxoniddin Marginoniy	46
18. Ismoil Jurjoniyy	48
19. Nosriddin Tusiy	51
20. Nosriddin Rabg’uziy	53
21. Jaloliddin Manguberdi	54

XIII-XV ASRDA YASHAB IJOD QILGAN ALLOMALAR

22. Amir Temur	55
23. Mavlono Lutfiy	57
24. Al-Koshiy	58
25. Naqshband Bahouddin	59
26. Xoja Muhammad Porso	60
27. Qozizoda Rumiyy	61
28. Ulug’bek va uning akademiyasi	65
29. Novoiy Nizomiddin Mir Alisher	66
30. Abduraxmon Jomiy	70
31. Koshifiy Husayn Voiz	71
32. Xoja Ahror Valiy	72
33. Ali Qushchi	72
34. Davlatshoh Samarqandiy	73
35. Husayniy (Husayn Boyqaro)	74
36. Kamoliddin Behzod	75

XVI-XX ASRDA YASHAB IJOD QILGAN ALLOMALAR

37. Bobur Zahiriddin Muxammad.....	77
38. Muhammad Sulaymon o'g'li Fuzuliy	78
39. Zebiniso, Dilshod – Bamo, Anbar – Atin	79
40. Mashrab	81
41. Huvaydo.....	81
42. Nodira	82
43. Muhammadrizo Ogahiy.....	85
44. Behbudiy Mahmudxo'ja.....	89
45. Fitrat.....	90
46. Cho'lpon Abdulxamid Sulaymon O'g'li.....	92
47. Abdulla Qodiriy (Julqunboy)	93
48. Abdulla Avloniy	97
49. Furqat	100
50. Uvaysiy.....	101
51. Mahzuna	102
52. Muhammadsharif So'fizoda	104
53. Sadridin Ayniy	105
54. Tavallo hayoti va ijodi.....	107
55. Zavqiy	110
56. Ahmad Donish.....	112
57. Adabiyot muzeyi.....	114

O'ZBEK XALQINING BUYUK ALLOMALARI

Мухаррир *Ш. Исмамова*
Мусаххих *Н. Ниязова*
Сахифаловчи *Н. Файзиева*

Босишга рухсат этилди 10.06.2014 й. Бичими 60x84 1/16
Офис қоғози. Ризограф усулда. Times гарнитураси.
Шартли босма табағи 3,5. Нашр ҳисоб табағи 2,6.
Адади 50 нусхада. Буюртма № 01-06

“IMPRESS MEDIA” МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Манзил: Тошкент. Яққасарой тумани, Қушбеги кучаси, 6 уй.